

SOTAHISTORIALLINEN SEURA ja SOTAMUSEO

VUOSIKIRJA

VII

Helsinki 1971

TOIMITUSKUNTA

Ole Gripenberg, Martti V. Terä (†),
Heikki Pohjanpää, Paavo Talvio,
Matti Virtanen

SOTAHISTORIALLINEN SEURA ja SOTAMUSEO

VUOSIKIRJA

VII

Helsinki 1971

SISÄLLYS

K J MIKOLA: Lukijalle	5
PAAVO TALVIO: Piirteitä Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunasta ja sen normaalimuodon synnystä	7
JORMA HEINONEN: Muinaislinnoista, niiden puolustuk- sesta ja vainoajien hälytystavoista	21
KAARLO WIRILANDER: Miekan sosiaalhistoriaa	61
KAUKO REKOLA: Suvorov Suomen linnoittajana	72
OLE GRIPENBERG: Finska kadettkårens uniformer	89
MATTI VIRTANEN: Nallilukkokivääri Venäjän armeijassa	107

LUKIJALLE

Julkaistessaan vuosikirjansa pitkän tauon jälkeen — edellinen on vuodelta 1955, silloin Sotamuseon nimissä julkaistuna — Sotahistoriallinen seura pyrkii vilkastuttamaan asianharrastajain ja laajemmankin lukijakunnan mielenkiintoa lähinnä omaa kotimaista sotahistoriaamme kohtaan sekä valottamaan niitä moninaisia yhtymäkohtia, joita sotahistorialla on muiden historian alojen kanssa.

Sotahistoriallinen seuramme sai nykyisen nimensä vuonna 1957, jolloin todettiin, että siihenastinen Sotamuseoseura oli nimensä mukaisesti ensi sijassa esineelliseen sotahistoriaan keskittyvän liian kapealla pohjalla, jotta se olisi voinut meidänoloissamme koota kehittyvää toimintaa edellyttävän asiantuntijain ja asianharrastajain joukon. Nimen muutokselle ja sen yhteydessä nimenomaisesti tutkimus- ja harrastuskohteiden monipuolistamiselle oli kuitenkin tätä käytännön syytä paljon syvällisempi — sanotakoon vaikkapa universaalinen — lähtökohta. Yhteiskuntaelämän kehityssä ja monipuolistuessa, tuotannon ja tutkimuksen specialisoituessa sekä yksilöiden ja kansojen keskinäisen riippuvuuden ja tiedonvälityksen lisääntyessä lisääntyy myös tarve tutkia ja tiedottaa eri elämäneloalojen vaikutuksia ja syy-yhteyksiä. Nämä jäävät useinkin riittävää huomiota vaille eri alojen kilpaillessa asemastaan yhteisöissä ja ihmisten mielissä.

Turvallisuuden tarve — myös valtapyyteet — ja sen myötä puolustuslaitokset ovat kuuluneet aina elimellisesti ihmiskunnan elämän ja elinmuotojen olemukseen. Toistuvat pyrkimykset sotien estämiseen kansojen välisissä kanssakäymisissä eivät ole vielä kukaan eri kansojen keskinäisen rauhanomaisen yhteydenpidon vilkastuessa johtaneet tulokseen. Ja niinpä maailman eri puolustuslaitosorganisaatioita kehitetään jatkuvasti kuhunkin asianomai-

seen yhteiskuntajärjestelmään ja kansalliseen olemukseen kiinteästi kuuluvana osana.

Tämän kehittämisen historian tarkastelu paljastaa jatkuvasti uusia näkökohtia sotahistorian rinnakkaisuudesta muiden historian alojen kanssa. Sotien historiaa on jo vanhastaan totuttu tutkimaan rinnan poliittisen historian kanssa. Sotalaitosten kehittyminen ja muovautuminen rinnan yhteiskunnallisten muutosprosessien kanssa on ollut ehkä lähinnä vain asiantuntijapiirien tarkkailun kohteena samoin kuin sotatekniikan tutkiminen yleisen teknologisen kehityksen eräänä monitahoisena sovellutus-alana. Kulttuurihistorian ja sotahistorian rinnakkaisuuksien toteaminen ja niiden rinnakkaistutkiminen on jo vieraampaa, ehkä yllättävää — jopa provokatorisesti haastavaakin — niiden mielestä, jotka eivät ole tähän kaikkeen ennakkoluulottomasti syventyneet. Mutta niin vain on asiain laita, että esimerkiksi sotilasorganisaatiot ovat riippuvaisia yleisestä kansan sivistystasosta ja kulloinkin sotilaspuvusto kuvastaa aikakautensa taide- ja muotivirtauksia. Sotilaalliset tavoitteet ovat puolestaan voineet olla suoraan kulttuurivirtausten aiheuttamia — joko myötä tai vastaan — ja kulttuurivaikutteet ovat voineet levitä sotajoukkojen mukana.

Sotahistoriallisen seuran jäsenistö koostuu enemmistöltään eri siviilialojen tutkijoista ja asianharrastajista. Tämä osoittaa, että monet ovat jo löytäneet harrastuspiirinsä siviili- ja sotilasalojen keskinäisistä yhtymäkohdista inhimillisen elämän moninaisessa runsaudessa. Seuramme jättäessä uusimman vuosikirjansa nyt lukijain käteen on julkaistujen suppeiden tutkielmien avulla haluttu osoittaa edellä mainittuja yhtymäkohtia. Samalla julkaisijan toivomuksena on, että vuosikirjamme tavoittaessaan mahdollisimman laajan lukijakunnan voisi elävöittää ja laajentaa suomalaista sotahistorian harrastusta ja tutkimusta sekä täten rikastuttaa yleensä Suomen kansallisen elämän ja olemuksen tunte-
musta.

K. J. Mikola

PIIRTEITÄ SUOMEN SUURIRUHTINASKUNNAN VAAKUNASTA JA SEN NORMAALIMUODON SYNNYSTÄ

Paavo Talvio

Leijona oli tavallisimpia vaakunamotiiveja länsimaisessa, ranskalaisperäisessä heraldiikassa jo 1200-luvulla. Hallitsijat, jotka erityisesti suosivat tätä vallan ja voiman vertauskuvaa, käyttivät kruunupääleijonaa kilpikuvanaan.

Leijona oli myös pohjoisten suursukujen ja kuninkaiden tyyppillinen sukutunnus. Ne harvinaiset tapaukset, jolloin se kuvataan aseistettuna, kuulunevat heraldisen erottelun piiriin. Leijonavaakunan perinteet pohjolassakin ovat ikivanhat ja niihin on myös suhteellisen myöhäissyntyinen Suomen leijona pyritty liittämään. Suomen vaakunaa pidetään, kuten tunnettua, eräänlaisena folkungavaakunan ja Karjalan vaakunan yhdistelmänä (9:454). Folkungavaakunan, jota myös folkungasukuiset Suomen herttua käyttivät, syrjäytti kolmen kruunun vaakuna 1363, mutta kultainen leijona sinisessä kentässä heräsi myöhemmin uudelleen eloon ns Götan leijonan hahmossa. Suomen leijona on ehkä saanut vaikutteita myös ns flaamilaisesta leijonatyypistä, joka syntyi nykyisen Belgian alueella jo 1370-luvulla. "Leijonamaasta" — Alankomaista — olivat niin Willem Boy kuin Johan Babtista van Uthernkin syntyisin.

Mistä Suomen vaakuna on saanut punaisen kilpivärin on jäänyt arvoitukseksi. Aivan tuntematon tämä väri ei ollut folkungavaakunoissakaan; ainakin Maunu Ladonlukko näyttää käyttäneen sitä ennen kuninkaaksi tuloaan (12:51). Mitä heraldisiin ruusuihin tulee, ne on Bomanssonin mukaan lainattu eräästä Ruotsin maakuntavaakunasta ja ovat kilpikoristeina jo Laurentius Petrin kronikan Suomen vaakunassa, jota eräs tutkija on pitänyt ns Upsalan vaakunaa vanhempana (6:298). Viimeksi mainitun vaakunan syntyajasta on esitetty käsityksiä, jotka usein ovat keskenään vastakkaisia eikä sen kuviosisällön määrääjästäkään siten ole

päästy yksimielisyyteen (10:523, 11:37). Yleisimmän mielipiteen mukaan Suomen suuriruhtinaskunnaksi julistamisen ja Suomen vaakunan välillä on ilmeinen syy-seuraussuhde.

Juhana III:n katsotaan Suomen ja Karjalan suuriruhtinaan arvonimen omaksuessaan lähinnä pyrkineen henkilökohtaisen arvovaltansa ja valtakuntansa mahtiaseman korostamiseen. Suomen tultua nimellisesti suuriruhtinaskunnaksi 1582 sen asema Ruotsin yhteydessä pysyi itse asiassa muuttumattomana. Kaikki hallitsijat eivät myöskään käyttäneet suuriruhtinas-nimitystä, joka vapaudenaikana tyystin katosi Ruotsin kuninkaiden titulaatuurista. Suomen vaakuna ei myöskään Ruotsin vallan aikana saanut virallista vahvistusta. Siitä huolimatta suuriruhtinaskunta oli todellisuutta, nimitys säilyi ja sitä käytettiin mm rauhansopimuksissa 1721 ja 1743, jolloin siihen liittyi kruununon leijona-vaakuna.

Suomen tultua liitetyksi Venäjän keisarikuntaan ylimmät viranomaiset katsoivat tarpeen vaatimaksi — lähinnä käytännön syistä

Suomen vaakuna. Kuparipiirros E Dahlbergin Suecia antiqua et hodierna-teoksessa, julk. Tukholmassa 1667—1716. Kansallismuseon kuvakok.

The arms of Finland. Copperplate engraving from Erik Dahlberg's work Suecia antiqua et hodierna, printed in Stockholm 1669—1716.

— sen vaakunan virallisen vahvistamisen, mikä tapahtui jo muutamia päiviä Haminan rauhansopimuksen solmiamisen jälkeen eli 26. 9. 1809. Vahvistetuksi tuli Upsalan vaakunan sijasta heraldisesti epäonnistunut Elias Brennerin piirtämä Suomen vaakuna v:lta 1712. Tämä vaakuna oli "Suecia antiqua et hodierna"-teoksen välityksellä Venäjälläkin tunnettu ja sen jäljennöstä suomalaiset itse olivat käyttäneet Porvoon valtiopäivillä. Ei uskallettu, on väitetty, palata Upsalan vaakunaan ja sen vuoksi tyydyttiin Brennerin piirtämään vaakunaan, jossa leijonan vasen etukäpälä nojaa sapelin kahvaan. Olettamukselle antaa tukea se, että Porvoon valtiopäivillä käytetyn ns valtiosaliin Porvoon lukiossa sijoitetun "valtaistuimen" selkämykseen ommellussa vaakunassa sapelinterä oli piilotettu huotraan. Olipa kuinka tahansa, leijona joka tapauksessa polkee molemmin takajaloin sapeliasia UPSALAN TUOMIOKIRKOKSOSA OLEVASSA KUIN ELIAS BRENNERIN PIIRTÄMÄSSÄ VAAKUNASSAKIN. Symboliikan kannalta tämä yksityiskohta lienee sittenkin tärkein.

Porvoon valtiopäivillä Suomen vaakunaa ei tietenkään käytetty yksinomaan koriste-esineenä. Saattaa olla, etteivät "huomattavimmat Suomen miehet" aina täysin käsittäneet Suomen saavuttaman valtio-oikeudellisen aseman luonnetta, kuten Danielson-Kalmari on huomauttanut, mutta 1808 he ainakin ymmärsivät, mikä merkitys valtiovallan ylimmällä symbolilla oli tuona historiallisena hetkenä. Vähemmän kuin itse vaakuna merkitsivät silloin sen yksityiskohdat, sekä että vaakunasta puuttui "eräs arvokkaimmista, länsimaista kulttuuria ilmentävistä symboleista, haarniskoitu käsivarsi" (11:41). Oli tietysti niitäkin, jotka olivat valmiit luopumaan leijonavaakunasta, kuten esim entinen Anjalan liiton mies K V Ladau. Hänen ansiotaan ei ollut, että Suomen postilaitoksen sinettiin keisarillisen määräyksen mukaan tulivat sekä Suomen leijona että kaksoiskotka. Sama periaate hyväksyttiin Suomen vastaisen setelirahan tunnuksissa. Ensimmäisissä postimerkeissä 1855 oli yksinomaan Suomen vaakuna. Ehkä selvimmän Venäjän valtion alaisuuteen joutuminen kävi ilmi sotilastunnuksista. Niinpä univormujen napeista — niilläkin oli periaatteellista merkitystä — annettiin 1817 määräys, jonka mukaan

upseerien virkapukujen hopeanapeissa tuli tunnuksena olla kaksoiskotka, jolla oli rinnassaan Suomen vaakuna. Aliupseerien ja miehistön pukujen nappeihin kuuluivat 1829 annetun käskyn mukaan joko kranaatinkuvat tai pelkästään numerot. Kaartinpataljoonassa kaikkien arvoasteitten univormujen napit muuttivat vaakunanapeiksi v:sta 1834 alkaen seurauksena joukko-osastolle 1829 suodusta nuoren kaartin arvosta. Sotilaspäähineiden otsa- ja kaartinupseerien kaulakilvissä, joukko-osastolippujen tankojen kärjissä ja Suomen Rakuunarykmentin upseerien paraatipatruunataskujen (ljadunka) vaakunatunnuksissa kaksoiskotkan sydänkilpenä oli Suomen vaakuna, tavallisesti siinä heraldisesti avuttomassa muodossa kuin jo Ruotsin vallan aikaisissa sotalipuissa m/1686, joukko-osastojen sineteissä yms. Suomen Kaartilla ei metallisia paraatipatruunalaukkuja ollut (11:44).

Ylitirehtöörinapulainen Georg August Kajanus lainasi 1843 julkaisemansa vaakunakirjan kanteen kilpikuvion sotilastunnuksista.

Suomen vaakunaleijona Ruotsin vallan aikaisessa sotilaspäähineessä. Sotamuseon kok.

The lion of the arms of Finland on a headgear from the Swedish era.

Häntä ei varsinaisesti voida moittia Suomen vaakunan heraldisesta surkeudesta eikä syyttää sen uudelleen sommittelusta (11:46). Käsitteiden sekaannusta oli kuitenkin jo olemassa tai sitten virallinen taho tahallisesti pyrki johtamaan kansalaisia harhaan. "Finlands Allmänna Tidningissä" (N:o 123/1863) julkaistussa kirjoituksessa esim väitettiin, että Suomen vaakunassa leijona tallaa miekan terää ja heraldiset ruusut ovat vain naulanreikiä, muistona ajoilta, jolloin vaakuna on ollut naulattuna alustaansa. Tavallista oli, että heraldiset ruusut korvattiin tähdillä, mm Suomen sotaväen Venäjän vallan aikaisissa lipuissa. Näitä ilmiöitä esim K A Bomansson piti erittäin arveluttavina.

SUOMEN VAAKUNA K A BOMANSSONIN NORMALISOIMANA

Kysymys Suomen vaakunan normaalimuodosta tuli päiväjärjestykseen ajankohtana, jolloin maan autonominen asema korostui mm kultakantaan siirtymisen vuoksi ja jolloin määrävien piirien huomio oli kiintyneenä Balkanin tapauksiin. Aloite, joka johti Suomen vaakunan uudistamiseen oli lähtöisin valtionpankista. Tarkoituksena oli saada uuden pankkirakennuksen pääoven yläpuolelle värillinen, mahdollisimman "oikea" valtionvaakuna. Asiantuntijaksi pyydettiin valtionarkistonhoitaja, tri Bomansson. Hän ei odottanut vaikeuksia venäläisten heraldikkojen taholta.

Suomen vaakunan vanhimpana kuvauksena Bomansson piti Upsalan tuomiokirkossa löytyvää vaakunaa, missä leijonalla on, kuten hän kirjoitti Reinhold Hausenille, "heraldinen muoto, missä sen vasen etukäpälä on vapaa ja missä sitä ympäröi yhdeksän ruusua, mikä on oikea lukumäärä". Vaakunan oikea muoto oli hänelle jo kauan sitten selvinnyt, mutta kun hän ryhtyi laatimaan siitä luonnosta piirtäjä Nummelinia varten, kävi ilmi, että oli "joukko pikkuseikkoja", joihin hän ei ollut aikaisemmin kiinnittänyt huomiota. Niihin kuului myös kysymys suuriruhtinaallisesta kruunusta. Epätietoisuus siitä, millainen sen tulisi olla ja asian kiireellisyys saivat Bomanssonin hätäilemään niin, että hän kääntyi kirjeitse Ruotsin valtionheraldikon, vapaaherra Stjern-

*Kuva 3. Suomen vaakuna Kustaa Vaasan hauta-
muistomerissä Upsalan
tuomiokirkossa. Kansal-
ismuseon kuvakok.
(Olsoni).*

*The arms of Finland on
Gustavus Vasa's tombstone
in the cathedral of
Upsala.*

stedtin puoleen saadakseen selville hänen mielipiteensä Suomen vaakunasta. Vastauksen viipyessä hän alkoi pelätä, ettei tämä kenties hyväksyisikään hänen käsityksiään. Hän pyysi sen vuoksi Ruotsissa tutkimusmatkalla olevaa Reinhold Hausenia käymään valtionheraldikon luona po asiassa. Kirjeissään Hausenille, josta 1883 tuli hänen seuraajansa valtionarkistonhoitajana, Bomansson selostaa sekä Suomen vaakunaan että maakuntavaakunoihin liittyviä käsityksiään. Hän pyrki myös Hausenin, E G Palménin ja mahdollisesti muidenkin tutkijain avulla saamaan Ruotsin arkistoista valaistusta vielä avoinna oleviin vaakuna- ym kysymyksiin. Itse hän kärsi vaikeasta silmäsaudesta, joka johti täydelliseen sokeuteen vuoteen 1889 mennessä.

Mitä tulee Suomen vaakunan kruunuun, Bomansson kertoo kirjeessään varustaneensa sen viidellä kaarella ja vanteen kär-

pännahalla: tällaista kruunua hän "Svensk Heraldik"-teoksen mukaan piti vaaliruhtinaankruununa. Kärpännahan tarkoituksena oli, viidestä kaaresta huolimatta, erottaa suuriruhtinaallinen kruunu kuninkaankruunusta ja liittää se "ruhtinaankruunujen kategoriaan". Bomansson olisi kernaasti käyttänyt mallina Siebenbürgenin suuriruhtinaskunnan vaakunan kruunua (Siebenbürgen eli Transsilvania oli suuriruhtinaskuntana vv 1765—1867), mutta ei löytänyt kuvaa tästä vaakunasta Yliopiston kirjastosta. Sen vuoksi hän oli turvautunut Itävallan arkkiherttuakunnan vaakunaan.

Bomansson pyysi Hausenilta "peettisen tarkkaa" kuvausta Suomen vaakunan yksityiskohdista mm Ruotsin vanhimmassa, H Keyserin 1650 painattamassa vaakunakirjassa, jonka nimilehdellä se on 38:n valtakunnanvaakunaa ympäröivän maakunta-vaakunan joukossa. Erityisesti häntä kiinnosti leijonan jalkojen sijoitus miekkaan ja sapeliin nähden. Hän tahtoi tietää, oliko leijonan vasen etujalka vapaa, nojasiko se sapelin kahvaan vai pitkö se siitä kiinni. "Kiroton hauskaa olisi", hän kirjoitti 26. 11. 1877, "myös saada tietää miltä Suomen vaakuna näyttää Kustaa II Aadolfin ja Kaarle X Kustaan arkuissa Ritariholman kirkossa, ainakin mitä leijonan kypäliin eli raajoihin tulee".

Stjernstedtin vastaus tuotti ainakin osittain pettymyksen Bomanssonille. Ruotsin valtionheraldikko oli sitä mieltä, että Suomen leijonan tuli — "Suecia antiqua et hodierna"-teoksen vaakunan mukaan — "tukea vasenta etukäpääläänsä sapelinkahvaan". Bomanssonista tämä oli käsittämätöntä, koska "kaikissa vanhimmissa piirroksissa" eturaaja on aivan vapaa ja vasta Kustaa II Adolfin aikana putoaa sapelinkahvan nupin tasalle. Kruunusta hän oli muuttanut mielipidettään jo ennen Stjernstedtin vastauksen saapumista. Sen tuli hänen mielestään olla samanlainen kuin 1593 julkaistussa Peringskiöldin Monumenta-teoksessa, sen Juhana III:n hautajaiskulkueen Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunaa kuvaavassa piirroksessa. Kärpännahkakoristeinen kruunu oli Stjernstedtin mukaan mahdollinen vain saksalaisissa ruhtinaankruunuissa.

Vielä tammikuussa 1881 Bomansson pyysi Hausenia selvittä-

mään eräitä Suomen vaakunan yksityiskohtia, kuten ruusukkeiden, miekan ja sapelin värejä Kustaa Vaasan ja Katarina Jagellonican hautamuistomerkeissä Upsalan tuomiokirkossa. E G Palménia hän oli jo 1875 pyytänyt tutkimaan milloin Juhana III ensimmäisen kerran käytti arvonimeä "Suomen ja Karjalan suuriruhtinas"; hän otaksui sen tapahtuneen lokakuussa 1581. Kuten tunnettua, Palménin onnistui Ruotsin valtionreistratuuran sekavista merkinnöistä saada selvyys tähän kysymykseen (8:343).

Joulukuussa 1885 Bomanssonin Suomen vaakunaa ja maakuntavaakunoita koskevat tutkimukset olivat valmiit painettaviksi. Leijonavaakuna suppeine selostuksineen ilmestyi painosta 1887, mutta maakuntavaakunoita koskevat tutkielmat, joiden yhteydessä Bomansson käsitteli yksityiskohtaisesti myös Suomen vaakunaa, vasta vuonna 1889 (2:liite, 3:331 ja seur).

Valitettavasti Bomansson ei tyytynyt vain jäljentämään Upsalan vaakunaa, vaan pyrki sitä myös mestaroimaan. Hän siirsi mm leijonan takajalan sapelin väistötangon taakse ottamatta huomioon, että se on alkuperäisvaakunassa kuvattu perinteiseen tapaan hieman maasta koholla. Upsalan vaakunaleijonan omalaa-tuisen silmukkahännän hän korvasi "normaalilla" hännällä, joka sekin oli parempi kuin kaksoishäntä. Miekka on toisenlainen kuin alkuperäisvaakunassa, "mera prydrig", samoin heraldiset ruusut. Siihenastista Suomen vaakunaa Bomansson syystä piti virheellisenä. Sen leijonasta hän käyttää nimitystä "leopardisoitu leijona" kiinnittämättä huomiota leijonan pään asentoon. "Villakoira"-nimityskin on hänen keksimänsä. Merkittävänä ja mielenkiintoisena yksityiskohtana Bomansson piti Upsalan vaakunaleijonan haarniskoitua eturaajaa — käsivarsinimitystä hän ei käytä — ja hän ensimmäisenä huomasi sen ja Karjalan vaakunan länsimaisen käsivarren yhtäläisyyden. Hän kertoo antaneensa jäljentää sen tarkoin, mutta kuitenkin eräissä yksityiskohdissa on huomattavia eroavaisuuksia. Upsalan vaakunaleijonan aseet ovat oikeassa suhteessa toisiinsa ja leijonaan nähden, Bomanssonin normalisoi-massa vaakunassa ne ovat suhteellisesti liian suuret. Willem Boy — sikäli kuin hän oli Upsalan vaakunan luoja — on ilmeisesti hyvin tuntenut aikansa asemallit. Miekka on pistomiekka ja

K A Bomansson: Suomen suuriruhtinaskunnan vaakuna. Hist Arkisto IX, väriliite. Sotamuseon kuvakok.

K. A. Bomansson, The arms of the Grand Duchy of Finland.

muistuttaa tyypiltään saksalaista puolentoistakäden ratsuväenmiekkää 1520-luvulta, sapeli vanhempaa turkkilaistataarilaista tyyppiä oleva käyrämiekka, jollaista piikkikypärään ja rengaspaitaan puettu venäläinen ratsuväki käytti Iivana Julman ja hänen seuraajainsa aikana. Eräässä puupiirroksessa 1500-luvulta nähdään Iivana Julmalla kotkanpääkahvainen sapeli. Laurentius Petrin kronikan Suomen vaakunassa, kuten myös Elias Brennerin piirtämässä vaakunassa, Suomen leijona tallaa streltsisapelia.

Yhdessä suhteessa Bomansson antoi tunnustusta viralliselle vaakunalle: siinä leijonan molemmat takaraajat ovat sapolin päällä. Siitä kuinka ne aikojen kuluessa vähitellen luisuivat terän päältä pois ja vaakunan symboliikka heikkeni, Bomansson antoi monia esimerkkejä.

Pyrkiessään luomaan normaalivaakunan Bomansson kiinnitti huomiota pääasiassa vaakunaopilliseen puoleen, Upsalan vaakunan ja ”siihenastisen” vaakunan heraldisiin yksityiskohtiin. Kysymykset vaakunan syntyajasta tai sen mahdollisista yhteyksistä keskiajan kristilliseen symboliikkaan, josta eräät Johan Babtista van Uthernin leijona-aiheiset työt antavat viitteitä, olivat hänelle toisarvoisia tässä yhteydessä. Vaakunakilven yläpuolella olevan kruunun ja sen alapuolella olevan latinankielisen tekstin välisen ristiriidan Bomanssonkin totesi. Itse asiassa hän kuitenkin jätti kysymyksen vaakunan syntyajasta avoimeksi.

Vuonna 1888 ilmestyi hovioikeudenneuvos Georg Granfeltin kirjoittama ”Finlands ridderskaps och adels vapenbok”, joka myös sisälsi lyhyen kuvauksen Suomen vaakunasta ja sen heraldisen selityksen. Tämä teos, kuten Bomanssonin normalisoiman Suomen vaakunan värikuvakin, painettiin F Tilgmannin kivipainossa, ja Tilgmann laati vaakunoiden lopulliset piirustukset tutkijoilta saamiensa ohjeiden mukaisesti.

Bomanssonin ja Granfeltin ansioksi on luettu, että he vaakunaselityksillään vahvistivat Suomen vaakunan normaalimuodon nojautuen ”lujiin perinteisiin ja heraldisiin periaatteisiin” (7:181). Asiallisesti nämä vaakunaselitykset, joita tässä yhteydessä ei ole syytä sanatarkasti toistaa, ovat yhtäpitävät, vaikka sanamuodoltaan poikkeavatkin toisistaan. Ne perustuvat ilmeisesti Laurentius

Petrin kronikan Suomen vaakunaa koskevaan selitykseen 1580-luvulta. Tässä vaakunassa leijona pitää miekkaa oikealla eturajalla, mikä Upsalan vaakunassa on korvattu haarniskoidulla käsi-varrella. Tätä yksityiskohtaa em vaakunaselitykset eivät ota huomioon. Bomanssonin vaakunaselityksessä käytetään sellaisia nimi-tyksiä kuin "kultakahvainen hopeamiekka" ja "kultakahvainen hopeasapeli", jotka eivät ole heraldisessa mielessä luontevia. Hän korostaa sitä, että vaakunan värit ovat saattaneet muuttua Kustaa III:n aikana suoritetun restauroinnin yhteydessä. On mahdollista, että aseet ovat alkuaan olleet kauttaaltaan hopeanväri-set, mikä vastaisi todellisuutta. Mitkään heraldiset syyt eivät vaatine kultakahvaisia aseita. Po vaakunaselitykset jättävät myös mainitsematta käsivarsihaarniskan kullannväriset osat. Uusimmissa vaakunaselityksissä niitä kutsutaan milloin liitos-vanteiksi milloin niveliksi, vaikka haarniskan kyynärlevyt, ns simpukkalevyt, eivät varsinaisesti olekaan nivelin varustettuja

Suomen vaakuna. Hopeapakotus-työ, tekijä tuntematon. Eräs esi-merkki Bomanssonin normaalivaa-kunan käytöstä eri tark. Sotamu-seon kok.

The arms of Finland. Embossement in silver made by unknown silver-smith. An example of the use of Bomansson's standard form of the arms.

eivätkä myöskään vanteita sanan tavanomaisessa merkityksessä. Bomansson on piirtänyt tämän yksityiskohdan toisin kuin se on Upsalan vaakunassa, ja leijonan oikean, miekkaa pitävän raajan ranteessa hänellä on kaksi rengasta, vaikka Upsalan vaakunasta käy selvästi ilmi, että kyseessä on teräskäsieneen lyhyt varsiosa listakkeineen. Sen tulisi siis olla samanvärinen kuin itse käsiene, koska se on samaa metallia. Alkuaan listakkeet lienevätkin olleet hopeanväriset. Tavanomaisissa Suomen vaakunan kuvauksissa Bomanssonilta on omaksuttu vain yksi rengas ja katsoja saa vaikutelman, että kyseessä on käsivarsihaarniskan ranteen kohdalle osuva pyöristetty, kupera päätteosa, mikä siis ei pidä paikkaansa.

Bomanssonin uudistama Suomen vaakuna pystyi syrjäyttämään "villakoiravaakunan" mm valtiokalenterin kannesta, seteleistä ja virkapukujen napeista. Sotilastunnuksiin se ei päässyt; näistähän Bobrikoffin tarkoituksena oli saada poistetuksi Suomen vaakuna, vaikka hän tässä epäonnistui. Sortovuosina normaalivaakuna menetti asemiaan, mutta se oli kuitenkin tullut siksi tunnetuksi ja saanut niin lujan jalansijan yleisessä tietoisuudessa, ettei se päässyt unohtumaan. Että se tavallaan oli välttämätön välivaihe, käy ilmi siitä, että ensimmäisessä itsenäisyydenaikaisessa virallisesti vahvistetussa siniristilipussa käytettiin Bomanssonin vaakunaleijonaa.

Taiteellisessa ja heraldisessa suhteessa Bomanssonin normalisoima Suomen vaakuna jäi esikuvansa, Upsalan plastisen renessanssivaakunan varjoon, mutta se ei vähennä hänen ansioitaan heraldiikan uuden nousukauden tienraivaajana meillä. Hänellä oli joka suhteessa huomattavasti suuremmat vaikeudet voitettavanaan kuin nykyhetken tutkijoilla, jotka ovat häneltä paljon saaneet, vaikka eivät sitä aina ole valmiit tunnustamaan.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Reinhold Hausens brefsamlig, från K A Bomansson 1868—1900, Valtionark. kirjek. XII. Kirjeissä 18. 11. 1877, 26. 11. 1877, 9. 12. 1877 ja 18. 1. 1881 käsiellään vaakuna-asioita.

Suomen sotakomissariaatin kirj. N:o 200/22. 12. 1898 ja 3. 1. 1899. Diverse akter ang. L. G. 3. Finska Skarpskyttebataljon. Sota-arkisto.

KIRJALLISUUS

- ¹ Jac Ahrenberg, Till Finlands vapens historia. Finsk Tidskrift 1901/2.
- ² Storfurstendömet Finlands vapen, normaliseradt och utgifvet af K A Bomansson. Hist Arkisto IX.
- ³ K A Bomansson, Hist Arkisto X.
- ⁴ G A Granfelt, Finlands ridderskaps och adels vapenbok. H:fors 1889.
- ⁵ E W Juva, Suomen suuriruhtinaskunta Ruotsin vallan aikana. H:ki 1951.
- ⁶ G von Numers, Finlands vapenskjöld. Heraldisk Tidskrift Nr 17 Marts 1968.
- ⁷ E Olsoni, Finlands vapen. Livrustkammaren, Vol. VIII:7—8. Stockholm 1959.
- ⁸ E G Palmén, Hist Arkisto IX, s. 343.
- ⁹ K Pirinen, Suomen vaakuna ja lippu sekä paikallisvaakunat. Oma Maa V.
- ¹⁰ K Pirinen, Suomen vaakuna. Iso Tietosanakirja, osa 8. Kust Oy O:ava 1964. "Suomen vaakuna on syntynyt Juhana III:n otettua Suomen suuriruhtinaan arvonimen".
- ¹¹ A W Rancken—K Pirinen, Suomen vaakunat ja kaupunginsinitit. Porvoo 1949. Rancken: "Suomen vaakunan syntyä ei saa asettaa maan suuriruhtinaskunnaksi korottamisen eikä edes uuden arvokruunun saamisen yhteyteen". Väärä tieto Suomen Kaartin patruunalaukusta on Ranckenilla siirtynyt ainakin kahdelle muulle tutkijalle (vrt N:t 7 ja 9).
- ¹² H Toll, De äldsta svenska konungvapenbilderna och "Tre-Kronor-vapnet". Stockholm 1919.
- ¹³ Suomen Lippu-komitean mietintö. Helsinki 1970.

ON THE ARMS OF THE FINNISH GRAND DUTCHY AND THE ORIGINS OF ITS STANDARD FORM.

The arms of Finland belongs to the ancient traditional style of lion-arms and is regarded as a combination of the Folkung-arms and the Carelian arms. The Finnish lion is also believed to have been influenced by the Flemish lion-type. The origins of the arms and by whom it was issued is uncertain, but the majority of scholars agree, that there is an evident relation of cause and effect between Finland's becoming a Grand Dutchy (1582) and the origins of the arms of Finland. During the decline of heraldry even the Finnish lion lost its original stately carriage. As a result of intensive and long research work on the state and province arms of Finland, doctor K A Bomansson, State archivist

from 1870—1883, succeeded in confirming the standard form of the arms of Finland. His correspondence with doctor R Hausen, towards whom no interest from heraldic point of view has been shown, indicates clearly the difficulties a scholar had 100 years ago in obtaining research results that today seem self-evident. With complete justification Bomansson is considered as the creator of the standard form of Finland's arms and his merits in this respect are not to be underrated. At the time being, when the publishing of the report of the Finnish Flag Committee has brought into fore the standard form of the arms of Finland, there has been reason to return to Bomansson's explanations and especially to his theory on the arms.

MUINAISLINNOISTA, NIIDEN PUOLUSTUKSESTA JA VAINOAIKOJEN HÄLYTYSTAVOISTA

Jorma Heinonen

Niin kauas kuin historialliset asiakirjat ja muut kirjalliset lähteet ulottuvat, ei Suomessa ole voitu elää ainoatakaan vuosisataa rauhantilassa. Harvaan asutussa maassamme ei puolustuksen organisaatio ole voinut olla lähimainkaan täydellinen eikä kaikkialle ulottuva. Linnoja ja muita turvapaikkoja ei ole ollut riittävästi, minkä johdosta väestön on ollut puolustauduttava ja suojauduttava vihollista vastaan vielä myöhäisinäkin vainoaikoina omin neuvoin. Käytetyt menettelytavat ovat vuosisadasta toiseen olleet ilmeisesti samankaltaiset ja monet niistä saattavat periytyä jo esihistorialliselta ajalta. Pyrittäessä selvittämään esihistoriallisen ajan loppupuolen ja varhaiskeskiajan puolustusta on vainoajoilta säilyneellä perimätiedolla huomattava lähdearvo muinaislintojen, paikannimien, asiakirjatietojen ja kansanrunouden antamien viitteiden ohella.

I KATSAUS SUOMEN MUINAISLINNOIHIN

Muinaislinnat eli linnavuoret tai -mäet, kuten niitä kansan keskuudessa kutsutaan, ovat huomattavin ryhmä esihistoriallisista kiinteistä muinaisjäännöksistämme.¹⁾ Muinaislintojen tärkein käyttöaika on kestänyt n. 800 vuotta eli n. 500—1300. Hjalmar

¹⁾ Tärkeimmät Suomen muinaislinoja koskevat yleisesitykset ovat seuraavat: Julis Ailio, Muinais- ja keskiaikaiset linnat. Oma maa IV, 1909; Hjalmar Appelgren, Suomen muinaislinnat. SMYA XII, 1891; J. R. Aspelin, Suomen muinaislinnat. Opuscula Aspeliniana I, 1942; Matts Dreijer, Fornborgar och bötesberg på Aland. Skärgårdsboken, 1948; Aarne Europaeus, Suomen muinaislinnat. Valo VIII, 1928; Juhani Rinne, Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I, 1914; Juhani Rinne, Puolustus, rajankäynnit, rajalinnat. Savon historia I, 1947; Juhani Rinne, Suomen Karjalan vanhat linnat. Karjalan kirja, 1932.

Appelgren, jonka lähteenä ovat olleet Reinholmin kokoelmat, luettelee 361 muinaislinnaa, mutta vain neljättä osaa — sellaisia, joissa on säilynyt vallinjäänöksiä — voidaan pitää varmoina. Seuraavassa on pyritty luomaan alueittainen yleiskatsaus muinaislinnoihimme ja joihinkin niitä sivuaviin kysymyksiin.

1. Ahvenanmaa

Ahvenanmaan kuusi muinaislinnaa: Hammarlandin Borgö ja Borgberget, Jomalan Borgberget, Saltvikin Borgboda ja Borgdalsberget sekä Sundin Svelandsberget sijaitsevat ensiksi mainittua lukuunottamatta kaukana rannikolta ja asutuilta seuduilta¹⁾. Tämä on luonnollista, koska meritse tuleva vihollinen hyvin organisoidusta tiedotusjärjestelmästä huolimatta saattaa ilmestyä äkkiä näköpiiriin, jolloin rannikolla mahdollisesti sijaitsevaa linnaa ei ehkä ennätettäisi saattaa ajoissa puolustuskuntoon.

Kolmessa ensiksi mainitussa linnassa on yksinkertaiset vallit, kun taas muissa on vallien erottama esilinna. Lujimmin varustettu on Saltvikin Borgdalsberget, jonka porttiauukkoja suojaavat kolminkertaiset ja paikoin yli 2 m korkeat vallit. Saaren esihistoriallisen ajan päälinnaksi on tulkittava Saltvikin Borgboda, jonka vallien ympäröimä alue on yli 3 ha. Hammarlandin Borgön linna sijaitsee pääsaaren ja Eckerön saaren välisessä salmessa (Marsundissa).

Ahvenanmaan muinaislinnojen tärkein käyttöaika on ilmeisesti ollut 800-luvulta 1200-luvulle. Aikakauden alkupuoli n. 850—1000 on kätkölöydöistä päätellen ollut rauhatonta, ja 1100- ja 1200-luvuilta tiedetään kirjallisten lähteiden perusteella karjalaisten, virolaisten ja kuurilaisten ryöstelleen Itämeren rannikoilla. Niinpä ovat karjalaiset saattaneet tunnetun Sigtunan retkensä yhteydessä 1187 hävittää myös Ahvenanmaata, koska paras laivareitti länteen on kulkenut saariston kautta.

Tiedot vihollislaivaston saapumisesta saatiin pääsaarella ja ulkosaaristossa olevan viestitusjärjestelmän avulla. Tärkeimpiin

¹⁾ Matts Dreijer, Fornborgar och bötesberg på Åland. Skärgårdsboken, s. 510—528.

savu- ja tulimerkinantopaikkoihin liittyvät böte-, kas- ja vård-nimet, joita tavataan lukuisasti Ahvenanmaan alueella.

2. Varsinais-Suomi

Varsinais-Suomen n. 30 muinaislinnaa ryhmittyvät suurimaksi osaksi kapealle rannikkokaistaleelle, joka ulottuu kaakkoisluoteissuunnassa Muurlasta Laitilaan ¹⁾ Kolmessa suurimmassa esihistoriallisen ajan asutuskeskuksessa, Uskelan-Halikon seunaislinnaa. Meren puolelta ovat tätä linnavyöhykettä suojanneet dulla, Aurajoen alueella ja Vakka-Suomessa on kussakin 8 muija täydentäneet rannikon ja saariston lukuisat vartio- ja hälytyspaikat sekä muutamat yksinäiset muinaislinnat. Suurin osa muinaislinnoista sijaitsee välittömästi nuoremman rautakauden asutuksen piirissä, mikä antaa jo vihjeen niiden ikäykselle. Joistakin linnoista voidaan päätellä niiden todennäköisesti olleen käytössä vielä varhaiskeskiajallakin. Varsinais-Suomen huomattavimmat muinaislinnat ovat Tallgrenin mukaan: Paimion Nakolinna, Liedon Vanhalinna, Laitilan Seppälä, Halikon Rikala ja Uskelan Hakostaro. Vain Liedon Vanhaalinnaa on tutkittu perusteellisemmin ja löydöistä on voitu päätellä sen olleen käytössä lähes 700 vuotta eli 500-luvulta 1200-luvulle. Linnasta tehty rekonstruktio edustaa sen viimeistä varhaiskeskiaikaista käyttöaikaa ²⁾. Useat Varsinais-Suomen linnat sijaitsevat sellaisilla paikoilla, joiden kautta on kulkenut jokin tärkeä tie, ja toisaalta on lukuisia ilmeisesti vartiopaikoiksi tulkittavia kukkuloita kutsuttu linnoiksi ³⁾.

Vanhin maakuntamme on paikannimistössään säilyttänyt runsaasti perinteitä esihistorialliselta ajalta. Niinpä Tallgren on todennut, että useissa Varsinais-Suomen pitäjissä esiintyy hiisi-

- 1) Hjalmar Appelgren, Suomen muinaislinnat, J. R. Aspelin, Suomen muinaislinnat, s. 88—123, Juhani Rinne, Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I, A. M. Tallgren, Varsinais-Suomea pitkin ja poikki, 1918, s. 115—127.
- 2) Unto Salo, Uudet tutkimukset Liedon Vanhallalinnalla. Suomen Museo, s. 58—73; sama, Vanhanlinnan uudet arkeologiset kaivaukset. Liedon Vanhalinna (opaskirjanen), 166, s. 4—8.
- 3) Suomen Museo 1896, s. 31 (Reinholm VI:420); Appelgren, n:t 80, 81, 93.

ja moisio-nimet, joista edellinen tarkoittaa uhrilehtoa, kulttipaikkaa, jälkimmäinen ilmeisesti päällikön taloa. Pari mahtavaa muinaislinnaa, nim. Paimion Nakolinna ja Piikkiön Huttula, sijaitsevat aivan moisioitten äärellä.¹⁾

3. Satakunta

Satakunnan rautakautinen asutus keskittyy Euran-Köyliön alueelle sekä Kokemäenjoen varrelle ulottuen Kokemäeltä Tampereen seudulle ja Kyrösjärven reitillä Ikaalisiin. Useimmat tämän alueen muinaislinnoista ovat toimineet näiden vesireittien suojana: Kokemäen Harolan Linnaluoto, Tyrvään Kaukolan Hiukkasaari, Nokian Siuron Linnavuori, Ikaalisten Talosenlinna, Arasalo ja Veneslinna²⁾). Siuron Linnavuorella on tärkeä asema Kyrösjärven muinaisen erätien alkupisteessä, kun taas Veneslinna sijaitsee saman vesistön ahtaimmassa eräportissa, Parkanon-reitin suussa.³⁾

Varsinaisia puolustuslinnoja ovat olleet ensi sijassa Euran Kauttuan Linnavuori ja Karkun Pentin Linnavuori⁴⁾). Kauttuan Linnavuori on alaltaan pienikokoinen ja siinä kiertää jyrkkää koillissivua lukuun ottamatta verrattain hyvin säilynyt kivivalli (leveys 2—3,5 m, kork. sisäp. 1 m, ulkop. 1,2—1,8 m), jonka ulkopuolella on todennäköisesti ollut samansuuntainen esivalli. Karkun Pentin Linnavuori on alaltaan nelikulmiota muistuttava (75 × 60 m) ja siinä jää harjanteen ja kahden pikku kukulan väliin tasanne tai piha (45 × 30 m), jossa on nelikulmaisia kivitarhoja. Nämä ovat todennäköisimmin olleet linnan puolustukseen tarvittavien rakennelmien perustoja. Vesilahden Valkisten Linnamäki ja Lempäälän Pirunlinna sijaitsevat Satakunnan ja Hämeen rajaseudulla, näköyhteyden päässä toisistaan⁵⁾). Niissä molemmissa on hämäläis-satakuntalaisille muinaislinnoille

1) A. M. Tallgren, Hiisi ja Moisio. Virittäjä 1933, s. 319—331.

2) Appelgren, n:t 14, 17, 20, 21 ja s. 13, muist.

3) Armas Luukko, Etelä-Pohjanmaan keskiaika, 1949, s. 6.

4) Appelgren: n:t 75 ja 14.

5) Appelgren n:o 36; Jouko Voionmaa, Uusi muinaislinna Vesilahdella. Suomen Museo 1937, s. 47—50.

ominaiset pidennetyt portinpielet, mutta pidennykset on tehty suppilomaisina ulospäin.

4. Häme

Hämeen lähes 20 muinaislinnaa ovat sisämaassa sijaitsevina edellyttäneet tuekseen tehokasta meren rannikolle saakka ulottuvaa hälytysjärjestelmää. Uhatuin suunta oli etelä, ja aina Suomenlahden pohjoisrannikolta saakka on todettavissa sekä linnoitettuja vartiopaikkoja että merkinantoon käytettyjä asemapaikoja. Tällaisen viestiketjun olemassaolon on Jouko Voionmaa osoittanut Lohjan Hiidenvedeltä Vihdin, Pyhäjärven ja Lopen kautta Janakkalan Hakosiin, muinaisen Etelä-Hämeen puolustuksen keskukseen¹⁾). Janakkalan Hakosista on viesti voitu välittää linnasta linnalle aina maakunnan pohjoisosiin saakka. Toinen, ehkä vieläkin tärkeämpi viestiketju on kulkenut Porvoonjoen laaksossa, missä sanoma on kulkenut mm. Orimattilan Kasemäen, Vartianmäen, Sanamäen, Kiilion ja Kivikallion kautta Nastolan, Hollolan, Kosken ja Kärkölän linnoille ja merkinantopaikoille.

Pääosa Hämeen muinaislinnoista sijaitsee Vanajaveden ympäröstössä, näköyhteyden päässä toinen toisistaan, Vanajalta Sääksmäelle.²⁾ Muita huomattavimpia ovat Janakkalan Hakoinen etelässä ja Sääksmäen Rapola pohjoisessa, mutta kumpikaan näistä ei ole tyyppillinen muinaislinna. Hakoinen on viimeisimmässä asussaan tyyppillinen varhaiskeskiaikainen kastellilinna, Rapola lienee tulkittava suuren kokonsa puolesta sotajoukon leirikastel-

¹⁾ Jouko Voionmaa, Muinaisen Etelä-Hämeen puolustuksen tiedoitusjärjestelmästä. SMYA XLV, 1945, s. 238—245. Voionmaan havaintojen mukaan seudun lukuisat linna- ja linnamäki-nimet johtuvat paikan käytöstä viestitys- ja vartiojärjestelmään, koska näiden paikkain sijainnit viittaavat lähinnä tällaiseen mahdollisuuteen. Linna-nimien ohella tavataan palo-, tuli- ja totto-kantaisia paikkanimiä, jotka myös viittaavat vartiointiin. Palo- ja tuli-liitteisistä nimistä Voionmaa tosin huomauttaa, että ne saattavat liittyä kaskepoltoon, mutta niitä esiintyy myös paljaslakisilla kallioilla, joita ei ole voitu käyttää kaskeamiseen. Sen sijaan vartio-liitteiset paikkannimet ovat epäilyksettä muinaisen vartio- ja viestitysjärjestelmän nimiä.

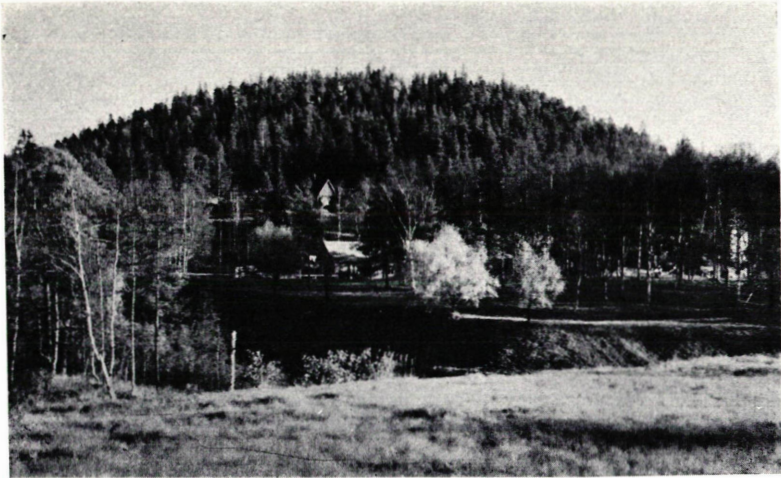
²⁾ Appelgren, n:t 41, 50, 61, 66, 67, 70.
Rinne, Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I.

liksi.¹⁾ Edellinen on ajoitettavissa noin 1200-luvun keskivaiheille, jälkimmäinen ehkä vuoden 1200 tienoille.

Hattulan Tenholan Linnamäki ja Vanajan Linnapää ovat molemmat pitkänomaisilla, kapeilla harjanteilla, joiden noususuunnassa on esivalleja.²⁾ Tenholan Linnamäellä keskittyy puolustus loivalle pohjoisrinteelle, missä on neljä peräkkäistä vallia. Vanajan Linnapäässä on kaksoisvallit molemmissa päissä, minkä lisäksi pohjoispään vallit on liitetty toisiinsa yhdysvallilla.

¹⁾ Koska Euroopan linnojen varhainen kehitys tapahtui pääasiassa roomalaisvaikutteiden pohjalta, lienee tässä yhteydessä syytä luoda lyhyt katsaus roomalaisen ajanlaskumme alkuaikoina käyttämiin linnatyyppeihin: castrum = leirikastelli, castellum = kastelli, burgus = tornilinna, specula = vartiotorni. Roomalaiset käyttivät joukkojensa tukikohtana leirikastellia (castrum), jonka puolustus perustui pääasiassa muurin antamaan suojaan, kun taas muurin siäpuolella olevilla rakennuksilla ei ollut mitkkn puolustuksellista merkitystä. Periaatteeltaan se ei siten paljoakaan eronnut muinaislinnasta. Suomen muinaislinnoista voidaan leirikastelleiksi tulkita Rapolan linnan lisäksi Kurkijoen Kuuppalan Jäämäki ja mahdollisesti Räisälän Tiurinlinna. Ensimmäisen rakennusvaiheensa aikana 1280-luvulla oli Turun linna leirikastelli. Roomalaisten oli 200-luvulta lähtien monin paikoin Keski-Euroopassa pakko siirtyä puolustususkannalle ja keskittää huomionsa valloittamiensa alueiden turvaamiseen. Puolustuksen rungon muodostivat eri tahoille perustetut kastellit (< castellum), joissa pidettiin jatkuvaa sotilasmiehistystä. Kastellin kaikki rakennusosat, muuri ja siihen kytketyt asuinrakennukset ja tornit, muodostivat yhtenäisen puolustusrakennuksen. Se oli varhaiskeskiajalla linnojen päätyyppinä sekä Eteläettä Keski-Euroopassa, etelässä se noudatteli roomalaista esikuvaansa, kun taas pohjoisessa oli rakennustapa säännötömmämpi ja maaston muotoihin sopeutettu. Keskieurooppalaisten linnojen puolustuskyky perustuiikin huomattavalta osaltaan maaston hyväksikäyttöön ja suurin osa oli kukkuloilla sijaitsevia vuorilinnoja (saks. Höhenburg) tai vesiesleen ympäröimiä vesilinnoja (saks. Wasserburg). Roomalaiset perustivat rajojensa ja teittensä turvaksi vartiopaikkoja, joissa miehistön turvapaikkana oli pieni yksinäinen tornilinna (burgus), jota ympäröi muuri ja vallihauta. Tämä linnatyyppi tuli erittäin suosituksi Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Saksassa ja siitä kehittyi varhaisin yksityislinnojen tyyppi, ns. asuintorni. Pohjoismaissa on tornilinnaa kutsuttu kaslaaliksi (ruots. kas'ell), mikä saattaa aiheuttaa terminologisia sekaannuksia. Korkeille kukkuloille perustivat roomalaiset vartio- ja merkinantopaikkoja (specula), joissa oli tavallisimmin vain paaluaitauksen tai kehämuurin suojaama torni. Näistä torneista saattoi tähyystää varoitaa uhkaavasta vaarasta. Trajanuksen patsaassa on kuva tällaisesta tornista, ja siinä nähdään kaidepuun varan asetettu merkinantosoitu. Tornien ohella käytettiin merkinantoon olki- tai oksakasoja, jotka tarpeen vaatiessa sytytettiin palamaan.

²⁾ Appelgren, n:t 62, 67.

Kuva 1

Jämsänkosken Linnavuori, valleilla varustettu jyrkkävierteinen kukkula, joka sijaitsee n. vuoden 1000 vaiheilla syntyneen rautakautisen uutisasutuksen piirissä, n. 300 metrin päässä liikenteellisesti tärkeästä vesireitistä (Finsk museum 1956, Oiva Keskitalo).

The prehistoric fort Linnavuori at Jämsänkoski; a steep hill with ramparts lying in an early Iron Age area populated around the year 1000, sited about 300 meters from an important waterway.

Vanajan Mantereenlinnalla ja Tuuloksen Laurinkalliolla on vuorella johtavat solat suljettu vallinpätkillä.¹⁾ Erikoispiirteensä on molemmissa sisäänpäin pidennetyt portinpielet eli pielivallit. Laurinkallion juurella on ollut Haaksivalkama-niminen muinainen venesatama Pyhäjärven rannalla.

Gunvor Kerkkonen on osoittanut, että Etelä-Hämeen muinaisen turkiskaupan keskus ja metsänjumala Hiiden palvontapaikka sijaitsevat Janakkalan Turengin seudulla²⁾. Samalla alueella tavattavat lukuisat kylän- ja talonnimet osoittavat paikalla harjoitetun myös lukuisia eri käsityöammatteja, mahdollisesti mm. kilpien ja nuolien valmistusta (kylännimet Kilpiälä ja Nuoliala).

¹⁾ Appelgren, n:t 66, 50.

²⁾ Gunvor Kerkkonen, Hiisi-asutukset Etelä-Suomen turkiskaupan tapulipaikkoina. Kalevalaseuran vuosikirja 34, 1954, s. 87—100.

Tämän alueen tärkeyttä todistavat sen ääriellä sijaitsevat neljä muinaislinnaa: Janakkalan Hakoinen ja Unikkolinna, Vanajan Mantereenlinna ja Linnapää — sekä se, että alueen rajanaapureina olivat keskiajalla kirkko ja kruunu, eli Vanajan piispankartano ja Hakoisten kuninkaankartano. Muinainen Lempäälän ja Hämeenlinnan välinen Hiidentie lienee nimestään päätellen ulottunut ennen linnan syntyä Janakkalan Hiiteen saakka. Myös lähistöllä tavattava paikannimi Haaksivalkama viittaa tärkeään liikennepaikkaan.

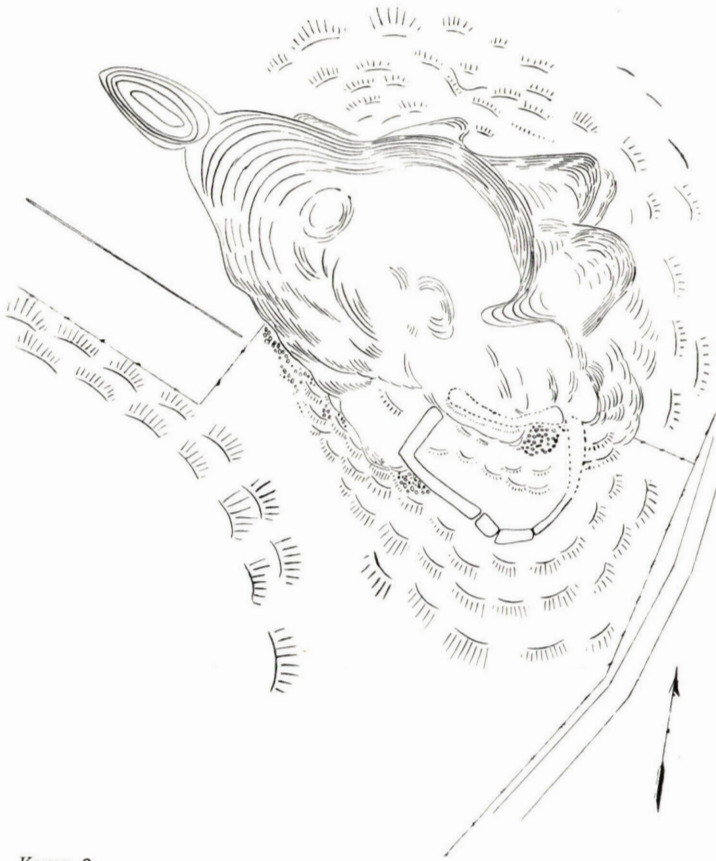
Hämeen puolustuksesta voidaan vielä mainita, että se nojautui ainakin viikinki- ja ristiretkiajalla tiiviisti muinaislinnoihin. Kaukaisimmillakin uutisasutussirpaleilla näyttää olleen oma linna turvanaan (kuva 1).

5. Uusimaa

Uudenmaan muinaislinnojen suhteen ovat tutkijat joutuneet vaikeuksiin, koska esihistoriallisen ajan loppukauden kiinteän asutuksen merkit ovat maakunnan alueella aivan vähäpätöiset ja koska toisaalta on ollut vaikeata yhdistää linnoja 1200-luvulla alkaneeeseen ruotsalaiseen asutusliikkeeseen¹⁾. Ainoa huomattavampi asutussirpale oli keskeisellä rautakaudella Karjaalla, mistä tunnetaan pieneltä alueelta neljä muinaislinnaa: Haveråkersberget, Bockklint, Borgberget ja Sutarkulla²⁾, mutta Haveråkersbergetin esilinna ja sen kulmikas muoto (kuva 2) sekä Sutarkullan maavalli viittaavat aivan esihistoriallisen ajan lopulle. Tämän johdosta on aiheellisempaa olettaa Karjaan Läppträsketin seudulla sijainneen tärkeän kausiluonteisen markkinapaikan, jonka turvana mainitut muinaislinnat ovat toimineet. Kulkuyhteyden vaikeutuminen maankohoamisen johdosta siirsi markkinapaikan etelämmäksi, Snappertunaan, jonka turvaksi perustettiin varhaiskeskiajalla Raaseporin linna. Snappertunan seudulta tunnetaan paikannimet Kastalet ja Stockholmen, joista ensiksi mainittu

¹⁾ Ailio, Suomen keskiaikaiset mäkilinnat, s. 52—53.

²⁾ Olof af Hällström, Karis socken I. Forntiden, s. 65—67. Appelgren, n:t 128, 129.

Kuva 2

Karjaan Finnbackan Haveråkersbergetin muinaislinna, jyrkkärinteinen vuori, jossa päälinnan lisäksi on alempana sijaitseva pienikokoinen esilinna. Päälinnan vallien kivet on aikoinaan kuljetettu pois, kun taas esilinna on säilynyt pahemmalta hävitykseltä. Esilinnan suorakulmaisuuutta tavoitteleva muoto viittaa siihen, ettei tämä linna voine olla seudun rautakautisen asutuksen ikäinen eli 500- tai 600-luvulta, vaan myöhempi, ehkä vasta 1100- tai 1200-luvulta (Olof af Hällström, Karis socken I).

A prehistoric fort at Finnbacka Haveråkersberget in Karis; a steep mountain, where in addition to the main fort a small prefort is sited lower down on the mountainside. The square form of this prefort indicates that the fort cannot be from the same period as the Iron Age population of the 6th or 7th century, but must be of a later age presumably from the 12th or 13th century.

viittaa varhaiskeskiaikaiseen tornilinnaan ja viimeksi mainittu tarkoittaa tukeilla suljettavaa laivaväylää¹⁾).

Karjaan seuduilta jatkuu vesitie Lohjanjärvelle, jonka lounaisrannalla Karjalohjan Tallnäsin kylässä on kaksi lähekkäistä muinaislinnaa saman niemen kahden puolen: Uitonsalmen Linnamäki ja Pyölin Linnamäki. Edellisessä on valli tehty suurehkoista vetokivistä, jälkimmäisessä on pohjoinen valli suurista kivistä, itävalli pikkukivistä ja etelävalli pikkukivistä ja maasta; vallien muodostamat kulmat ovat viimeksi mainitussa linnassa suorat²⁾). Lohjan pitäjässä, n. 15 km koilliseen edellämainituista linnoista, on Karstun kylän Linnamäki³⁾).

Lohjalta Janakkalaan johtavan vesitien varrella on ollut verrattain tiheä savu- ja tulimerkkien antoon käytetty viestiketju⁴⁾. Tarkasteltaessa edellä mainittuja muinaislinnoja sekä Lohjan—Janakkalan välillä sijaitsevia merkinantopaikoiksi tulkittavia kukkuloita havaitaan, että linna-nimiset paikat toistuvat n. 10—20 km:n etäisyyksin. Tämän johdosta on oletettavissa, että tärkeimpiä vartiopaikkoja, joissa pystyttiin todennäköisesti myös puolustautumaan, on kutsuttu linnoiksi.

Uudenmaan rannikon linnat sijaitsivat jokisuilla tai paikoilla, joihin liittyy perimätietoa kaupankäynnistä. Suomen vientitavarat — etenkin turkikset — kiinnostivat kaikkia Pohjois-Euroopan kauppamiehiä, jotka tapasivat suomalaisia kauppakumppaneitaan määräraikoina rannikon kauppapaikoilla. On luonnollista, että markkina-aika saattoi houkutella paikalle myös merirosvoja ja muita ryöstösaaliin tavoittelijoita, minkä vuoksi tärkeimmissä kauppapaikoissa tuli olla linna turvaamassa markkinarauhaa.⁵⁾ Tämän johdosta ei ole syytä pitää Uudenmaan rannikon muinaislinnoja yksinomaan vieraiden rakentamina ja käyttäminä.

1) Einar Öhman, Snapertun och Raseborg. Nyländska öden II, s. 33—45. 33—45.

2) Appelgren, n:t 132, 133.

3) Appelgren, n:o 135.

4) Voionmaa, Muinaisen Etelä-Hämeen puolustuksen tiedoitusjärjestelmästä. SMYA XLV, 1945, s. 238—245.

5) Esim. H. Moora, Einige Ergebnisse der Burgbergforschung im Ostbaltikum. Suomen Museo 1967, s. 95—96.

Tärkein tällainen kauppapaikka on ollut Porvoonjoen suulla, missä myös sijaitsee eräs vanhimmista rautakauden kalmistotamme. Porvoon linnavuorella, jonka rakennusajaksi on arveltu 1100- ja 1200-lukujen taitetta, on todennäköisesti ollut edeltäjä joko samalla paikalla tai nykyisen kirkon lähellä.

Helsingin Puotinkylän linnavuori sijaitsee muinaisen lahden suulla. Saman lahden pohjukassa on Borgarstrand-niminen paikka, johon liittyy perimätietoa kaupankäynnistä.¹⁾ Linnua on arveltu viikinkien rakentamaksi tukikohdaksi, mutta tällainen olettaus ei tunnu todennäköiseltä. Linnan kolminkertaisella vallilla on tosin parhaat vastineensa Ahvenanmaalla ja Ruotsissa, mutta ruotsalaisvaikutteet voidaan selittää kaupankäynnin välityksellä tulleiksi. Porvoon ja Sipoon linnojen mahdolliset tanskalaisvaikutteet selittyvät samanaikaisista tanskalaisista kauppaintresseistä.²⁾

6. Karjala

Muinaisella Vuoksella on ollut kaksi laskuhaaraa, toinen Laatokkaan ja toinen Suomenlahteen. Näin ollen se on aikoinaan muodostanut tärkeän meriä yhdistävän kauppap tien, jonka varrelta on todettavissa kolme huomattavaa linnua ja markkina- paikkaa: Vanha Viipuri ja Käkisalmen linnan edeltäjä, Karjalanlinna sekä Räisälän Tiurinlinna. Vanha Viipurinlinna ja Karjalanlinna turvasivat läheisyydessä olleen kauppapaikan markkina- aikoina, kun taas Tiurinlinna todennäköisesti oli vaillella ympäröity kauppapaikka eli "kaupunki" ("suburbium")³⁾ Vanha Vii-

¹⁾ Appelgren, n:o 143.

²⁾ Ke. kkonen, Hiisi-asu'ukset turkiskaupan tapulipaikkoina, s. 96—100.

³⁾ Viljo Nissilä, Viipuri paikannimien valossa. Kalevalaseuran vuosikirja 37, 1957, s. 154—180.

Aarne Äyräpää, Etelä-Karjalan esihistorian pääpiirteet. Suomen Museoliiton julkaisuja 5, 1935, s. 57—63.

Juhani Rinne, Suomen Karjalan vanhat linnat. Karjalan kirja, 1932, s. 264—265.

Appelgren, n:o 217.

Viikinkien käyttämä reitti Novgorodiin kulki Nevan kau'ta. Tärkeänä asemapaikkana heillä näyttää olleen Retusaari, jonka Länsi-Kannaksen rannikolla käytetty toisintonimi Kosamaa viittaa sa-

purinlinna ja Karjalanlinna ovat tulleet hävitetyiksi uusien linnojen perustamisen aikoina, joten niistä ei tiedetä mitään. Sen sijaan Tiurinlinnan vallit¹⁾ ovat säilyneet paikotellen lähes entisen korkuisina, ja linnan alueella suoritetuista kaivauksista on saatu ristiretkien ajalle kuuluvaa esineistöä.

Karjalan rautakautista asutuskarttaa tarkasteltaessa havaitaan, ettei alueen eteläosista eli varsinaiselta Karjalan Kannakselta ole rekisteröity varmoja muinaislinnoja. Tältä alueelta puuttuvat Laatokan luoteisrannikolle ominaiset kalliot, ja korkealla sijaitsevana puolustuspaikkoina on voitu käyttää vain hiekkamäkiä tai Vuoksen vesistön alueella saaria. Koska mäkien laet ovat useimmissa tapauksissa olleet viljelyskelpoisia, ovat niille tehdyt vallit aikojen kuluessa hävinneet. Esimerkiksi Raudun Vehmaisten Linnamäellä kerrotaan kivivallit hävitetyn kaskeamisen yhteydessä²⁾.

Laatokan rannoilla on muinaislinnojen tarve ollut suuri, koska huomioon on ollut otettava sekä meritse että maitse saapuva vihollinen. Kurkijoen kohdalla työntyy Laatokasta pitkä lahti, joka kapean salmen, Rautaveräjän, jälkeen haarautuu useammaksi pikkua lahdekkeeksi. Näiden rannoilta luettelee Appelgren 8 mui-

maan (käs = venesatama) ja erityisesti siirtymistä merialuksista pienempiin vesikulkuneuvoihin. Vastaavasti on Laatokan rannikon karjalaisten käyttämänä satamana saattanut olla Kuolemajärven Karjalaisten kylä, jonka edustalla sijainnut ja myöhemmin maatunut "Karjalaistensaari" on sulkenut sisäpuolelleen ensimmäisen turvallisen ankkuripaikan Nevalta tultaessa.

- ¹⁾ Appelgren, n:o 217. Tiurinlinnan vallien ympäröimä ala on n 225 × 44—60 m. Vallit on tehty kanto- ja vetokivistä ja ovat itäsvulta lähes pystysuorat. Itäsvun valli on 4—5 m leveä, korkeus sisäpuolelta 0,7 m, ulkopuolelta 1,7 m. Koska vallin päällystä on tasainen on se säilynyt alkuperäisen korkuisena. Puolustautumisen kannalta vallin mittasuhteet ovat lähes ihanteelliset. Eteläosan valli on vankempi ja korkeampi, leveys juurelta jopa 8 m, korkeus sisäpuolelta 2 m ja ulkopuolelta 4 m; puolustaja on siis tarvinnut korotetun käytävän vallin sisäpuolella. Vallien sisäpuolelta on tavattu lukuisia rakennusten perustuksia. Näistä on osa ilmeisesti kuulunut puolustusjärjestelmään jousimiesten ja heittoaseiden käyttäjien asemina. Theodor Schvindt, Tietoja Karjalan rautakaudesta. SMYA XIII, 1893, s. 85—90.
- ²⁾ Appelgren, n:o 208. Vehmaisten Linnamäki on sijainnut tärkeän tien varrella. Viljo Nissilä, Vuoksen linnasaarista. Kaukomieli XIII, 1937, s. 57—58. Ester Kähönen, Vanha Äyräpää I, 1959, s. 47—48.

naislinnaa¹⁾). Kuuppalan Jäämäki on alaltaan lähes Sääksmäen Rapolan linnan suuruinen, puolustettavan alueen ympärysmitta on n 750 m. Näin suurta linnaa ei voida pitää varsinaisena muinaislinnana, vaan se on ilmeisesti sotajoukon leirikastelli. Parhaimmin säilyneiltä kohdiltaan on valli 3 m leveä ja 2,5 m korkea. Myöskään Lopotin eli kauppapaikan Linnavuori ei liene tavanomainen muinaislinna, vaan rakennettu läheisen markkinapaikan suojaksi, markkinarauhaa turvaamaan. Rakenteeltaan se kuuluu vanhoillisimpiin ja muistuttaa eniten länsisuomalaisia muinaislinnoja; vuorelle on johtanut viisi matalahkoa painannetta, jotka on suljettu vallinpätkillä. Linnavuorelta on tehty viikinki- ja ristiretkiaikojen löytöjä. Varsinaisena seudun asukkaiden käyttämänä puolustuslinnana on toiminut Hämeenlahden Linnavuori, suhteellisen kookas (100 × 70 m) ja helposti puolustettava muinaislinna, jossa on alaltaan epämääräinen esilinna. Rakenteellisesti se kuuluu Laatokan alueen vanhimpiin ja on ollut käytössä viikinkiajalta keskiajalle. Muinaisia saarilintoja näyttävät olleen Korpisaaren Uitonsalmen Rantalinnanmäki, Riekkalan Riuttamäki ja Tervun Linnasaari. Kurkijoen linnoista lienee nuorin Rantalinnanmäki, jossa on vankka, kaareva maavalli (leveys 5,5—6,3 m, kork. ulkop. 3 m, sisäp. 1 m.).

Jaakkimasta luettelee Appelgren 7 muinaislinnaa, joista vain 2 on tutkittua ja varmaa, nimittäin Osippalan ja Miklin linnamäen.²⁾ Molemmat muistuttavat jossain määrin toisiaan ja ovat ilmeisesti varhaiskeskiaikaisia. Osippalan Linnamäki kuuluu Laatokan rannikon pienimpiin (64 × 25 m), mutta vahvimmin varustettuihin. Vallit, joiden yhteinen pituus on yli 50 m, on tehty osaksi hyvin suurista (n. 1 m³) kivistä.

Sortavalan seutu on ollut esihistoriallisen ajan lopulla ja varhaiskeskiajalla vahvimmin linnoitettu koko Suomessa. Alueen sydänosan muodostaa Läppäjärvi niminen salmen laajentuma,

1) Appelgren, n:t 260—267.

Rinne, Suomen Karjalan vanhat linnat.

Theodor Schvindt, Kansantaruja Laatokan luoteis-rannikolta, Helsinki 1883, s. 4—7.

2) Appelgren, n:t 275—281.

Schvindt, mt., s. 5.

jonka luoteiskulmalla on Sortavalan kaupunki. Tämän järven seudulta luettelee vuonna 1500 Vatjan viidenneksen verokirja 39 kauppiasta.¹⁾ Järven mantereen puolella, pohjoisessa ja lännessä, on kolme muinaislinnaa: Paassonvuori eli Liikolan linna (3 km kaupungista pohjoiseen), Airanteen Linnamäki (3 km kaupungista länteen ja Kiislahden Linnamäki (5 km kaupungista lounaaseen). Läppäjärven itäpuolella olevalla Riekkalan saarella on Tokkarlahden Linnamäki (6,5 km kaupungista kaakkoon) sekä tämän läheisyydessä kolme linnasaarta: Tokkarlahden Linnasaari, Hii-retsaari ja Lieritsaari. Kaksi ensiksi mainittua ovat sulkeneet pääsyn Tokkarlahteen, kaksi viimeksi mainittua Laatokalta Hii-denselälle ja rannikolle suuntautuvan kapean vesitien eli Paro-lansalmen.²⁾ Mantereella, Sortavalan pitäjän länsiosassa on kaksi lähekkäistä muinaislinnaa, nimittäin Rautalahden Linnavuori ja Otsioisten Linnamäki. Edellinen on suurikokoinen ja helposti puo-lustettava, koska se sijaitsee niemekkeessä ja ainoastaan meren puolelta on voitu nousta linnalle. Jälkimmäisestä sanotaan, että se on vain ”pieni jyrkkävierteinen kallio, jossa maan puolella on selviä vallin jäännöksiä”³⁾.

Saariston itäisessä osassa on kolme huomattavaa varhaiskeski-aikaista linnaa, nimittäin Tulolansaaren Likolahden rannalla Anttilanmäen linna ja Hulkonvuoren linna sekä Impilahden Mäki-salon linna. Kaikille näille on yhteisenä piirteenä suorakulmai-sutta tavoittelevat vallit ja pystyt vallinseinät⁴⁾.

Sortavalan seudulla on lukuisia paikannimiä, jotka viittaavat vartiointiin sekä savu- ja äänimerkkien antoon. Uloimpana saaris-

¹⁾ Tietosanakirja VII, 1916, hakusana Sortavala.

²⁾ Karttalehdet 1:20 000 Sortavala ja Tulolansaari, Tokkarlahden suun etelärannalla, vas.apäätä Linnamäkeä, on Pohjuskyän Riuttavuori, jossa tosin ei ole varus.uksia, mut a joka korkeutensa ja jyrkkien rinteittensä puolesta olisi linnan paikaksi mitä sopivin. Kust. Kil-linen, Muinaisjäännöksiä ja -muis oja Sortavalan kihlakunnassa. SMYA XI, s. 65—66. Appelgren, n:t 281, 285, 289, 291, 292, 293.

³⁾ Appelgren, n:t 294—296.

Schvindt, Kansanlaruja Laatokan luoteis-rannikolta, s. 6.

Killinen, Muinaisjäännöksiä ja -muistoja Sortavalan kihlakunnassa, s. 66—68.

Rinne, Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I, passim.

⁴⁾ Appelgren, n:o 283.

Schvindt, mt., k. 5

tossa Honkasalossa on Vahtimäki, jonka laelta on laaja näköala Laatokalle.¹⁾ Lähellä Helylänjokea, Uitonsalmen suulla (4,5 km Sortavalan kaupungista koilliseen) on Vahtimäki, jolta näkyy kauas itään Hiidenselälle. Kokkomäki-nimisiä tulenpitopaikkoja on lähellä Ruskealaan vievää tietä (8 km kaupungista luoteeseen) ja Riekkalan saaren Ojavoisissa (4,5 km kaupungista kaakkoon); Hiidenselällä on Kokkosaaret ja niistä itään Vehkalahden Kokkolahti. Lähellä Hotinlahden pohjukkaa on vieretysten Palomäki ja Kellomäki. Kaupungin seudulta tunnetaan paikannimet Kellamo ja Kellomaniemi, ja mahdollinen äänimerkkien antopaikka on ollut myös Helylänjoen suun Kolkkakallio.²⁾ Lähellä Otsoista Linnanmäkeä on salmen suulla Kellosaari.

7. Savo

Savon asutus oli esihistoriallisen ajan lopulla suhteellisen harva keskittyen pääasiassa vain Mikkelin ympäristöön. Tärkeimpänä puolustuspaikkana on ollut Sairilan Linnavuori lähellä Visulahden esihistoriallista asuinpaikkaa. Muut Savon muinaislinnat, Mikkelin Ohralan Linnaniemi sekä Juvan Ihatsalon ja Sulkavan Pisamalahden Linnavuoret, näyttävät toimineen tärkeiden vesiteiden valvontapaikkoina. Jonkinlaisen vihjeen Savon muinaislinnojen iästä antanevat Sairilan Linnavuori, jossa on myöhäisille linnoille tunnusomaiset maavallit, sekä Ihatsalon ja Pisamalahden linnavuorien sijainti alueilla, joista ei ole tavattu merkkejä rautakauden kiinteästä asutuksesta. Sulkavan Pisamalahden vallit ovat ulkosivuiltaan monin kohdin 2—3 m korkeat ja suoraseinäiset, samanlaiset kuin Impilahden Mäkisalons linnassa.³⁾

¹⁾ Europaeus, Suomen muinaislinnat. Valo 1928, s. 1494.

²⁾ Karttalehdet 1:20 000 Sortavala ja Tulolansaari.

Kaupungin paikkaa on aikaisemmin kutsuttu Kellamoksi, kun taas Sor.avaala on tarkoittanut vas.apäätä olevaa Riekkalansaaren nientä. Killinen, mt., s. 56.

³⁾ Appelgren, n:t 237, 238, 240, 242.

Aarne Äyräpää, Katsaus Savon muinaisuuteen. Suomen museoliiton julkaisuja 6, 1939, s. 60.

Rinne, Puolustus, rajankäynnit, rajalinnat. Savon historia I, s. 95—105.

Askettäin valmistuneessa peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä on Suomen esihistorialle ehdotettu varattavaksi V luokalla 6 tuntia. Erääksi keskeisimmäksi aiheeksi on valittu muinainen linnavuori, josta on annettu seuraava ohje: "Kuvaym. aineiston avulla tutustutaan johonkin edustavaan linnavuoreen (Rapola/Sulkava): tehtävä, sijainti, varustukset ja miten se oli tarkoitettu toimimaan." Ohje siis edellyttää, että opettajan tulisi kuva-ym. aineiston avulla perehdyttää oppilaansa muinaisen linnavuoren toimintaan. Mutta herää kysymys, mistä hän saa siihen tarvittavat tiedot? Silmäiltäessä käytössä olevia historian oppi- ja kurssikirjoja havaitaan, ettei niissä juuri ole käytetty hyväksi saavutettuja tutkimustuloksia, vaikka muinaislinnoja ja muita esihistoriallisen ajan puolustukseen liittyviä kysymyksiä on tutkittu melko paljon. Näytteeksi esitettäköön esim. seuraava kuvaus eräästä yhä vielä käytössä olevasta keskikoulun historian oppikirjasta:¹⁾:

"Kun linnavuorella vartioimassa oleva mies huomasi vihollisten laivaston punapurjeineen ja kypäräpäisine miehineen lähestyvän, töräytti hän tuohitorveensa. Heti alkoi kylässä näkyä elämää ja liikettä. Miehet hakivat aseensa. Miekkan he ripustivat vyölleen ja teräsjänteisen jousen selkäänsä. Sitten he tempasivat vasempaan kätehen kilpensä, oikeaan keihään, kirveen tai piikkikylkisen sotanuijan ja kokoontuivat suojelemaan kylästä pakenevaa väkeä. Hetken perästä saapuivat linnaan levottomasti hälisevät naiset ja lapset, jotka kantoivat lippaita, säkkejä ja muuta tavaraa sekä ajoivat karjaa edellään. Jo laskivat keinuvat laivat kylän satamaan. Kummaltakin puolen ammuttiin vinkuvia surmannuolia, ja verta vuoti maissa ja vihollislaivoilla. Muukalaiset hyppäsivät maihin ja puolustajat vetäytyivät heidän edellään kohti linnoitettua vuorta. Linnavuoren jyrkillä rinteillä syntyi tuima taistelu. Pistettiin keihäillä ja lyötiin miekoilla, kirveillä ja nuijilla. Puolustajat vierittivät kiviä tulijoita vastaan."

¹⁾ O. Mantere-G. Sarva, Keskikoulun Suomen historia, 22. painos, 1964, s. 19. Sama henki vallitsee myös yliopiston kurssikirjaksi tarkoitettussa teoksessa: Einar W. Juva, Suomen kansan historia I, 1964, s. 88: "Näille mäille ja vuorille kuljetettiin vihollisen hyökätessä vaimot ja lapset ja karja sekä irtain omaisuus, ja siellä miehet pitivät vartiota ja puolustivat paikkaa, usein viimeiseen mieheen saakka."

II PYHÄN OLAVIN RYÖSTÖRETKIYRITYKSEN TORJUNTA VUONNA 1008 HYÖKKÄYKSELLISEN PUOLUSTUKSEN MALLIESIMERKKINÄ

Esihistoriallisen ajan puolustusta selviteltäessä tarjoaa hyvän ja asiallisen lähtökohdan vuosina 1178—1241 eläneen Snorri Stur-lasonin kertomus Norjan kuninkaan Olavi Pyhän vuonna 1008 Suomen lounaisrannikolle tekemästä ryöstöretkiyrytyksestä¹⁾:

”Sitten hän purjehti Suomeen, nousi maihin ja hävitti siellä, mutta kaikki asukkaat pakenivat metsiin ja veivät kaiken omaisuutensa pois seudulta. Kuningas meni kauas sisämaahan ja joidenkin metsien halki; siellä oli eräitä laaksoseutuja, joiden nimenä oli Herdalarna²⁾). He ottivat vähän omaisuutta, mutta eivät miehiä. Kun päivä alkoi painua iltaan, kuningas lähti takaisin laivoille. Mutta heidän tultuaan metsään kokoontui väkeä joka taholta heitä vastaan, heitä ammuttiin ja ahdistettiin ankarasti. Kuningas käski miestensä suojautua. Mutta ennen kuin hän pääsi ulos metsästä, hän oli menettänyt paljon miehiä, ja monet olivat haavoittuneet. Hän tuli illalla laivoille. Suomalaiset nostattivat yöllä loitsuillaan rajuilman ja myrskyn merelle. Mutta kuningas käski ottaa ylös ankkurit ja nostaa purjeet. Kuninkaan hyvä onni oli silloin, kuten monesti, tehoisampi kuin suomalaisten noitus. Heidän onnistui yöllä luovia pitkin Balegaardin rannikkoa ja sieltä ulos merelle. Mutta suomalaisten sotajoukko seurasi maitse sitä mukaa kun kuningas purjehti pitkin rannikkoa.”³⁾

Kertomus Pyhän Olavin retkestä valaisee niukkuudestaan huolimatta erittäin hyvin suomalaisten menettelytapoja ja taktiikkaa. Jonkinlaisen viestitysjärjestelmän avulla saatiin vihollisesta ajoissa tieto ja väestö siirtyi turvaan; puolustautuminen oli luonteeltaan hyökkäyksellistä; otollisimpana hetkenä ja ilmeisesti

¹⁾ Snorri, Norjan kuningassaagat, 1960, s. 185—186 (suom. J. A. Hollo).

²⁾ J. R. Aspelinin mukaan ryöstöyrytyksen kohteeksi joutunut Herdalar olisi sama kuin Inkoon Hirdal; J. R. Aspelin, Olof den heliges landstigningsplats på Finlands sydkust, Finskt Museum 1898, s. 59. Toiset nykyisistä tutkijoista pitävät rinnastusta mahdollisena: esim. Nils Cleve, Våra skärgårds äldsta bebyggelse. Sjärgårdsboken, 1948, s. 501; toiset taas katsovat, ettei kysymyksessä ole voinut olla Inkoon Hirdal, koska seu'u oli rautakaudella asumaton, esim. Unto Salo, Häme ja Satakunta. Eripainos teoksesta Satakunta XVIII, 1967, s. 115, muist. 119.

³⁾ Kertomuksesta voidaan päätellä, että ryöstöyrytyksen kohteena ollut kylä oli noin puolen päivämatkan päässä rannikolta; kyläyh.eiskunta oli ehtinyt siirtyä turvapaikkaan (linnaan ja piilopirteille) ehtimättä kuitenkaan ottaa kaikkea omaisuuttaan mukaansa.

ennakolta sovitussa paikassa hyökättiin vihollisen kimppuun ja pakotettiin se purjehtimaan pois huonosta säästä ja lähestyvistä yöstä huolimatta; vihollisen sotajoukkoa seurattiin maitse niin kauan kuin se oli mahdollista. Pyhän Olavin ryöstöretkiyritystä kuvaavasta kertomuksesta kiintyy huomio ensiksi yllätyshyökkäykseen.

Yksinäinen muinaislinna jyrkkine rinteineen ja miehitettyine tekovalleineen on ollut aikanaan varsin tehokas puolustuslaite. Suurimpana heikkoutena on kuitenkin juuri tämä passiivinen luonne; vihollisella on ollut aloite käsissään ja se on voinut valita omalta kannaltaan suotuisimman hetken lopulliselle rynnäkölleen. Mutta jos oletetaan puolustajan jakaneen voimansa siten, että sillä on myös linnan ulkopuolella toimiva iskujoukko, muuttuu tilanne puolustukselle edullisemmaksi. Puolustaja voisi silloin uhata vihollista selustasta sekä tämän yhteyksiä ja laivoja. Muinaislinnan ulkopuolella toimivan iskujoukon on täytynyt olla näkö- tai kuuloyhteyden päässä linnasta, jotta sen toiminta olisi voitu ajoittaa oikealle hetkelle. Sillä on saattanut myös olla varustettu tukikohta käytettävänä; muinaislinnojen suuri lukumäärä eräillä rautakauden tiheimmillä asutusseuduilla antaa tukea tällaiselle otaksumalle; puolustaja on jakanut voimansa eri linnoihin ja estänyt siten vihollisen keskittymästä yhden linnan valtauksen. Mikäli hyökkäävä puoli menettelisi näin, olisi sen samalla alistuttava selustauhkaan; muussa tapauksessa myös hyökkääjän olisi jaettava voimansa, mikä taas ratkaisevasti heikentäisi hyökkäyksen tehoa.

Muinaislinna olisi puolustuslaitteena täysin tehoton, ellei vihollisen saapumisesta saataisi ajoissa tietoa. Tämän johdosta on jo esihistoriallisella ajalla täytynyt olla jonkinlainen valvonta- ja tiedotusjärjestelmä, joka on vaatinut kylää tai sukua suuremman yhteisön keskinäistä yhteistoimintaa. Snorrrin kertomuksessa mainitaan, että kuninkaan onnistui luovia pitkin Balegaardin rannikkoa ja sieltä ulos merelle. Sana Balegaard tai Balagaard tarkoittaa suomeksi käännettynä "rovioilla aidattu" tai "rovioilla ympäröity" (bål = rovio) ja todennäköisesti se on kuvannut

Lounais-Suomen rannikon ulointa tulitiedotusta¹⁾). Tärkeimmät tuli- ja savumerkkien viestiketjut ovat olleet vesiteiden varsilla, koska vesitse uhkaava vaara oli suurin²⁾).

Linnan ulkopuolella toimivaan joukkoon ei voida pitää yhteyttä pelkästään näkyvillä merkinannoilla. Äänimerkkien käyttöä sota- ja vainoaikojen hälytystapana ei kuitenkaan toistaiseksi ole tutkittu muutamaa aihetta sivuavaa mainintaa lukuun ottamatta.³⁾)

III LINNA-SANA JA MUINAISLINNAT MUINAISRUNOUDESSA

Viimeisimpien tutkimusten mukaan linna on omaperäinen itämerensuomalainen sana, jonka vanhin todettavissa oleva merkitys on 'linnoitus', josta osassa kielialuetta on kehittynyt merkitys 'kaupunki', ja on arveltu, että merkitys 'linnoitus' ehkä palautuu vielä aikaisempaan merkitykseen 'vuori' tai 'kukkula', 'mäki'⁴⁾). Viimeksi mainittu oletamus tuntuu aiheettomalta. Tarkasteltaessa lähemmin sellaisia linna-nimisiä paikkoja, joissa ei ole merkkejä vallista tai joita ei jostain muusta syystä voi pitää puolustus-

1) Jorma Leppäaho, Suomen esihistoria, Suomen historian käsikirja I, 1949, s. 90; Aarne Äyräpää, Sodanaikainen tulitiedotus. Kotiseutu 1955, s. 169; Jalmari Jaakkola, Suomen varhaishistoria, Suomen historia II, 1935, s. 150—151.

2) Vesitse voitiin huoltaa suurempia joukkoja; maitse kulkevan vihollisjoukon huolto oli huomattavalta osaltaan epävarman ryöstösaa-
liin varassa.

Sen jälkeen kun Suomenlahden pohjoisrannikko saa kiinteän suomalais- ruotsalaisen asutuksensa, vuoteen 1300 mennessä, näyttää rannikon tulitiedotus tulleen valtiovallan toimesta vakinaistetuksi. Ruotsinkielisessä tarkoittaa sana böte samaa kuin värnkase eli vartiotulta. Böte-johdannaiset paikannimet ulottuvat idässä aina ruotsinkielisen asutuksen äärialueille, missä Vehkalahden Pyötsaari (ruots. Bötesö) on ollut tärkeä itäisen Suomalahden tulitiedotuksen keskuspaikka. Pyötsaaren asukkailla on ilmeisesti ollut tehtävänä vartiotulien hoito koko ulkosaaristossa. Pyötsaaresta sanoma lähetettiin edelleen Kotkan edustalla olevaan Pyötisen saareen. Harry Sjöhl ja Ragnar Rosen, Böte. Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid II, 1957. Böte-sanana alkumerkitys lienee "framforslad hög ved eller timmer".

3) Vrt. Ilmari Manninen, Vanhoista merkinantolaitteista. Kalevalaseuran vuosikirja 10, 1930, s. 121—135.

4) Lauri Hakulinen, Linna. Kalevalaseuran vuosikirja 29, 1949, s. 40.

paikkoina, erottuu niissä kaksi pääryhmää: — merkinanto- ja valvontapaikat, joista nuorimmat saattavat olla keskiaikaisten päälainnojemme sodanaikaisia vartiopaikkoja¹⁾, — kivikkomäet ja -vuoret tai sellaiset vuoret, joissa on luolia ja onkaloita. Keski-ajan linnoille tunnusomaisia piirteitä ovat kivimuurit ja -seinät, joita luonnossa vastaavat yhtenäiset kivikot ja louhikot, sekä kiviset rakennukset, joita taas vastaavat kallioluolat ja -onkalot²⁾.

Karjalaisissa häärunoissa on säejakso, joka lyhyesti ja täsmällisesti määrittelee muinaislinnojen tärkeimmät erikoispiirteet: "Kävitkö linnan / voitko (voitko) vuoren / pirotitko pystyn seinän / langetitko lautalaarin / sorritko sotiveräjän". Säejaksosta ilmenee, että linna on vuorella, siinä on pysty seinä, joka on pirottettava (hajotettava), siihen liittyvät puurakenteet eli lautalaari, joka on langetettava (suistettava) ja sotiveräjä (linnan portti), joka on sorrettava. Edellä mainittujen säkeiden toisintoja on tavattu Pohjois-Karjalasta sekä Aunuksen ja Vienan Karjalan länsiosista. Tämä alue on saanut asutuksensa Laatokan luoteis- ja pohjoisrannoilta, jolla alueella muinaislinnojen lukumäärä on suuri.³⁾

IV PUOLUSTUKSEN TOIMINNALLINEN ERITTELY

1. Valvonta- ja hälytysjärjestelmät

Suomesta on säilynyt perimä- ja asiakirjatietoa myöhempinä aikoina käytetyistä savu- ja tulimerkeistä, joiden avulla annettiin tietoa vihollisen taholta uhkaavasta vaarasta. Näitä merkkejä annettiin korkeilta paikoilta, joihin oli koottu ennakolta helposti syttyivistä ja savuavista aineista tehtyjä kokkoja eli tottoja. Merkinantoon käytetyt paikat oli valittu siten, että niistä annettu

¹⁾ Tällaisia voivat olla Olavinlinnan vaikutuspiirissä Savon ja Pohjois-Karjalan välillä sijaitsevat linnaniemet ja -saaret, Viipurin linnan piiriin kuuluvat Antrean, Kirvun ja Jääsken lukuisat linnan nimiset vuoret ja Vuoksen saaret, sekä eräät mahdollisesti Hämeenlinnan hallitsemat Päijänteen saaret ja länsirannan vuoret.

²⁾ Vrt. vastaavanlaista kirkko- ja munkki-sanojen käyttöä; kirkko = kivinen rakennus, kivikko; munkki = kivikirkkojen rakentaja, kivikkomäkien louhija ja kivien kasaaja.

³⁾ Aarne Äyräpää, Onko muinaisrunoissamme mainintoja muinaislinnoista? Virittäjä 1959, s. 88—95.

sanoma voitiin välittää paikasta toiseen. Koska aihetta on aikaisemmin käsitelty jo melko perusteellisesti,¹⁾ lienee tässä yhteydessä syytä keskittyä niihin tietoihin, joita on saatu Pohjois-Karjalasta, Kainuusta ja Pohjois-Pohjanmaalta.

Lapissa ja Perä-Pohjolassa kutsuttiin vartiotulia **totoiksi** ja niistä on saatu runsaimmin tietoja Rovaniemen seuduilta. Totot tehtiin tervaksista, oljista ja muista helposti palavista aineista, jotka koottiin lavalle, peitettiin huolellisesti tuohilla ja sijoitettiin korkeiden puiden latvoihin. Paikat valittiin jokivarsilta, maaston laadun mukaan puolen tai koko peninkulman päässä toisistaan. Kemijoen tottojen kertoo muistitieto sijainneen Auttijoien suun Tulisaaressa, Ounasjoen Tottorakassa, Rautionsaaren Totonkannassa, Muurolan Totonkentässä ja Petäjäskosken Tulinielessä.²⁾

Kainuussa kutsuttiin merkinantoa varten koottuja kekoja **vahtimiiluiksi**. Ne tehtiin pystyttämällä korkeilla paikoilla kasvavia honkia vasten pölkkyjä, joiden väliin pantiin tuohia ja tervaksia. Suomussalmella kerrotaan vahtimiiluja olleen Hirviniemessä, Linnanrannassa ja Vuoriniemessä. Paltamon Hiisivaaralla, joka on ollut merkinantopaikka, kerrotaan pimeän aikana annetun merkki tulella, päiväsaikaan taas pidettiin pystyssä puun latvaan sidottua närettä, joka vaaran uhatessa käännettiin vaakasuoraan asentoon³⁾.

Ilmari Manninen löysi Ilomantsin kruununvoudin arkistosta pari kirjelmää, joista kävi selville, että Ilomantsin ja Pielisjärven

1) Aarne Äyräpää, Sodanaikainen tulitiedotus. Kotiseutu 1955, s. 166—177, jossa runsaasti aihetta koskevia lähdeviitteitä.

2) A. M. Tallgren, Suomen muinaisuus. Suomen historia I, 1931, s. 231. Aslak Oulakoski, Totto, Kemijokivarren muinainen merkkituli. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton vuosikirja IV. Matkatessaan halki Suomen 1799 näki Giuseppe Acerbi merkkitulilaitteiden jäännöksiä Aavasaksan huipulla. Giuseppe Acerbi, Matka halki Suomen 1799, 1853, s. 133—134.

Vienan Karjalassa kutsuttiin merkkitulia majakoiksi ja ne olivat rakenteeltaan samantapaisia kuin Rovaniemelläkin, puihin sijoitettuja. J. W. Juvelius, Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. SMYA X, 1889, s. 69—70.

3) Lauri Simonsuuri, Kotiseudun tarinoita, 1951, s. 356. Paikannimi Kokkohonka Kuhmossa viitanee juuri vahtimiilun tapaiseen merkinantoon. Kotiseutu 1910, s. 250.

Kuva 3

Pielisjärven Kontiovaara oli Kustaa III:n sodan aikana 1788—1790 vartiopaikkana, jossa oli sotamajakka eli merkinantoa varten rakennettu kokko. Saman vaaran Pirunkirkoksi kutsutun onkalon läheisyydessä ovat äänimerkkien antoon käyetyt puukellot, joiden lahonneet jätteet olivat nähtävissä vielä tämän vuosisadan alussa. Kuvassa näkyy yksi kelloista eli reijällinen koivupölkky akselissaan; toisen kellon jätteet ovat miehen käsissä (Valok. Veikko Kyander, Suomen kansallismuseo, Kansantieteellinen osasto, n:o 1202:54).

During Gustavus III's war 1788—90 in Kontiovaara of Pielisjärvi was a post with a war beacon or a bonfire built for giving signals. At the same place near a ravine called Pirunkirkko (The Devil's Church) hung a coupe of wooden bells used for sound signals. The mouldered parts of these bells could still be seen at the beginning of this century. The picture shows one of these bells, a birch log with a hole through it hanging upon an axis; the man is holding parts of the other bell.

nimismiehet olivat kruununvoudin käskystä rakennuttaneet **sotamajakoita** Kustaa III:n sodan aikana lähelle valtakunnan itärajaa. Ilomantsissa näitä oli tehty kaksi Öllölän kylään ja yksi Luutalahteen, Ontronvaaraan, Hattuvaaraan, Melaselkään ja Lutikkavaaraan. Pielisjärven sotamajakoista kaksi oli rakennettu Lieksaan, yksi Kontiovaaraan, Lohivaaraan, Ruunaaseen, Nurmijärvelle ja Jonkereelle ¹⁾.

¹⁾ Ilmari Manninen, Vanhoista merkinantolaitteista. Kalevalaseuran vuosikirja 10, 1930, s. 131.

Kuva 4

Tervakellot eli kohlot Hyrynsalmelta. Akselissa riippuva honkapölkkypari, jota kolistelemalla annettiin merkkejä kauepana työskenteleville työryhmille (Valok. Jorma Suomalainen, Kainuun museo, Kajaani).

Tar-bells from Hyrynsalmi: a coupe of pine logs hanging upon an axis that were clapped to summon working gangs further away.

Tuli- ja savumerkeillä lähetetty sanoma ei mene perille silloin, kun näkyvyys on huono, joten se on varmistettava äänimerkeillä. Koska kirjallisuudessa ei ole aikaisemmin sanottavasti kiinnitetty huomiota äänitiedotukseen, käsiteltäköön sitä tässä yhteydessä hieman laajemmin muutamien esimerkkien valossa.

Tunnetuin jälkipolville säilyneistä ääntä synnyttävistä merkinantolaitteista on korkealla vedenjakajaseudulla sijaitseva Keuruun Ampialan **Jylkynkivi**, vaakasuoraan haljennut maakivi, jota kiven päällä seisova mies voi jylkyttää siirtämällä painopistettään vuoroin toiselta jalalta toiselle. Jylkynkiven äänen kerrotaan kantavan kauas, ja siihen liittyy vainoaikojen (isonvihan) tarinoita.¹⁾

¹⁾ Ilmari Manninen, Vanhoista merkinantolaitteista. Kalevalaseuran vuosikirja 10, 1930, s. 121. Irtonaista kivipaatta kolistelemalla kerrotaan Hiitolassa kutsutun kansaa sota-aikoina kirkkoon. Nils-Arvid Bringeus, Surrogat för kyrkklockor. Fataburen 1956, s. 99.

Taipalsaaren mantereella, vastapäätä Pientä Jänkäsaloa, on Kutilan lahden rannalla **Metelinvuori**-niminen kallio. Kalliolla oli vielä vuosisadan alussa nähtävissä kahden vierekkäisen hongan kannot. Näitä honkia nimitettiin **kellohongiksi** ja muistitieto kertoo niiden välistä ennen muinoin riippuneen kellon, jolla kansaa kutsuttiin kokoon¹⁾). Kertomuksessa kiintyy huomio vierekkäisiin, kelloa kantaviin honkiin ja paikannimeen Metelinvuori, joka viittaa muinaisiin vainoaikoihin.

Pielisjärven Kontiovaaralla, Pirunkirkoksi nimetyn luolan edessä, ovat aikanaan riippuneet puukellot, kookkaat koivupölkkyt, joiden yläpäässä on reikä akselia varten. Vanhassa valokuvassa (kuva 3) nähdään lahonneet kellot akseleineen²⁾). Tarkoitusta, mihin näitä pielisjärveläisiä kelloja on käytetty, ei tunneta, mutta koska Kontiovaara on mainittu Kustaa III:n sodan aikana käytettyjen savumerkkien antoon kuuluvien paikkojen joukossa, on hyvin mahdollista, että samassa paikassa ovat olleet myös sodan aikaiset äänimerkkilaitteet.

¹⁾ K. R (iukuniemi), *Kansan muistotaruja Taipalsaarelta*. Kotiseutu 1911, s. 195. Metelinvuori. Arvoituksellinen meteli-nimi vastaa lähinnä sellaisia linna-nimiä, jotka eivät tarkoita varsinaista muinaislinnaa, mutta liittyvät jollain muulla tavoin linnoihin tai puolustusjärjestelmään. Meteli-nimisillä paikoilla tavataan usein myös sekä iältään että rakenteeltaan epämääräisiä kiinteitä muinaisjäännöksiä (metelinkirkko, metelinkuukat ym.), joten se vastaa mm. ja.uli- ja munkki-nimiä. Sana on ilmeisesti venäjänkielinen laina (ven. мѣтѣлѣ, смѣтѣніе = sola, kapina, 'meteli') kuten J. R. Aspelin on osoittanut (*Suomen Museo* 1894), mutta suomenkielessä on sanalla lähinnä meluun ja meluamiseen liittyvä vivahde, joten on oletettavissa sen liittyvän äänimerkkien antoon käytettyihin paikkoihin. Sana esiintyy pääasiassa itäsuomalaisella kielialueella, mutta tavataan paikoin Länsi-Suomessakin: Vihdin Metelinmäki (lähellä muita merkinantopaikkoja; Voionmaa, Muinaisen Etelä-Hämeen puolustusjärjestelmästä, s. 241), Hollolan Metelinlinna (Messilän ja Okeroisten rajapaikkana v. 1404; Sakari Kuusi, *Hollolan piäjän historia* I, s. 49). Sanan varsinainen esiintymisalue on Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa: Iin ja Kannuksen Metelinlinna, Kannuksen ja Kiimingin Metelinkangas, Tyrnävän Metelinvaara, Lohtajan Metelinkallio, Limingan Meteli ym. Ajoituksen kannalta on huomattava, että Pielisjärven vanhimman kylän, Viensuun, sekä lännen että idän puoleisissa päissä on meteli-nimiset paikat, Metelinsaari ja Metelinniemi (Kilpeläinen-Hintikka-Salo-

²⁾ Suomen Kansallismuseo, Kansantieteellisen osaston kuva-arkisto, n:o 1202: 53—54.

Samanlaiset **tervakellot** eli **kohlot** on talletettu Kainuun museoon Kajaanissa (kuva 4). Ne on löydetty Hyrynsalmen pitäjän Murtovaarasta, kirkonkylän ja Lietekylän väliseltä alueelta, ja ne ovat lajissaan todennäköisesti ainoat säilyneet kappaleet maassamme. Tervakellot muodostaa honkapölkkypari, joka riippuu puuakselissa kahden puun välissä; niitä kepillä kolistelemalla on annettu äänimerkkejä ja pidetty yhteyttä kauempana hajallaan oleviin työryhmiin. Koska kellot ovat eri kokoiset, on niiden synnyttämä äänikin erilainen (esim. kil, kal tai koh, loh), mikä helpottaa sanomien antamista ja tulkitsemista.¹⁾

Muinaisesta kannakselaisesta merkinantolaitteesta, **lepenälau-dasta**, on Antreasta merkitty muistiin seuraava tarina:²⁾ "Antrean Liikolan kylässä liki Kirvun rajaa on Linnavuori, jossa on kyläläisten Torniksi sanoma luola. Siellä kyläläiset olivat piilossa, kun vainolaiset isonvihan aikana kävivät ryöstöretkillä. Keskellä kylää oli Huinvuori, josta vahti **lepenän** lyönnillä ilmoitti, milloin kasakat koirankuonolaisten kanssa hyökkäsivät kylään." Tarinassa kerrottu lepenä on ilmeisesti ollut kahden puun varaan ripustettu kaikulauta, jollaisia on käytetty mm. Keski- ja Itä-Euroopassa. Sana lepenä tulee venäjänkielestä (ven. klepala, kle-

heimo, Pielisjärven historia I, s. 63). Mainitut nimet eivät liene sen vanhempia kuin seudun kiinteä karjalaisasutus eli 1400-luvulta. Näin ollen tuntuisi todennäköiseltä voitavan yhdistää Pohjois-Suomen meteli-nimet 1400- ja 1500-luvuilla käylyihin heimosotiin.

¹⁾ Kainuun museoyhdistyksen julkaisuja 1. 1962, kansikuva. Samantapaisia laitteita on käytetty laajalti Euroopassa mitä moninaisimpiin tarkoituksiin. Käytöltään lähinnä kainuulaisia tervakelloja vastaavat esim. Karpaattien vuorimiesten merkinantoihin käytetyt kolistelulaitteet. Ester Plicková, Der Klopfturm. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde II/1959, Berlin, s. 301—306. Suomessa ovat paimenet tarvinneet samantapaisia laitteita karhujen ja muiden petojen pelotteluun. Olof Enckell kirjoittaa teoksessaan Rajan vartio (s. 88): "Olin matkalla Rajaselästä pohjoiseen Murtojärvelle ja Kanabrojärvelle. Polku kulki syvien salojen halki. Näin laudanpätkiä, joita oli ripustettu pajunviisoilla puunrunkojen väliin. Ne olivat **karhurumpuja**, joita paimenpojat hakkasivat kepeillään saadakseen pedot pysymään loitolla." Suuria vaakasuoraan akseliin kiinnitettyjä, kelloiksi (klockor) nimitettyjä pölkkyjä ovat pikkupojat kolistelleet huvikseen Vöyrissä. Jacob Tegengren, Faslagsbruk och tydor i Vörra. Folkloristiska och etnografiska studier III. 1922, s. 177—178.

²⁾ Simonsuuri, Kotiseudun tarinoita, s. 363.

palo = vartijan kolistinlauta) ¹⁾. Aulikki Ylönen kertoo kirvulaisesta paimenten lepenälaudasta, jota kannettiin kaulassa. Tätä käytettiin vain todellisen vaaran uhatessa, tulipa se sitten petojen tai vainoaikoina vihollisen taholta ²⁾.

Kellojen käyttöä merkinantolaitteina kuvaa Kangasniemeltä muistiin merkitty tarina: ³⁾ "Vajaa kilometri Reinikkalan kartanosta linnuntietä suoraan itään on Mallosjärnessä pieni petäjä kasvava ja verraten tasainen saari, jonka nimi on **Kellosaari** ⁴⁾. Tämä nimi johtuu siitä, että Suomen sodan aikana vietiin kartanosta saareen iso ruokakello, joka ripustettiin petäjän latvaan. **Kellopetäjän** juurelle tehtiin havumaja ja sinne asetettiin vahti. Kun saaresta on hyvä näkyvyys tielle, jota myöten vihollisen arveltiin marssivan pohjoiseen, piti vartijan tarkkailla vihollisen ilmestymistä ja soittaa vimmatusti kelloa, että kartanon väki voisi vetäytyä parin kilometrin päässä olevaan piilopirttiin, joka oli pystytetty synkkään, soiden saartaman kapean Kaiturinlam-

¹⁾ Manninen, Vanhoista merkinantolaitteista, s. 121—.

²⁾ Aulikki Ylönen, Kirvun kirja, 1954, s. 294. Vrt. myös Häyhä, Kuvaelmia iä-suomalaisten vanhoista tavois.a. Kesä askareet, s. 118; asiakirjatietoja lepenälaudasta: Kuisma, SKS:n arkisto (Kirvu), Vahter, Kansallismuseo, Kansat. os. arkisto (Kirvu).

³⁾ Simonsuuri, Koliseudun tarinoita, s. 356.

⁴⁾ Paikannimien yhteydessä esiintyy kaikkialla maassamme kello-liitteisiä nimiä, joista eräät ovat vesistöjen ylimenopaikoilla (esim. Kellosalmi), toiset lampien nimiä (Kellolampi), joihin usein liittyy tarina upotetuista kirkonkellois.a. Sen sijaan nimet Kellovaara, -mäki, -saari ym. tarkoittanevat useimmiten hälytyspaikkoja, joissa on ollut jokin äänimerkkien antoon sopiva laite. Suomenmaa-teoksen paikannimiluettelos.a voidaan nimet seuraavat kello-alkuiset paikannimet: Karjalasta Terijoen Kellomäki, Raudun Kelliö, Sortavalan Kellamo ja Kellomaniemi, Parikkalan Kellohonka, Ilomantsin Kellovaara ja Nurmeksen Kellola; Savos.a Nilsiäen Kellola, Kaavin Kellolahti (lähellä tärkeänä rajapaikkana tunnettu Kello-taipaletta), Kuopion Kelloniemi, Mikkelin Kellosalmi; Keski-Suomes.a Laukaan ja Hankasalmen Kellolahti; Hämeestä Oriveden ja Padasjoen Kellosalmi, Kosken Kellola; Uudeltamaalta Tuusulan Kellokoski; Varsinais-Suomesta Pöytyän Kellomäki; Satakunnasta Ahlmais. Kellahti (Kokemäenjoen suulla); Etelä-Pohjanmaalta Lapuan Kelloja, Ähtärin Kellomäki; Keski-Pohjanmaalta Perhon Kellokoski, Haapajärven ja Reisjärven Kellokangas. Eniten on

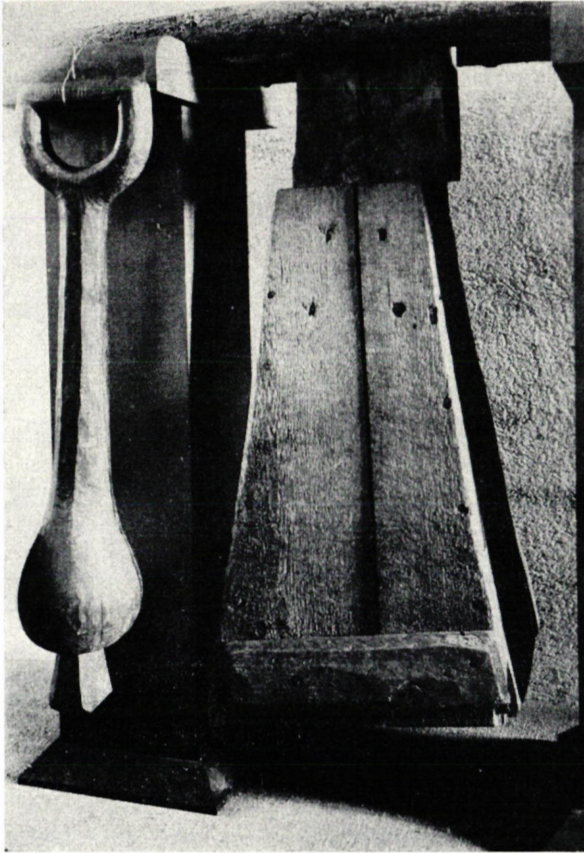
men rannalle. Kun Malloksen päästä on matkaa kartanoon 12 kilometriä, asukkaat ehtisivät ajoissa pakoon.”

Kaikkialla maailmassa on myös **kirkonkelloja** käytetty vaaran uhatessa hälytysvälineinä. Vainoaikoina näyttää kuitenkin olleen tapana kätkeä kirkonkellot hyvissä ajoin ennen vihollisen saapumista maahan tai veteen.¹⁾ Mikäli näin ei menetelty, ryösti vihollinen kellot ja valoi niistä esim. tykkejä²⁾). Kätkettyjen kirkonkellojen sijasta käytettiin puukelloja, laudoista naulaamalla kyhättyjä nelikulmaisia ja suppilomaisia laitteita, joita soitettiin kirkonkellojen tapaan. Nämä eivät ehkä olleet niin tehokkaita kuin aidot kirkonkellot, mutta niiden ääni kuului kuitenkin riittävän kauas. Tällaiset puukellot (kuva 5) on saatu talteen Kaarinan kirkosta, missä niitä on todennäköisesti käytetty isonvihan aikana.³⁾

Kirkkojen puukelloista tai muista samantapaisista merkinantolaitteista on mainintoja myös Hiitolasta, Kalvolasta, Nousiaisista

kello-alkuisia paikannimiä Pohjois-Pohjanmaalla, Oulun seuduilta Kainuuseen ulottuvalla alueella: Kajaanin Vieremän ja Soikamon Kellomäki, Kuhmon Kellosekä ja Kelloniemi, Pudasjärven, Hyrynsalmen ja Suomussalmen Kellovaara, Pudasjärven Kellolampi, Kellokoski ja Kellokangas, Ristijärven Kellola, Suomussalmen ja Kuhmon Kellojärvi, Haukiputaan, Raahen (saari) ja Suomussalmen Kello, Haukiputaan Kellokraaseli (saari). Lapista voidaan mainita Kemijärven Kelloniemi, Sallan Kellosekä ja Kello, Kolarin Kellosapuli ja Pesamon Kellokoski. Jaakkiman Otsoisten Hompanlahden (Pusulansalmen) suulla on pieni Kellosaari, jossa on näköala Laatokalle. Otsoisten Linnamäen ja Kellosaaren välillä on Kuunelusvaara. Schvindt, Kansanaruja Laatokan luoteisrannikolta, kuva 5. Soikamossa on Kokkonien nenässä korkea kivi, jota kutsutaan Kellokiveksi. Paikalla lienee siten ollut sekä savu- että äänimerkkien antoon tarkoitettuja laitteita. Simonsuuri, Kotiseudun tarinoita, s. 108.

- 1) Viljo-Kustaa Kuuliala, Vanhoilta kirkoilta ja kirkkoteiltä, 1939, s. 108—110. Simonsuuri, Kotiseudun tarinoita, s. 106—108.
- 2) Isonvihan aikana ei Pohjanmaalla ehditty kätkeä kaikkia kirkonkelloja, minkä johdosta huomattava määrä niistä (70 kpl) jäi vihollisen saaliiksi. Helmer Tegengrén, De österbottniska kyrkornas förluster under stora ofreden. Finskt Museum 1946, s. 56—83.
- 3) Kansallismuseo, Historiallinen osasto.

Kuva 5

Kaarinan kirkosta talletettu puukello (Suomen kansallismuseo, historiallinen osasto, n:o 4422:2), poikkeileikkaukseltaan neliömäinen lautasuppilo (kork. 85 cm), jonka puusta veistetty kieli on riippunut kellon ulkopuolella. Kelloa sanotaan käytetyn isonvihan aikana (1713—1721) ryöstetyn kellon asemasta (Suomen kirkot 3, Turun tuomiorovastikunta I).

A wooden bell preserved from St. Karin's church is a square board funnel 85 cm high. The wooden clapper has hung outside the bell. It is told that the bell was used during the war 1713—1721 instead of the stolen churchbell.

ja Pöytyältä.¹⁾ Kellojen puutteessa on kirkkokansaa kutsuttu myös torvea tai pukinsarvea soittaen.²⁾

2. Piilopirtit ja omaisuuden kätköpaikat

Yleensä esitetään säännönmukaisena menettelytapana, että kylän kaikki väki, vieläpä karjakin, vietiin muinaislinnan turviin. Tämä tuntuu usein monestakin syystä mahdottomalta. Tarkasteltaessa suomalaisia muinaislinnoja ja niiden mahdollisuuksia olla näin suuren joukon turvapaikkoina tullaan siihen tulokseen, että vain harvoissa linnoissa tällainen menettely on saattanut tulla kysymykseen. Sen sijaan on Suomessa ollut erittäin tavalista vetäytyä vainoaikoina piilopirteille, joista on säilynyt runsaasti perimätietoa. Ainoastaan sellaisilla tiheästi asutuilla seu-
duilla, jonne vihollinen saattoi ilmestyä aavistamatta, voi ns. pakolinnojen käyttö tulla kysymykseen. Piilopirttien ohella tulivat luonnollisesti kysymykseen muutkin erämaissa olleet asu-
mukset, esim. kala- ja niitypirtit, karjamajat ym.

Suomessa on viljelys- ja viljansäilytystavoista johtuen monin paikoin ollut suhteellisen helppoa turvata väestön toimeentulo

¹⁾ Nils-Arvid Bringeus, *Surrogat för kyrkklockor*, s. 98—99.

Prunkkalan (Auran) pitäjästä kerrotaan, että kansaa kutsuttiin joskus kirkkoon käyttämällä merkinantovälineenä silakkanelikkoa, minkä johdosta auralaisia kutsuttiin "Prunkkalan puukellon soittajiksi", Bringeus, *mt.*, s. 98.

Karjalan Kannaksella käytettiin Kivennavan Pampalan kyläläisistä kölliä eli haukkumanimeä "Pampalan puukellon soittajat". Kylän nimi voidaan ilmeisesti yhdistää puukellon synnyttämään ääneen (pam, pam) ja mahdollisesti on Pamppalassa sijainnut sodanaikainen merkinantopaikka. Kyiä sijaitsee Kivennavan ja Muolaan rajalla, Vuotjärven ja Suulajärven välisellä kannaksella, jonka kautta kulki tärkeä tie Viipurista Kivennavan kautta Inkeriin. Muutkin samantapaiset paikannimet, esim. Vuoksenrannan Pamppa, saattavat viitata merkinantopaikkoihin.

²⁾ Tohmajärven kirkko menetti kirkonkellonsa isossavihassa. Vanhan muistitiedon mukaan on sodanjälkeisinä vuosina kutsuttu kansaa kokoon tuohitorvella. Pentti Lasanen, *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana, 1967*, s. 171. Kun Simossa ei vielä ollut varsinaista kirkkoa, soitettiin kansaa kokoon rukoushuoneelle pukinsarvella. Zach. Castren, *Vanhan ajan muistoja Kemin, Tervolan ja Simon seurakunnista. 1894*, s. 64.

sota- ja vainoaikoina. Kirvun paikannimistössä tunnetaan erään peltoaukean nimityksenä Jyväkuoppiinpellot¹⁾. Tämä nimi on muistona ajasta, jolloin puitua viljaa säilytettiin tuohella verhoituissa jyväkuopissa eli purnuissa. Varsinkin kaukaisilla kaskimailla oli tapana puida vilja vähitellen metsäriihessä, säilyttää jyvät maapurnuissa ja tuoda ne vasta talvikelillä kotiin.²⁾

Kaskimailla säilytettiin puimatonta viljaa pyöreissä aumoissa tai pitkänomaisissa nartteissa. Rikkailla taloilla saattoi olla vuosikymmenien takaista viljaa tällä tavoin varastoituna.³⁾ Vainoaikoina oli ehkä liian rohkeata polttaa kaskia, mutta saloilla olevat viljavarastot turvasivat elannon ja siemenviljan. Pitkinä vainokausina kerrotaan kuitenkin piilopirtin väen käyneen salaa kylvämässä viljan keväthangille.⁴⁾

Vain suurimpia muinaislinnoja on saatettu käyttää karjan turvapaikkana, sillä veden ja rehun saanti asetti omat rajoituksensa.⁵⁾ Tietyissä tapauksissa on voitu pitää pikkukarjaa, esim. lampaita ja vuohia, vallien sisäpuolella elävänä ruokavarastona. Mikäli vihollisen tuloon oli varustauduttu ennakkolta, voitiin karja kuljettaa ajoissa kaukaisemmille salomaille, mistä sen ääni

1) Aulikki Ylönen, Kirvun kirja. 1954, s. 896.

2) Albin Simolin, Drag ur prästgårdslif i Finland. Öfvertryck ur finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden VII. 1908, s. 59.

Ilmari Manninen, Pohjoisen Karjalan vanhanaikainen talous. Historiallisia tutkimuksia V, 1922, s. 59, muist. 3.

Monin paikoin kaukana asutuilta seuduilta tavattavat aitta-, aittoalkuiset paikannimet saattavat tarkoittaa salvottuja maanalaisia viljasäiliöitä; Lauri Simonsuuri, Kotiseudun tarinoita, s. 367.

3) A. R. Saareneppä, Kuvia Pohjois-Karjalan maataloudellisista oloista, 1912, s. 41—42.

U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria I, 1919, s. 281—282. Väinö Voionmaa, Suomen karjalaisen heimon historia, 1915, s. 117—118.

4) Lauri Simonsuuri, Kotiseudun tarinoita, s. 368—369.

5) Jou senossa on Aholan ja Pätiälän kylien rajoilla sijaitseva Linnavuori, jonka laki on toista hehtaaria, ja jonka keskellä on saraa ja heinää kasvava painanne, missä kuivinakin aikoina on vettä; Toivo J. Paloposki, Viipurin-Karjalan asema kolmannen ristiretken aikoina. Historiallinen aikakauskirja 1966, s. 108—109.

ei paljastanut olinpaikkaa.¹⁾ Kiireellisissä tapauksissa oli karja piilotettava lähiseudulle ja estettävä sen ääntely.²⁾

3. Muinaislinnan puolustus

Jyrkkärinteisellä kukkulalla sijaitsevaa ja hyvin varustettua muinaislinnaa on ollut helppo puolustaa. Sen valtaus saattoi onnistua vain hyökkääjän suuren ylivoiman, paremman aseistuksen tai puolustuksen kannalta erittäin epäedullisten olosuhteitten vallitessa. Ruotsalainen Göran Posse on artikkelissaan "Muinaislinnat puolustuslaitteina" (Fornborgarna som försvarsanläggningar) pyrkinyt yksityiskohtaisesti selvittämään myös linnojen puolustusta ja hyökkääjän mahdollisuuksia niiden valtaamiseksi³⁾. Possen erinomaista analyysiä häiritsee kuitenkin se, ettei hän ole huomannut käsitellä puolustajan kannalta erästä ehkä tärkeintä asetta, heittokeihästä. Tämän johdosta hänen kehittämiänsä puolustusjärjestelmään jää aukko, koska puolustaja käyt-

¹⁾ Kaikkein tavallisinta oli etenkin Pohjois-Suomessa viedä karja upotavien soiden keskellä sijaitseviin suosaarekkeisiin. Kuljettamiseen käytettiin todennäköisesti erikoisia siirrettäviä sillankappaleita, ns. *suomattoja*. Tällainen on kokoonpantu noin metrin piuisista, päistään reijitetyistä laudoista, jotka liitettiin vitsasitein toisiinsa. Käyttämällä kahta tai kolmea suomattoa voitiin niitä vuoroellen siirtää kuljettaa muutama eläin kerrallaan upottavien paikkojen yli. Järvi- ja saaririkkaassa sisä-Suomessa olivat saaret karjan laidunmaina, ja mikäli karja oli vietävä vakituista pitopaikkaa parempaan turvaan, saatettiin käyttää kuljetukseen karjaveneitä. Saimaalla on meidän päiviimme säilynyt käytössä ilmeisesti hyvin vanha kuljetustapa, jossa tavallinen soutuvene muutetaan käteväksi karjaveneeksi varustamalla se vakavuutta lisäävällä siipilaitteella. Viljan ja lihan ohella kuului suola elintarvikkeisiin, jotka sodan sattuessa oli huolella kälkettävä. Korpilahdelta kerrotaan, että lähellä Korpilahden—Jämsän uutta maantietä on keskellä Kortesuota savikennäs, jota kutsutaan Suola-saareksi. Tämä saari oli ennen vetelän nevan keskellä, ja siellä piivät kyläläiset isonvihan aikana suolakontteja; Lauri Simon-suuri, Kotiseudun tarinoita, s. 367.

²⁾ Juho Kurki, Antreaa antrealaisen näkemänä. Seppo Simonen, Antrea, 1951, s. 571: "Kerrotaan, että eläinten säilyttämiseksi lehmillä kaivettiin kuopat kankaaseen ja niiden suut tukittiin vitsaksilla, etteivät ne päässeet ammumaan".

³⁾ G. Posse, Fornborgarna som försvarsanläggningar. Upplands fornminnesförenings tidskrift XLV. Uppsala 1935—1937, s. 235—256.

tää heittokeihästä juuri siinä vaiheessa, jolloin hyökkääjän aseiden teho on heikoin eli kun vihollisen on pakko raivata vallin edustalle tehtyjä murreksia ja muita esteitä.

Tarkasteltaessa muinaislinnan puolustusta aseiden käytön kannalta voidaan siinä teoreettisesti erottaa eri vaiheita seuraavasti:

Jousta aseena käyttäen voidaan lähestyvä vihollinen saattaa nuolisateen alaiseksi jo paljon ennen kuin hyökkääjä voi käyttää vastaavaa asetta; pisin ampumaetäisyys on n. 150—200 m vaihdellen ensi sijassa linnan korkeuden mukaan. Osumistarkkuuden kannalta suotuisin ampumaetäisyys alkaa kuitenkin vasta alle 100 metrin päästä. Osa puolustajista voi käyttää jousta aseenaan aina viimeiseen rynnäkkövaiheeseen saakka.

Heittokivien, keskimäärin noin nyrkinkokoisten kivien, vaikutus ulottuu linnan korkeudesta riippuen, noin 60 m tienoille eli jousen tehokkaimmalle kantomatkalle. Edullisimmassa asemassa on sellainen muinaislinna, jossa hyökkäävä puoli ei korkeuseron suuruuden takia voi käyttää heittokiviä. Heittokivi on tehokas puolustajan ase torjuttaessa huonon näkyvyyden vallitessa tehtyä hyökkäystä tai estettäessä vihollisen kiipeily-yritykset ja murresten raivaamiset.¹⁾

Heittokeihäiden tehokkain vaikutusalue on n. 3—30 m. Ryhmittyvää ja ryntäävää vihollista vastaan voidaan suunnata useampi heittokeihäsryöppy. Tämän aseiden käyttö on ilmeisesti otettu huomioon muinaislinnan arimman paikan, portin puolustuksessa. Portille johtava tie on usein suunniteltu siten, että sitä pitkin ryntäävä vihollinen joutuu mahdollisimman kauan kulkemaan puolustajien heittokeihäiden ulottuvilla. Tehokas ja oikein ajoitettu viimeinen heittokeihäsisku voi ratkaista sitä seuraavan lähitaistelun puolustajan hyväksi.

Lähitaisteluaset, keihäät, miekat, sotakirveet ym., tulevat käyttöön taistelun viime vaiheessa, sen jälkeen kun hyökkääjä on ylittämässä vallia tai tunkeutumassa portin kautta linnan alueelle. Nuolensa ja heittokeihänsä on hyökkääjä joutunut käyttämään jo etenemisvaiheen aikana, mutta joka tapauksessa sen on luovuttava niistä viimeistään lähitaistelun alkaessa. Sen sijaan puolustajalla on vielä kerran mahdollisuus käyttää kaikkia aseitaan, ja ilmeisesti onkin sisään murtautunutta vihollista kohti suunnattu ankara nuoli- ja keihässade ja vasta tämän jälkeen suoritettu vastaisku lähitaisteluasein.

¹⁾ Useista Suomen muinaislainnoista on tavattu heittokivivarastoja, esim. Appelgren, s. XLV—XLVI. Viron Lohaveren linnassa (n. 1200—1224) on voitu todeta heittokivikasojen olleen vallin sisäpuolella sijaitsevien rakennusten katoilla. Tämä seikka on syytä pitää mielessä tulkittaessa Suomen muinaislainnoissa tavattavia rakennelmien perustoja. Tehokas rynnäköön torjunta edellyttää korkealla sijaitsevia ampuma- ja heittoaseiden asemia, jotta niitä aseita pystyttäisiin käyttämään lähitaisteluaseiden ohella. H. Moora, *Einige Ergebnisse der Burgbergforschung im Ostbaltikum*. Suomen Museo 1967, s. 88.

Murrokset eli esteet, jotka on tehty kaadetuista tai sopivan mittaisiksi katkoutuista havupuista, joiden oksat on terotettu piikeiksi, pakottavat hyökkäävän vihollisen niitä raivatessaan luopumaan aseiden käytöstä. Jos puolustaja on asettanut murreksia kunkin aseiden edullisimman kantomatkan päähän, voi se täten pidätellä hyökkääjää kauemmin hyvällä maalialueella. Tehokkain murrestus on tehty porttiaukon kohdalle, ja muutamissa muinaislinnoissa tavatut pidennetyt ja hyökkääjää kohti supistuvat portinpielet estävät murresten kiskomisen. Vielä senkin jälkeen kun vihollinen on päässyt tunkeutumaan linnan alueelle, voi se yllätyksekseen aivan ratkaisevalla hetkellä joutua murrekseen ja estyy siten suorittamasta tehokasta rynnäkköä.

Edellä ei ole selostettu läheskään kaikkia muinaislinnan puolustukseen liittyviä seikkoja, sillä kunkin linnan kohdalla on puolustus suunniteltu yksilöllisesti ja paikallisiin olosuhteisiin sopivaksi. Muinaislinnan valtaus on käytettävissä olleiden aseiden erittäin vaikea tehtävä. Onnistuakseen se on vaatinut suurta ylivoimaa tai puolustajalle erittäin epäedullisia olosuhteita.

Muinaistieteellisessä kirjallisuudessamme näyttää esiintyvän jatkuvasti toistuvana virheenä vallien väärä tulkinta. Muinaislinnoissa ei korkeakaan vallia voida tulkita pelkästään esteeksi hyökkääjälle, vaan se muodostaa (pää)puolustuslinjan. Vallin ensisijaisena tarkoituksena on saattaa sitä ylittävä vihollinen sellaiseen tilanteeseen, että siihen voidaan suunnata kaikkien aseiden isku omia miehiä vaarantamatta. Vallin ylityshetkellä hyökkääjä joutuu hetkeksi sellaiseen asemaan, jossa se ei voi käyttää omia aseitaan, kun taas puolustajalla ovat jousesta alkaen kaikki aseet käytettävänä.

Muinaislinnoissa tavattavat matalat vallit on myös tulkittu virheellisesti, olettamalla, että matalan vallin päällä on täytynyt olla puuvarustus, koska se muuten ei ole esteenä hyökkääjälle. Jos kivivallin päällä olisi yhtenäinen puuvarustus, olisi siitä ilmeisesti enemmän hyötyä hyökkääjälle kuin puolustajalle. Muinaisrunoissa mainitut "lautalaarit" ovat todennäköisimmin olleet kivivalleihin upotettuja laitteita, joita on tärkeimmillä paikoilla käytetty esim. jousiampujien suojina. Matalat vallit ovat olleet muinaislinnojen sellaisilla sivustoilla, joille vihollisen hyökkäys ei ole mahdollinen. Nämä vallit suojaavat puolustajia vihollisen

nuolilta ja useassa tapauksessa jopa alle metrin korkuinen valli on antanut jo riittävän turvan.

Muinaislinnan pääpuolustuslinjana toimivan vallin tulisi mitoituksestaan ja muodoltaan täyttää seuraavat vaatimukset: 1) ettei hyökkääjä voi sitä aivan helposti ylittää, 2) ettei hyökkääjä voi nähdä tai ampuu sen yli, 3) että puolustaja pystyy tehokkaasti käyttämään keihästään ja vaihtamaan sen nopeasti miekkaan tai tapparaan, 4) että vallin ääressä oleva puolustaja on ylittävää vihollista huomattavasti alempana, 5) että taempana ja sivustoilla olevat jousiampujat voivat suunnata nuolensa vallia ylittävään viholliseen omia miehiä vaarantamatta. Edelläolevasta seuraa, että pääpuolustuslinjan vallin ulkosivun tulisi olla pystysuora tai ainakin lähellä sitä, ja että se olisi ainakin miehen korkuinen eli n. 1,7 m, mieluummin n. 2—2,5. Tällaisen vallin ylitys tuottaa jo vaikeuksia eikä sen yli voi ampuu. Jotta puolustaja voisi tehokkaasti käyttää keihästään, tulisi vallin olla ylhäältä vähintään 2 m paksu (n. keihään varren mitta). Sisäänpäin viettävää valia ylittävä vihollinen joutuu huomattavasti puolustajaa korkeammalle, jousiampujien maaliksi, ja samanaikaisesti alttiiksi alhaalta suunnatuille keihäänpistoille. Jotta puolustaja voisi esteettä käyttää aseitaan, olisi vallin sisäreunan oltava suhteellisen matala, n. 1 m, tai tulisi puolustajien seisoa vallin sisäsivua kiertävällä korokkeella.

Muinaislinnan arin paikka on ollut sen portti, johon hyökkäävä vihollinen pyrki suuntaamaan voimakkaimman iskunsa. Porttiauikko sijoitettiin usein niin, että sitä kohti ryntäävä vihollinen joutui olemaan mahdollisimman kauan puolustajien tehokkaimpien aseiden, jousien ja heittokeihäiden ulottuvilla. Jotta porttia ja muita arimpia paikkoja pystyttäisiin hyvin puolustamaan, on muinaislainnoissa pyritty portit ja vallit sijoittamaan siten, että puolustaja voi keskittää niiden suojaksi mahdollisimman paljon miehiään. Tällaisten paikkojen läheisyyteen on rakennettu puolustajien turvaksi lisävalleja, joiden suunta usein poikkeaa vallien yleisestä kulusta.

Muinaislinnan puolustukseen tarvittava miesmäärä voidaan teoreettisesti arvioida. Miesten välimatkojen tulisi pääpuolustus-

linjalla olla sellainen, että jokainen voi esteettömästi käyttää aseitaan ja samalla sellainen, että miehitys voidaan kaikkein uhatuimmilla paikoilla vielä tihentää kaksinkertaiseksi. Heittoaseita ja keihäitä käytettäessä olisi sopivin välimatka n. 2 m eli keihäänvarren mitta ja lähitaisteluaseita, miekkaa ja tapparaa käytettäessä n. 1 m. Jos linnan kokonaismiehityksen laskenta-perusteeksi otetaan pääpuolustuslinjan miehitys 2 m:n välimatkoin, tarvitaan taempiin aseisiin, sivustoille ja reserviksi suunnilleen yhteensä saman verran miehiä. Esimerkin vuoksi voitaisiin esitettyä laskentaperiaatetta soveltaa johonkin linnaan. Impilahden Mäkisalon linnan luoteissivun pääpuolustuslinja on 36 m pitkä, joten sitä puolustamaan tarvittaisiin 18—20 miestä ja muualla linnan alueella suunnilleen saman verran eli yhteensä koko linnalla 40 miestä. Linnan koko toimintapiiriin kuuluvien miesten määrä on ilmeisesti edellämainittua suurempi, koska on otettava huomioon mahdollinen linnan ulkopuolella toimiva iskujoukko ym. Jos pystymme suunnilleen määrittelemään muinaislinnan puolustajien lukumäärän, on täysin mahdollista että pystymme myös ainakin yhtä suurella tarkkuudella määrittämään linnaa ylläpitäneen yhteisön suuruuden. Käyttäen vielä esimerkiksi Mäkisalon linnaa, voidaan arvioida sen piiriin kuuluvien asukuntoisten miesten lukumääräksi 60—70. Olettamalla, että joka 6:s mies kuuluisi edellämainittuun joukkoon, saataisiin Mäkisalon yhteisön asukasluvuksi linnan käyttöaikana n. 360—420. Koska Mäkisalon linna voidaan lukea keskikokoisten linnojen joukkoon, voitane edelläsanotun perusteella päätellä suurin piirtein minkä kokoiset yhteisöt ovat voineet ylläpitää muinaislinnoja.

ON PREHISTORIC FORTS, THEIR DEFENCE AND WARNING SYSTEMS IN PERIODS OF OPPRESSION

From the earliest times as far backwards as the historical documents go not one century has passed in Finland without wars or hostilities. In a sparsely populated country like Finland the

defence system cannot have been any means complete or covering the whole area. The fortresses and other strongholds were not enough in number, so the population had to defend itself against enemies on its own up to recent times. The measures taken for defence have obviously been the same from one century to another, and many of them might be inherited from prehistoric times. In the efforts to solve the question of defence systems of the late prehistoric and the early medieval period the traditions from recent periods of oppression are an important source material in addition to hints given by placenames, documents and folklore.

As a site for a prehistoric fort was in general chosen a high hill to which led as few approach ways as possible, preferably only one. The other sides of the hill should be either steep or at least so sloping that the enemy could not use them as an attack way, at any rate not with any larger troops. Exeptions were for example some island forts, where the waterfront compensates the steepness as an obstacle.

The main defence line was a strong (thickness about 2—4 meters) stone rampart, at least as high as a man, that shut off the sloping hillside and the road leading up to the fort; but on the less important sides this rampart was lower or missing altogether. These ramparts were built of natural stones, of which the smaller stones were placed by hand and the larger ones dragged into place. The gateway was the fort's weak side, so that the posts were made of as large stones as possible and the rampart itself made as massive as possible at this point. Some forts had long, extending and pointed posts to prevent the removing of obstacles placed as filling material. At the end of prehistoric time and during the early medieval period (c. 1100—1200 A.D.) there are signs of influence from the castle-fortresses. While the old forts followed the topographic conditions the younger ones tend to have a square form. Other innovations were the use of slit-off pieces of rock, regular bonds (however without use of mortar), earthen ramparts and earth-mixed cobblestone ramparts.

In Finland there some 360 registered prehistoric forts, but only about one fourth of them — those were parts of the ramparts can still be seen — can be confirmed. The most important period of use of forts was about 800 years from c. 500—1300 A.D. A large number of these occur in the populated areas of the early Iron Age.

The author mentions, that in the new Finnish school committee report the ancient forts have been chosen as a central subject and it is presumed that teachers through picture material et. al. shall give the pupils a view of the function of the old fortifications. The author however puts the question how these teachers can obtain the facts, as in modern textbooks the subject is presented in the same romantic way as in the 19th century and no recent research results are used as source material. The author mentions the oneway presentation in the textbooks where the defence is pictured entirely as passive, while for example historical facts show quite the opposite, as when in Snorri Sturglason's Norwegian king sagas it is told that king Olav the Holy in 1008, while raiding on the Finnish coast, met a surprise-attack that forced him to sail away.

In Finland a lot of traditions and documents tell of smoke and fire signals by which a warning was sent out about the enemy's approach. These signals were sent out from high hills on which easily inflammable and smoke creating material was gathered. These places were chosen so that a message could be sent from one place to another.

The prehistoric forts would in fact be altogether useless as a defence-construction if the arrival of the enemy could not be announced in time. Therefore there must already in prehistoric times have been some kind of warning and communication system that demanded co-operation between the villages or tribes. The most important fire- and smokemessage routes followed the waterways, as the risk for danger over water was greatest. In Snorri Sturglason's saga is told that Norway's king Olav the Holy managed to beat along the coast of Balagaard and from there out to sea. The word Balagaard means "fenced by bonfires" and

evidently means the outmost line of signal warning on the coast of south-western Finland. The fire-message system of the Finnish southern coasts seems to have become government sponsored around the year 1300.

For the last time fire-signals were used in the wars 1742—43 and 1788—1790, and even in 1808—1809. From these wars a lot of traditions remain about places and arrangements used for message sending. They could be platforms built high up in trees on which tarwood, hay etc. lay covered with a birchbark roof, or it could be a pinetree growing on a high place onto which logs were gathered with tarwood and birchbark between them; even tarbarrels could be used.

Fire and smoke signals cannot be sent if the visibility is bad, and the message has then to be confirmed by sound signals. By optical signals alone contact cannot be kept with the own troops operating outside the fort. The use of sound signals in periods of war and oppression has not been thoroughly investigated in Finland, so that the author's details are not complete and consist only of fragments. The most common warning way all over Europe was the chiming of churchbells, but during war and oppression the common usage was to hide the valuable bells before the enemy came. In place of these hidden bells, bells of wood were used, that is square or oblong constructions of board that were rung as bells. In place of bells even a bugle goat's horn could be used for signals.

In Finland a couple of documents tell that a flat piece of rock has been used for sound signals. A stone split horizontally could be clapped against a rock by a man shifting his weight from one foot to the other. Placenames, traditions, and a couple of existing examples give evidence to the fact that the most common warning tool in Eastern Finland was a couple of logs hanging on an axis; these logs were called bells, and the pinetree in which they hung was called belltree. According to an old photograph taken at a place used for giving fire-signals during the war 1788—90 there has hung such a bell and the same kind of bells have later on been used by tar distillers for signalling to working gangs

further away. From south-eastern Finland there is a statement about an echo-sounding board that lastly has been used by shepherds to scare away beasts, but the local tradition tells that they were used during wartime on posts.

According to the author's observation a large part of place-names beginning with the word Bell- (fi. kello-), ought to be connected with soundsignals as they often occur in names of high places, islands, and near prehistoric forts.

The textbooks on history describe that the common usage was to take the whole village population and even the cattle into security in the fort. This however seems impossible of many reasons. Looking at the Finnish forts and their possibility to hide such a large number of people it is evident that only in a few forts can this have been likely. Instead it has been fairly common in Finland during times of oppression to withdraw to remote hiding cabins of which there are numerous traditions.

In Finland it has been fairly easy to secure the support of the population in wartime because of the methods of cultivation and storage. The main part of the crops came from burned woodland clearings. On these faraway clearings the crop was also stored unthreshed in sheaves and threshed in dugouts. If the village was prepared for the arrival of the enemy the cattle could be taken to these remote backwoods from where its sound would not give away the hiding place. In urgent cases the cattle was hidden somewhere in the neighbourhood and its sound muffled.

Analysing prehistoric forts the author uses as his main source the Swedish scientist Göran Posse's studies. The defence of the ancient forts is founded mainly on the use of the height differences between the defender and the invader. Thus the defender could use bows and other hurling weapons at a much earlier stage than the attacker. Another additional advantage was that the defender could use all his weapons almost all the time during the battle, while the attacker had to refrain from using shooting and hurling weapons before close combat. The defender could direct a shower of arrows at the intruder at a distance of even 200 meters, but the effect was more powerful from half that

distance. The second weapon that the defender could use were stone missiles that could be hurled to a distance of 60 meters. The most effective weapon of all was the javelin that was used at a close distance of about 5—30 meters against an enemy grouping itself of attacking. As a close combat weapon at first the ordinary spear came into use, by which an enemy climbing the ramparts could be attacked and that later on it could yet be changed to the regular close combat weapon, the sword or the battle-axe.

The weapons have here been mentioned in the order they were used as the enemy approached the main defence line (= the rampart), but it should not be taken so that the defender refrained from using for example the bow as the enemy came within reach. Part of the defenders continued to use the bow when the enemy climbed the ramparts because just at that moment a concentrated attack by all weapons could decide the whole battle to the favour of the defender. The wooden rampart-constructions mentioned in Finnish folklore have by all probability been shelters for the archers either built in connection with the rampart or further in on the hillside; and just these lastmentioned archers were involved when the enemy advanced over the ramparts and they shot their arrows over the heads of the own troops.

In archaeological literature on prehistoric forts there is a repeated misinterpretation of the ramparts. In a fort even a high rampart should not be interpreted only as an obstacle against the enemy, it was also the main defence line. Above all it was meant to place the enemy, while advancing over it, in such a position that all the weapons of the fort could be directed against them without endangering the own troops.

MIKAN SOSIAALIHISTORIAA

Kaarlo Wirilander

Asehistorian monivaihteisiin vaiheisiin on jatkuvasti vaikuttanut itse taistelutaktiikan kehitys ja tähän taas vastavuoroon aseiden kehitys, tarve saada ase yhä tappavammaksi, yhä paremmin soveltuvaksi siihen tehtävään, mikä sillä aina on ollut, kun ihmis-suhteet ovat painuneet taistelun ja sodan surkealle tasolle.

Mutta aseiden muodonkehityksessä ja varsinkin niiden käyttötavoissa voidaan helposti havaita paitsi varsinaisesti esinehistoriallisia lisäksi tiettyjä sosiaalishistoriallisiakin vivahteita. Niinpä erittäinkin lähitaisteluaseista vanhimpaan ja tärkeimpään nimitäin *miekkaan* on jo ammoin kuulunut arvosymboliikkaa, jonka sangen selvästi näkyvänä vaikuttimena on aina ollut ennen kaikkea sosiaalisen pätemisen ehdoton tarve ja tämän päteisyyden julki julistaminen.

Epäilemättä miekka on muinoin kuulunut nimenomaan jokaisen vapaan miehen vakiovarusteisiin. Monet esihistorialliset hautalöydökset näet osoittavat selvästi, miten miekalla on ikään kuin tietynlaisena 'säätytunnuksena' jo aikoja ennen säätö-yhteiskunnan syntymistä ollut ihan keskeinen asema läntisten viikinkien elämänmenossa. Ja oman varhaishistoriamme oloista ja tavoista on tässä suhteessa säilynyt runsaasti tietoja Kalevalan kertovaisessa runoaineksessa. Niinpä erittäin sen 27:nnessä runossa oleva Lemminkäisen ja Pohjolan isännän miekkailukuvaus osoittaa, että tämä taito tarkkoine kaksintaistelusääntöineen kuului miesten parhaisiin avuihin, ja 39. runo taas kertoo taidokkaasta miekan taonnasta, jotkut loitsut 'miekkamiehistä', maanhaltioista, joiden kuviteltiin olevan nimenomaan miekoin aseistettua voimakasta väkeä. Miekka 'janosi verta', se 'söi lihaa'; 'soma oli sotahan kuolla, kaunis miekan kalskehesen'; miehet olivat 'miekkavöitä'. Milteipä 'aseen' yleiskäsitteeksi laventuen

ja vakiintuen lähinnä miekka oli ja pitkät ajat myös pysyi kaiken miehisyyden tärkeimpänä symbolina ja taistelutelmeen näkyvimpänä keskeisvarusteena.

Miekankanto lienee maassamme sitten jatkunut varsin yleisenä myös rahvasväestön piirissä keskiajalta katkeamatta uudelle ajalle asti. Vielä 1600-luvun tuomiokirjoista voidaan näet todeta lukuisia tapauksia, jolloin miekka on ollut milloin kestikievarin isännän tai muun talonpojan, milloin kaupпамiehen, milloin jopa irtolaisen, varkaan tai mustalaisenkin sivuaseena puhumattakaan sotalaitoksen pikkumahtajista, korpraaleista, rumpaleista, torvensoittajista, hevosenkengittäjistä, piiskureista, sotamiehistä. Ja Lappeella mainitaan vuonna 1680 ns. 'sotilaspalvelijan' pitäneen miekkaa aseensa ja käyttäneen sitä pahoinpitelyvälineenä.¹⁾

Tätä miekankannon perinnäistapaa jopa ehkä melkoista yleistyistäkin myös rahvaanoloissa olikin osaltansa lisännyt monenmoisten herrasmiesten, eritoten tietysti upseerien jo vanhastaan tuntema tarve saada pitää itsellään tällaista aseistettua sotilaspalvelijaa kapineittensa kantajana ja muutakin askareta toimittavana lakeijana. Mutta kun tällaisista epäsäätyisistä miekkamiehistä oli kuitenkin ajanmittaan alkanut kaikkialla olla rauhalliselle elämänmenolle yhä suurempaa haittaa, oli esimerkiksi Englannissa jo 1701 erityisellä asetuksella kielletty aseistettujen palvelijoiden käyttö, ja miekka oli sitä mukaa siellä samoin kuin myös muualla Euroopassa siirtymässä entistä enemmän vain säätyläisten, gentlemannien sivuaseeksi.²⁾

Miekan näin eriytyessä yhä ehdottomammin vain ylempien väestönkerrosten säätytunnukseksi kävi tietenkin sitä tärkeämmäksi saada sen käyttö paitsi yleisen turvallisuuden nimenomaan myös jo säätyerotuksenkin vaatimusten takia rajoitetuksi pelkästään säätyläisten piiriin. Miekankannon yleisyys ei tietenkään tästä jyrkentyvästä säätyerotuksesta tuotapikaa muuksi muuttanut. Mutta osapuilleen samoilla ajanvaiheilla, jolloin äsken mainittu asepalvelijain käyttökielto Englannissa annettiin, alettiin myös Ruotsi-Suomessa rakentaa tälle sosiaalisesti suppeammalle miekan käyttöoikeudelle asetusteitse selvempää ja pitävämpää pohjaa.

Niinpä täällä ensimmäinen aseenkantokielto koskikin sotamies-
ten lisäksi juuri lakeijojen, renkien ja kisällien osittain rajoit-
tettua tai täysin evättyäkin oikeutta pitää miekkaa käsiaseenaan.
Tällaisten palvelusväkien miekkamahtisen vallattomuuden takia
näet heidän isäntänsä pantiin sakkouhkan voimalla vuonna 1719
itse vastuuseen siitä, että "Komennuksilla, Kenttäoloissa ja muu-
ten matkoilla oltaessa sellaiset Lakeijat, Rengit ja Kisällit, ilman
erotusta, Kaupunkeihin ja Kortteereihin tultuansa panevat oitis
miekan syrjään lähtöhetkeensä saakka, mistä Kestikievarin tai
talonisännän matkustavaisia muistutettava on". Tässä siis miekan-
kanto oli kisällien ja henkilökohtaisen palveluskunnan osalta
rajoitettu vain 'komennusten' ja muiden matkojen aikaiseksi
oikeudeksi. Muulloin miekalla mahtaileminen oli kiellettyä, ja
sama koski myös kaartilaisia ja muita sotalaitoksen rivimiehiä.
Kaikki tämä piti sitten papin toimesta määrääjain vuosittain kirk-
kojen saarnastuoleista kaikelle kansalle tiedoksi kuulutettaman.³⁾

Mutta ei ikivanhoja syvään juurtuneita totunnaistapoja toki
kädenkäänteessä asetuksilla muuksi muuteta. Sitä paitsi näkyi
pitkät ajat olleen vielä epäselvyyttä siitä, mitä 'kisällejä' miekan-
kantoa koskeva kielto oikeastaan tarkoitti. Niinpä eräästä Svean
hovioikeuden kirjeestä vuodelta 1728 käy ilmi, että oli osoittau-
nut tarpeelliseksi vielä eri asetuksella selvittää vuoden 1719
kiellon tarkoittaneen välskärienkin kisällejä, ja samalla kielto
nyt nimenomaan ulotettiin koskemaan myös kirjanpainajien kisäl-
lejä. Ja edelleen oli sitten taas vuonna 1732 aihetta varoittaa
uudella asetuksella lakeijoja ja renkejä luvattomasta miekka-
murskiudesta samoin kuin vielä myöhemminkin.⁴⁾ Alati uudis-
tuneet kiellot ovat selvänä merkinä siitä, että siis rikkomuksia
oli jatkuvasti tässäkin suhteessa ja tällä sosiaalitasolla tapahtunut.
Hämeenlinnassa riideltiin 1730-luvulla pitkään ja perusteellisesti
siitä, saiko välskärin kisälli kantaa miekkaa vai ei. Riitelijöinä
olivat sillä kertaa porvaristo ja sikäläinen tykkiväki, mutta ennen
pitkää tämäkin arvovaltariita sotkeutui sitten suuremman toran,
Hattujensodan, verisempiin touhuihin.⁵⁾

Miekan eriytymistä täten vain ylempien väestönkerrosten sää-
tytunnukseksi oli tietenkin ollut omiansa edistämään se seikka,

että siihen samoin kuin ilmeisesti eräisiin muihinkin arvoaseisiin oli jo kaukaisista ajoista asti keskittynyt tiettyjä mahtisymbolisia perinnäistapoja ja -käsitteitä. Hakeutumatta nyt ollenkaan ns. primitiivisten kansojen monivivahteisen symboliikan viidakkoihin voisi tällä kohtaa mainita esimerkiksi turkkilaisperäisen topúz'in (bulawa) tai puolalaisen czekan, sotakirveen, jotka ennen pitkää kehittyivät komentosauvoiksi tai ruhtinaiden ja korkearvoisten ratsuväen upseerien arvonmerkeiksi.⁶⁾

Kaikkein korkeimmalla tasolla, yhteiskunnan majesteettisessa huipentumassa, miekka oli tullut ruhtinaan vallan merkiksi itsensä Kaikkivaltiaan ojentamana aseena. "Jumala on pannut Hallitsijoiden käteen miekan" — Kaarle IX:n arkkun asettajaisissa sanottiin — "ja siten tahtonut tehdä tietäväksi sen, että heidän on kaikkia rikoksia vastustaminen ja miekalla menoa ohjaaminen, mikäli muut neuvot eivät auta."⁷⁾ Monet miekkaa koskeneet käsitystavat kuuluivat alunperin selvästi uskon alueille, ja lisäksihän koko raamatullinen miekkasymboliikka oli juuri tämän aseiden kohdalla ikään kuin sen tiettyä 'jalosyntyisyyttä' julistamassa.

Mutta miekka ei kuulunut täten vallan tunnuksena vain majesteetille itselleen, vaan siihen liittyi myöhäisiin aikoihin asti jatkunutta symbolista merkitystä myös koko virkamieskunnassa, jolle esivalta oli delegoinut, siirtänyt osan vallastaan, tehtävistään ja vastuustaan. Jokunen esimerkki seikkaa paraiten valaisee.

Niinpä eritoten oikeushallinnon moniin tunnusmerkkeihin kuului kiinteästi nimenomaan miekka, 'oikeuden miekka'. Kuvaavaa on esimerkiksi valtakunnanmiekan käyttö Vaasan hovioikeuden vihkiäisseremonioissa vuonna 1776. Valtaneuvos Höpken kantoi sitä juhlakulkueessa lähinnä kuningasta hänen edellensä kulkien ja pitäen sitä paljastettuna pystysuoraan taivasta kohti kohotettuna. Ja sitten juhlamenojen edelleen Tukholman linnassa jatkuessa "astui Valtaneuvos Kreivi Höpken esiin, otti Valtakunnan-Miekan, astui Kuninkaallisen Majesteetin Valtaistuimen tykö ja pysyi siinä ylinnä Kuninkaan oikealla puolella pitäen pystysuoraan nostettua miekkaa kädesssä aina aktin päättymiseen saakka." Hovioikeuden presidentti ja jäsenet tekivät sitten pal-

jastetun miekan edessä virkavalansa. Miekka kuuluikin oikeushallinnon tunnusmerkkeihin jatkuvasti: hovioikeuksien sinetteihin, juristien virkamiekkojen kahvakoristeluun. Kaikella tällä miekka-aiheistolla oli tietty symbolinen merkityksensä: majesteetti oli siirtänyt osan Jumalalta saamastaan tuomiovallasta alaiselleen virkamiehistölle.^{7a)}

Niinikään myös ns. lyömämiekan (slagsvärd) tarkoitus ja käytötavat viittaavat selvästi juuri tähän ikivanhaan delegoidun mahdin korostukseen. Jo itse asean rakenne oli vanhahtava. Sen kahva oli kahden käden pideltävää kokoa ja terä enimmäkseen toista metriä pitkä, muotoperinne selvästi keskiaikainen. Lyömämiekkoja käytettiin lähinnä 1500- ja 1600-luvulla — laivastossa myöhemminkin — mutta ylipäänsä näitä oli joukko-osastojen asevarastoissa melko vähäiset määrät, pari kolme kappaletta kussakin tai joitakuuta vielä tästäkin yli. Nimenomaan juuri tämä miekkojen vähäisyys jo osoittaa, että tässä ei ole kysymys varsinaiseen taisteluseistukseen kuuluneista vaan johonkin muuhun käyttöön tarkoitetuista varusteista.

Niinpä lyömämiekkoja hankittiinkin ja luovutettiin vain yhteiskunnan kaikkein korkeimman tason merkkimiehille, kuninkaallisille henkilöille ja sotalaitoksen päällystölle, linnoitusten komentanteille, ratsu- ja jalkaväen komentajille, taistelulaivojen päälliköille. Kuvavaa on, että esimerkiksi jalkaväen rykmentteihin jaettuja lyömämiekkoja oli 1500- ja 1600-luvulla tapana kantaa ohimarsseissa ja muussakin paraatikäytössä nimenomaan jonkun korkea-arvoisen päällikön tai myös sotalipun vaiheilla. Lippuhan oli yksikön kokoava tunnusmerkki kuin mikäkin mannermaisten paraatitaistelujen panache, komentajan valkoinen kypärätöyhtö. Lyömämiekan jäätyä Keski-Euroopassa ilmeisesti jo 1600-luvun alussa käytöstä pois ainakin pohjoismaisissa sotalaivoissa päälliköillä oli vielä myöhemminkin tapana tuollaiseen isoon komentomiekkansa nojaten, miekan terä takkiin lyötynä, perä- tai keskikannelta jaella käskyjä miehistölleen.⁸ Miekan funktio, tehtävä ja tarkoitusperä, oli siis tässäkin jo ihan tykkäänään muuta kuin sen alkuperäinen asekäyttö. Se oli selvästikin enää vain käskyvallan näkyväinen, perinnäiseksi puutunut tunnusmerkki, päällikön mahtisymboli.

Eikä tämä ikään kuin määrättyihin muotoihin kangistunut miekan pitely nimenomaan vallan tunnuksena rajoittunut pelkästään näistä lyömämiekoista todettuihin ja mahtimiesten noudattamiin käyttötapoihin. Eräissä vanhoissa tuomiokirjamerkinnoissa on säilynyt tietoja, jotka selvästi viittaavat niinkään tietynlaiseen ainakin vaikuttavana eleenä miekan avulla tavoiteltuun miehisen mahdin korostukseen. Tällaisena mahtieleen välikappaleena lyömäase oli esimerkiksi Lappeenrannan tullinhoitajan Erik Stårckin kiukunpurkauksessa vuonna 1687, kun tämä "pistäen miekkansa kattoon" vannoi listivänsä sekä tuomarilta että voudilta tai keltä herralta hyvänsä pirttinsä kynnyksellä kaulat poikki, mikäli nämä häntä käkesivät käräjille pakottaa. Ja samaan tapaan "pistäen keihäänsä kattoon" myös Heikki Paavilainen osoitti 1661 Äyräpäässä mahtiansa uhkaillessaan kruunun käskyläistä tämän ollessa virkamatkoilla verorästejä vaatimassa.⁹) On kuin tuollainen miekan tai vanhoina aikoina myös keihään tai muun arvoaseen 'kattoon pistäminen', johon samalla kuului myös juhlavaa vannomista, juontuisi kovinkin kaukaisilta asekeskeisiltä ajoilta.

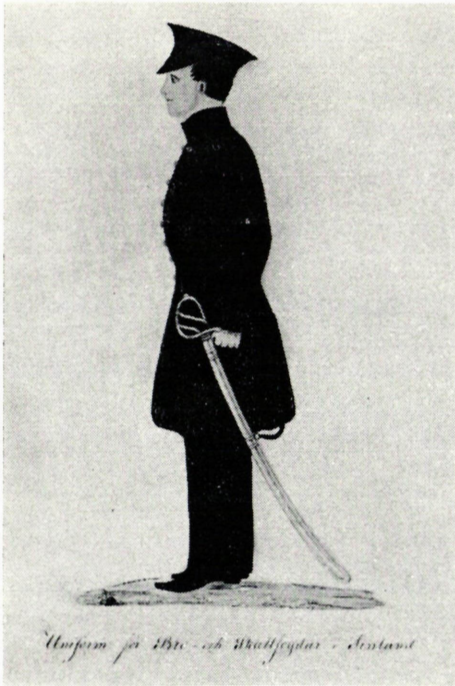
Miekka olikin vähitellen kehittynyt ikään kuin miehisen mahdin, yleensä miehisyiden statussymboliksi ja sen mukaisesti myös virkamiehen, olletikin säätyläisen, välttämättömäksi vakiovarusteeksi. Miekaton mies oli kuin housuja vailla. Ajan käsitystapoja sangen hyvin valaisten esimerkiksi Andreas Bachmanson (aat. Nordencrantz) kertoi vuonna 1730 tästä miekattomuuden tilasta ja miekan yleisestä merkittävydestä, sen lähes maagisesta voimasta valaa kantajaansa olemisen varmuutta ja katteetontakin hurttiutta seuraavaan tyyliltänsä hieman rehkiväiseen tapaan: "Ylen paljon merkitsee miekka maailmalle, sillä sen kaikkein ominaisimpana tarkoituksena on olla yhteiskunnallisen aseman ("Societetens") puolustus ja suoja, ja siitä syystä siihen itseensä liittyy tavallista enemmän merkittävyttä. Ja kun nyt jo itse kapi-neessa on tällaisia ominaisuuksia, pystyy se muuntamaan yksinkertaisen maalaismoukankin paljon pöyhkeämmäksi entisestään tämän saatua miekan kupeellensa. Ja näkeepä sellaistaakin, että miekan pitoon tottunut liikkuu kuin kainostellen, ikään kuin

jotakuta häpeillen, kun on sattunut sen johonkin unohtamaan tai kun se on häneltä otettu pois.”¹⁰⁾

Eipä niinmuodoin ihme, että miekka etenkin sosiaaliasemaa osoittavaksi tunnusmerkiksi kehityttyään valtasi juuri säätyläispiireissä ajanmittaan yhä merkittävämmän sijan pukujen irtotasusteena. Sotilaspukuun se kuului tietenkin kuin luonnostaan liittyvänä lisäkkeenä, ja yhtenäisen univormun käytön lisääntyessä ja vakiintuessa 1600-luvun lopulta lähtien miekan asema sai siinä ikään kuin laillisen sanktionsa.¹¹ Soturin arvostus, sankaripalvonta, oli 1700-luvulla — Marsin poikien sivistyessä ja sivistyessä — ylikanteensakin kohoamassa. Ylimmillen yltyneenä upseerin ja koko sotilassäädyn ihailuun liittyi eritoten vuosisadan loppupuolella ja tällöin jo orastavan romantiikankin aikoihin lähes liioittelevia piirteitä. Ja jatkuvasti miekka pysyi tämän palvotun säädyn elämänmuodoissa salonkiseurustelusta duelleihin ja taisteluntelmeeseen saakka sosiaalisen aseman keskeisenä esineellisenä tunnusmerkkinä. Todennäköisesti ilman ivan häivettäköön muuan nimetön soturisäädyn ihailija väitti 'Abo Tidningissä' vuonna 1805, että tietojen ja harkinnan ollessa muiden säätyjen ansiokkuuden edellytyksenä "soturi herättää kunnioitusta pelkäämään jo kuvetta koristavalla miekallaan".¹²⁾

Tietysti miekan vaikutusalaa — vaikkei ehkä sanottavasti toki enää vaikutustehoa — lisäsi sitten vielä melkoisesti miltei tavallisimmaksi säätyläispuvuksi yleistynyt siviilihenkilöidenkin virkapuku. Suurin osahan 1700- ja 1800-luvun säätyläismiehistä olikin lähinnä virkamiehiä, ja kaikille rankiin merkityille virkamiehille jopa myöhemmin virkavaltaisuuden kukoistuskautena 1800-luvun alkupuolelta lähtien rangin alapuolellakin olleille pikkuherroille, pitäjien 'kappamiehille' jahti- ja siltavouteja myöten, kuului miekka.¹³⁾ Ase oli kaikkialla kehittynyt virkatunnukseksi ja koristukseksi, tappomiekka virkamiekaksi.

Jopa täysin virattomillekin säätyläisille, patruunoille, possessio-naateille, tilanomistajille ja "muille Säätyhenkilöille, jotka ovat kunnioitusta herättävästä esiintymisestään tunnettuja ja tätä alamaisesti toivovat", vahvistettiin 1800-luvun alussa oikeus pitää erityistä maakuntaunivormua, johon tietenkin kuului myös mus-

Suomen silta- ja jahtivoutien virkapuku muhkeine virkasapeleineen 1800-luvun puolivälin vaiheilta. Virkamiekan yleistyneimmillään ollessa sen kanto-oikeus ja -velvollisuus ulottui näihin aikoihin alimpiin siviilitoimen haltijoihin, silta- ja jahtivouteihin saakka, joilta se sitten periytyi myöhemmän ajan poliisimiesten sivuaseeksi ja pukusomisteeksi. Hämeenlinnan maakunta-arkisto.

Uniform of Finnish bridge custodian and game-keeper with a pompous sabre from the middle of the 19th century.

tassa huotrassa kannettava miekka. Tällainen yleensä kauniisti koristeltu galanteria- tai kavaljeerimiekka, jota usein myös sanottiin nimenomaan siviilimiekaksi, oli lähinnä rokokoon sirostelevaa asetuotantoa, säilässä amysantteja, liekehtivien ja cupidonuolten lävistämien sydänten kuvia, ranskankielisiä tunnuslauseita 'hony soit qui mal y pense' jne.¹¹⁾

Sitä paitsi miekka oli jo aikoja ennen tätä työntynyt 'oppineenkin maailman' oloihin. Miekan käytön yliopistollinen opetus oli Suomessa alkanut 1684 kansleri Bengt Oxenstiernan esitettyä kuninkaalle, kuinka olisi tärkeätä, että Turussakin opiskelevalla nuorisolla olisi tilaisuus "kehittää itseään tarpeellisiin ja luvallisiin taitoihin voidakseen sitten ajanmittaan tarjota Kuninkaalliselle Majesteetille ja Isänmaalle hyödyllisiä ja alamaisia palveluksia ilman, että sen tarvitsee, kuten tähän saakka hankkia näitä

avuja itselleen suurin kustannuksin ulkomailta ja kaukoseuduilta tahikka sitten varojen puutteessa lyödä ne tykkänään laimin ja heittää hunningolle". Aateliset ylioppilaat tietenkin pitivät miekkaa vakituksena valtikkanaan, mutta myös aateliton ylioppilas, oppisäätyynkin yrittäjä, oli ylen nopsa sitä käyttämään paitsi ylioppilasmiekkailun luvallisissa ympyröissä myös todellisia tai vaikkapa vain kuvittelemiaan kunnianloukkauksia säädyllisesti selvitellessään olletikin, kun myös ylioppilaan univormuun kuten tohtorinkin insignioihin kuului miekka.¹⁵⁾

Tämä siis jo siviilisäätyläistöönkin sangen lavealle levinnyt miekan jokapäiväinen yleiskäyttö oli kuitenkin mannermaan herraspiireissä alkanut 1800-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä lähtien selvästi vähentyä. Vähitellen siellä, kuten ilmeisesti suunnilleen samoilla ajanvaiheilla meilläkin kupeellisen kanto virkapuvuttomassa siviilielämässä tyyten tykkänään päättyi.¹⁶⁾ Miehenkin muoti näet kokee omat muutoksensa.

Mutta virkaurilla, virkapuvuissa ja vakiovarusteissa, poliisien hiha- ja kauluskirjonnessa, virkasineteissä, lipuissa, vaakunoissa esivallan entiseen mahtiin ja tehtäviin viittaavia miekka-aiheita ja -muistumia jäi edelleenkin elämään. Tämän sosiaalishistoriallisesti sangen mielenkiintoisen asean alkuisin tehtävä, tappamisen tarkoitus, oli symbolikäytön kautta muuttunut ensin delegoidun tuomio- ja toimivallan tunnusmerkiksi ja vihdoin — historiallisten kehitysyhteyksien jo jotakuinkin täysin hämärrettyä — vain ulkonaiseksi valtion laitosten ja yhteisöjen virkasomisteeksi.

LÄHDEVIITTEITÄ

1. VA, Käräjöpöytäkirjoja: jj 6:226, jj 11:69, jj 13:20, jj 15:256, jj 18:112, jj 21:294—295, jj22:228, jj 34:34, 185, 187, 190, 394—395; ii 3:274, ii 6:499, ii 7:116.
2. Phillis Cunnington-Catherine Lucas, Occupational costume in England from the eleventh century to 1914, ss. 171, 174, London 1967.
3. R. G. Modée, Utdrag utur publique handlingar I, s. 124: asetus 19. 10. 1719.
4. R. G. Modée, mt. I, s. 765; Svean hovioikeuden kirje 4. 10. 1728; II, s. 969; julistus 12. 5. 1732; II, s. 1324; asetus 5. 4. 1737; II, s. 1605; julistus 28. 4. 1739. — Anders Berch, Inledning til almänna hushållningen, s. 131, Stockholm 1747.

5. Jonas Hedberg, *Kungliga Finska artilleriregementet*, s. 28, Borgå 1964.
6. Heribert Seitz, *Blankwaffen I*, ss. 390, 396, 405, 408, 413, Braunschweig 1965.
7. Svenska riksdagsakter, första serien II:1, s. 139, Stockholm 1932.
- 7a. R. G. Modée, mt. X s. 605; installaatioaktin pöytäkirja 28. 6. 1776. — Ole Gripenberg, *Civiluniformer i Finland* ss. 68, 72—73, Helsingfors 1969.
8. Torsten Lenk, *Om slagsvärdet som maktsymbol*, Svenska vapenhistoriska sällskapets årsskrift 1944—1946, ss. 40—54. — W. Rose, *Die Bedeutung des gotischen Streitgolbens als Waffe und als Würdezeichen*, Z. H. W. 1900—02.
9. VA, *Käräjöpöytäkirjoja*: ii 6:154; jj 8:355.
10. Andreas Bachmanson, *Arcana Oeconomiae et Commercii I*, s. 91, Stockholm 1730.
11. Ole Gripenberg, *Finsk krigsmannabeklädnad genom fyra sekler* (Sotahistoriallisen Seuran julkaisuja 2), ss. IX—X, 63, Borgå 1966.
12. Kaarlo Wirilander, *Euroopan upseeri 1700-luvulla*, Valvoja 1951, ss. 12—21. — Åbo Tidning N:o 7—8/23. 1. 1805, 'Något om Krigsståndet'.
13. Ole Gripenberg, *Civiluniformer i Finland*, ss. 29, 72—73, Helsingfors 1969.
14. Ole Gripenberg, mt. ss. 14, 76. — Åbo Tidning N:o 40/22. 5. 1802, 'Beskrifning uppå den af Kongl. Maj:t i nåder faststälta Provinseuniform'.
15. *Finlands Allmänna Tidning* N:o 286/9. 12. 1859, 'Om fäkt- och språkmästares anställande vid universitetet i Åbo'. — Tohtorin arvomerkkien, mm. miekan symbolisesta merkityksestä (1802) ks. esim. F. J. Rabbe, *Om medicinska Doctors-Promotionerna i Finland*, *Finska Läkare-Sällskapets handlingar IV*, s. 254, Helsingfors 1849. — Aatelittoman ylioppilaan, myöhemmin Mäntsälän kirkkoherran (Johan Elgh), yöisistä miekkamekastuksesta (1727) ks. esim. Vilh. Lagus, *Åbo akademis studentmatrikel I*, s. 381, Helsingfors 1891.
16. Heribert Seitz, *Blankwaffen II*, ss. 327, 360, Braunschweig 1968.

ON THE SOCIAL HISTORY OF THE SWORD

In old times the sword was part of every free man's standard equipment. Thus it early became a symbol of manhood and power, and an emblem of its owner's rank accentuating his social status. On the highest level of society it was believed that the sword was a weapon given by the Almighty himself to chieftains as an emblem of power and as part of this power was delegated to a body of officials, the "authoritative sword" that these officials carried and even the persons themselves obtained certain glory

from this original symbolism of the sword. Thus the character of this old striking weapon as an emblem of rank became emphasized by the use of sword in the military caste but gradually also by other officials, and as an emblem of the power of knowledge it also found its way into the academic world. At last in 1802 the right to carry a cavalier sword to adorn a civilian uniform was granted to persons of standing, completely without any office, who "were well known of estimable behaviour".

As a result of this social-historical development of the use of sword, the sword's gradual transformation from a lethal weapon to an emblem of rank, there gradually rose an urgent need to restrict the right to carry a sword that evidently continued to be fairly common up to the 17th century.

Elsewhere there were statutes regulating this use already at the turn of the 17th and 18th centuries. In Sweden—Finland the first prohibition to carry arms (1719) stated that soldier, farmhands, servants and journeymen had the right to carry a sword only when "on duty", and later on these regulations were repeated and made stricter. Thus gradually the use of sword was taken away from the common man and its use increased all the more among the gentlefolks. This everyday, general use of the sword, that had spread also among civilian gentry, however began to decrease on the continent during the first decade of the 19th among the gentlefolks. This everyday, general use of the sword, ceased in Finland. On the contrary its official use increased all the more and during the autonomy it was extended even to lower civilian official, for example postmen, bridge custodians and game-keepers. In some bodies of officials, for example in the defence forces and the police force, the sword has held its ancient position as a side weapon and as a decoration of the uniform.

SUVOROV SUOMEN LINNOITAJANA

Kauko Rekola

1. VANHAT LINNOITUKSET

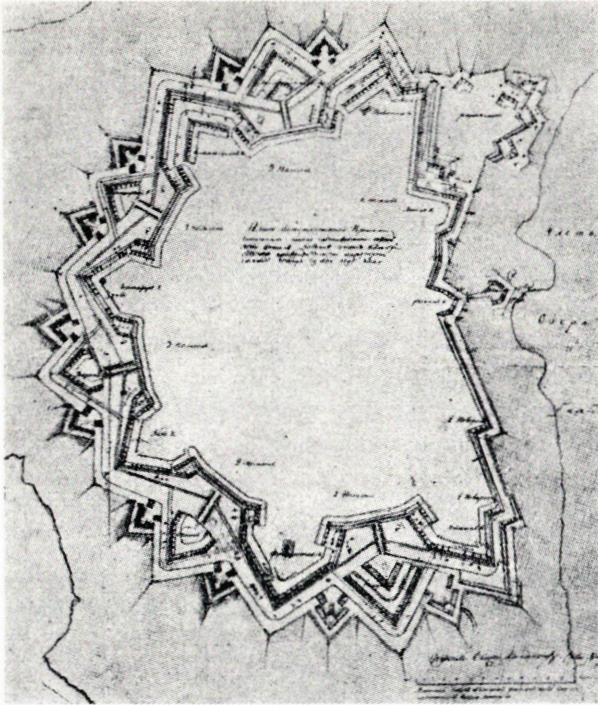
Aleksander Vasiljevitš Suvorovilla oli takanaan pitkä ja mainehikas sotilasura, kun Katariina II keväällä 1791 lähetti hänet Vanhaan Suomeen. Suvorovin tehtävänä oli tutustua vanhoihin linnoituksiin, Käkisalmeen, Viipuriin, Lappeenrantaan, Haminaan ja Olavinlinnaan, sekä niiden taistelukelpoisuuteen. Lisäksi hänen oli tehtävä ehdotuksia uusien linnoitusten ja etuvarustusten rakentamiseksi.

Käkisalmen merkitys oli Turun rauhan jälkeen käynyt linnoituksena kyseenalaiseksi. Puolustusarvoa sillä saattoi olla vain "estämässä hyökkäyksiä Savosta käsin Vuoksea myöten Laatokalle". Kuitenkin linnoitus oli Suvorovin raportin mukaan puolustuksen kannalta kunnossa, joskin porttien uusimiseen, rintavarustuksen korjaamiseen, yksityisten rakennusten sekä sotilaskasarmien kunnostamiseen hän ehdotti tiettyjä rahasummia.

Viipuri oli Pietarin tärkein salpavarustus sellaisen sodan syttyessä, "jolloin Venäjän armeijan päävoimat oli siirretty toisille rajoille". Tästä syystä sekä tärkeän kauppasatamansa takia Viipuri oli saatettava sellaiseen kuntoon, että se "naapureistamme aina tuntuu valloittamattomalta". Viipurin tykistö käsitti Suvorovin aikoihin 240 tykkiä sekä 36 mörssäriä ja haubitsia. Pelosta, että vihollinen voisi suunnata hyökkäyksensä Viipurin kiertäen Pietariin saakka, oli vv. 1741—43 sodan aikana rakennettu skansivarustukset Muolaan moisioon ja Sudenojan kylään.¹⁾

Turun rauhan jälkeen Käkisalmi ja Viipuri menettivät merkityksensä varsinaisina rajalinnoituksina. Rajan siirryttyä tällöin

¹⁾ General J. Keiths dagbok, s. 6, 9, 12. — Timtšenko-Ruban, Suvorov i inženernoe djelo, s. 102. Mešerjakov, A. V. Suvorov, Dokumenti, s. 4—5, 9.

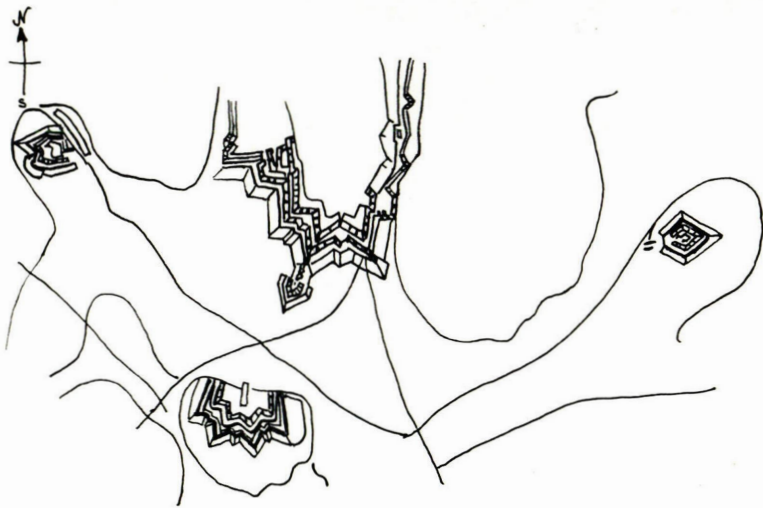

Kuva 1 Hamina 1700-luvun lopulla.

Saimaalle ja Kymijoelle puolustuksen keskeisiksi tukikohdiksi muodostuivat Hamina, Lappeenranta ja Olavinlinna.

Hamina oli Viipuriin johtavan rantatien salpa-asemana rajalinnoituksista tärkein. Suvorovin linnoituskaudella tämän vanhan ruotsalaislinnoituksen valleja korotettiin, eskarpiit varustettiin muurauksin ja poterneja rakennettiin sekä ammusten säilyttämistä että linnoituksesta suoritettavia hyökkäyksiä varten. Satamaa suojelemassa oli Tervasaassa 4 patteria ja Pitäjängsaaressa kaksikerroksinen tykkiredutti. Tämän jälkeen Haminan aseistukseen tuli kuulumaan 120 tykkiä sekä 30 mörssäriä ja hauptitsia.²⁾

²⁾ Timtšenko-Ruban, 98—99, Nordenstreng, Fredrikshamn, s. 51—52.

Kuva 2 Lappeenranta 1796.

Lappeenranta oli Vanhan Suomen "keskusasema". Sen linnoitus rajoittui kolmella taholla Saimaaseen. Neljännellä taholla eli mantereen puolella oli "kaksinkertainen, epäsäännöllisesti rakennettu retranshementti" vallihautoineen ja suojateineen. Kunnostustyöt oli pantu alulle jo 1780-luvulla. Valmistuttuaan Suvorovin aikana Lappeenranta käsitti vanhan ruotsalaisen niemilinnoituksen lisäksi kolme uutta varustusta. Rannalle sen molemmin puolin tulivat redutit Kimpinen ja Palda sekä Pyhälle Nikolaille omistettu kruununlinna.³⁾

Vuoksen sulkemiseksi viholliselta oli rakennettava varustukset Ruokolahden Siitolaan ja Antreaan.

Olavinlinna oli "erillään oleva, itseään puolustava asema". Sen tärkein merkitys Turun rauhan jälkeen liittyi sen asemaan Savosta Punkaharjun, "Sianselän", kautta Karjalaan johtavan tien sulkulinnoituksena. Sen lisäksi "jos siellä pidettiin sota-aikana aseistettuja veneitä tai muita sota-aluksia voitiin vesiyhteyksiä sekä rajan taakse Pohjanmaalle saakka että sisämaassa Lappeenrantaan käyttäen olla sikäläisten vesien hallitsijana".

³⁾ Castrén, Lappeenrannan kaupungin historia, s. 1.

Suvorovin toimesta Olavinlinnan kunnostustyöt aluksi kohdistuivat tuhoutuneen Paksuntornin uusimiseen. Sen tilalle rakennettiin kolmikerroksinen Paksusarvi, Bastionen Dick. Näihin rakennustöihin liittyivät myöskin Vesiportin ja Vähänportin bastionit sekä uusi Esilinna ja Ulkopiha.⁴

Vielä kevään 1791 kuluessa ei kuitenkaan edellä esitettyihin vanhojen linnoitusten kunnostustöihin ryhdytty, yhtä vähän kuin uusien linnoitusten tai etuvarustusten rakennustöihin. Suvorovin tehtävään oli Katariinan määräysten mukaisesti etupäässä tiedusteluluontoinen. Sen mukaisia olivat hänen toukokuiset virkakirjeensä ja raporttinsakin.

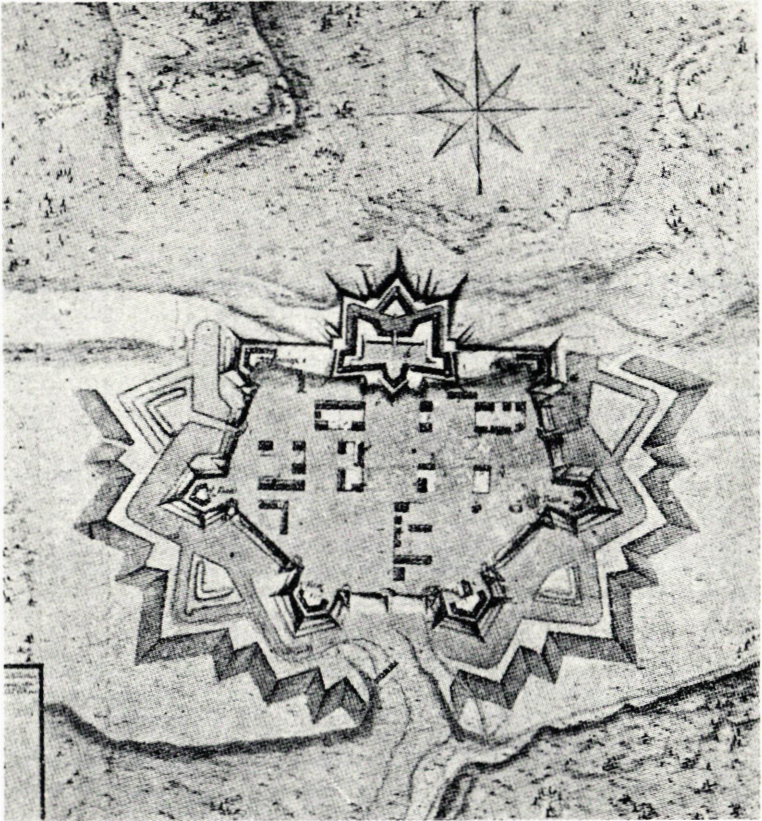
Päätettyään tämän Katariinan hänelle määräämän "tutustumismatkan" Suomeen Suvorov toivoi pääsevänsä jälleen todellisiin sotatoimiin, jotka yhä jatkuivat Turkin sotänäyttämöllä. Tätä iloa hänelle ei kuitenkaan suotu. Katariina II määräsi hänet 6. 7. 1791 antamassaan reskriptissä Vanhan Suomen linnoitustöiden johtajaksi.

2. TAAVETIN LINNOITUS

Kustaa III:n vallankaappaus 1772 oli pakottanut kiinnittämään huomiota Vanhan Suomen puolustukseen ja sen tehostamiseen. Tuossa mielessä tehdyn tarkastusmatkan tuloksena katsottiin välttämättömäksi rakennuttaa linnoitus Hämeenlinnasta Pietariin johtavan valtatie puolustamiseksi Haminan ja Lappeenrannan välillä. Se oli tehtävä Luumäelle lähelle Kivijärveä ja Marttilan kylää. Ilman tätä linnoitusta vihollisen olisi ollut mahdollista "jättää Hamina ja Viipuri", edetä Pietarinkirkolle Jääskeen sekä sitten Vuoksea ylittämättä Viipurin Kärstilään. Sieltä se olisi voinut hyökätä edelleen järvien ja soiden välissä Muolaan moisiassa olevaa Selänkangasta myöten Pietarin tielle. Tämän jälkeen vihollinen olisi voinut "ei ainoastaan hävittää Teidän Keisarillisen Ylhäisyytenne alueita vaan ryhtyä joskus laajempiinkin yrityksiin".⁵)

⁴) Metšerjakov III, s. 100. — Timtšenko-Ruban 101. — Pelkonen s. 94.

⁵) Timtšenko-Ruban, s. 100.

Kuva 3 Taavetti

Taavetin linnoitusta ryhdyttiin tämän ehdotuksen mukaisesti rakentamaan jo 1773. Nimensä se sai David Silunskilaisen kunniaksi. Katariina oli nimittäin vahvistanut linnoitussuunnitelman 7.7., jota päivää Venäjällä vietettiin mainitun pyhimyksen muistoksi. Tämän ensimmäisen suunnitelman mukaisesti linnoitus oli käsittävä viisi bastionirintamaa. Niihin liittyivät bastionien välisten kurtiinien ulkoporttien suojaksi suunnitellut raveliinit sekä itse linnoituksen pohjoispuolelle suunniteltu kaponierivarustus.⁶⁾

⁶⁾ Timtšenko-Ruban s. 100.

Työt Taavetissa jatkuivat vuoteen 1781, jolloin vasta bastionit lienevät olleet valmiina. Työt pääsivät jatkumaan 1792, nyt Suvorovin toimesta ja hänen uusimiensa suunnitelmien mukaisesti.

Vuonna 1796 täysin valmiiksi tullut Taavetin linnoitus käsitti edelleenkin viisi säännöllistä bastionirintamaa, joita vahvasti neljä raveliiniä. Bastioneissa oli niitä korkeammat kavaljeerivarustukset. Suoralinjaisen pohjoisrintaman keskellä oli erityinen sitadelli, suojalinna. Siihen kuului kahden puolibastionin ja kurttiin muodostama sarvilinna, Hornwerk, edessä olevine raveliineineen. Kuivat vallihaudat oli varustettu kivityin eskarpein ja kontreskarpein. Linnoituksen sisälle rakennettiin kirkko, komentantin talo, kasarmeja, makasiineja ja muita ulkovarustuksia.⁷⁾

Vuonna 1799 Taavetin linnoitus oli aseistettu 102 tykillä, 12 hau pitsilla ja edinorogilla sekä 15 mörssärillä. Linnoituksen historia jäi kuitenkin varsin lyhyeksi, sillä se lakkautettiin jo 1803. Sen rakennukset myytiin huutokaupalla 1829.⁸⁾

"Korvolantteina" oli Taavettiin tai Lappeenrantaan ollut sijoitettava Suvorovin joulukuussa 1792 tehdyn suunnitelman mukaisesti 6 jalkaväkijoukkoa, 2 rakuunaeskadroonaa sekä 1 kasakarykmentti.

3. RUOTSINSALMI—KYMINLINNA

Ruotsinsalmen merilinnoitus oli Suvorovin aikana Vanhassa Suomessa rakenteilla olleista linnavarustuksista suurin ja merkittävin. Jo sodan 1788—90 aikana oli kiinnitetty huomiota Ruotsinsalmen seudun strategisesti tärkeään merkitykseen. Siihen kuulunut Kotkan saari tarjosi venäläisen Suomen rajan vasemmalla siivellä erinomaisen suojasataman Venäjän laivastolle.

"On mahdotonta löytää parempaa satamaa saaristolaivastolle", tämän laivaston komentaja Nassau-Siegenin prinssi oli Kotkasta Katariina II:lle ilmoittanut. Tämän saaren edustalla oleva merialue tarjosi hyvät sisääntuloväylät ja Kotka muitten Ruotsinsal-

⁷⁾ Vajennaja entšiklopedija, VIII, Davidovskaja krjepost.

⁸⁾ Metšerjakov, III, s. 134.

men saarien kanssa erinomaisen tukikohdan sekä puolustus- että hyökkäystoimia varten.

Vuolaan Kymijoen ansiosta Kotkan satama pysyi jäättömänä kauemmin kuin muut Suomenlahden venäläissatamat. Sieltä laivasto saattoi purjehtia merelle samanaikaisesti Viaporin ja Loviisan ruotsalaislaivastojen kanssa.⁹⁾

Ruotsinsalmen linnoittamista oli siis ensimmäisenä ehdottanut Nassau-Siegenin prinssi, ja hän oli saanut myöskin työn tehtäväkseen. Kesällä 1791 prinssi kuitenkin Katariinan luvalla lähti Reinille taistellakseen Ranskan vallankumouksellisia vastaan. Tämän matkan johdosta Katariina II määräyksessään 15.7.1791 uskoi Suvorovin toimivaltaan ”kaikki Ruotsinsalmelle määrätyt varustukset ja rakennukset ennen prinssin palaamista takaisin, sekä niihin liittyvät ohjeet, suunnitelmat ja muut hänen teille ilmoittamansa asiat”.¹⁰⁾

Näihin suunnitelmiin kuuluivat myöskin ranskalaisen insinööribrigadierin Prevôst de Lumienin linnoituspiirustukset. Väitetään kuitenkin viimeksimainitun laatineen piirustukset Nassau-Siegenin prinssin lähdettyä ja Suvorovin ehdotuksien mukaisesti.¹¹⁾

Suvorov sai Katariinan määräyksen Partakoskelle, mistä hän heti lähti uuteen työpaikkaansa. Kirjeessään 22.7. hän kertoi varustelutöittensä Järvi Taipaleessa, Utissa, Liikkolassa, Kymenkartanossa ja Partakoskella olevan täydessä käynnissä. Partakoskelle odotettiin pataljoonaa jo kolmen päivän kuluessa. Sikääläiset varustelutyöt saataisiin päätökseen syyskuussa. ”Kaikkien valtakuntien hyödyksi Nassaun prinssi lähtee tänä päivänä matkalleen.”

Kaksi päivää myöhemmin Suvorov ilmoitti Katariinalle ottaneensa Nassau-Siegenin prinssiltä vastaan ”Ruotsinsalmen sataman siihen liittyvine suunnitelmineen ja siellä olevine joukkoineen”.

28.7. hän kirjoitti jälleen Pietariin Kyminkartanosta ja kertoi sekä Ruotsinsalmen että muiden varustelutöiden edistyvän erin-

⁹⁾ Timtšenko-Ruban, s. 106—107.

¹⁰⁾ ” ” s. 109.

¹¹⁾ ” ” s. 109.

omaisesti: "Täällä kaikki asiat saavat erittäin onnellisen luonteen... Ruotsinsalmi, Baltian kaunistus, versoaa kauniisti Svensksundista." ¹²⁾)

Ruotsinsalmen varustusten ja kasarmien rakennustyöt jatkuivat 1791 syyskuun lopulle. 27.9. Suvorov ilmoitti Katariinalle vuoden rakennustöiden päättämisestä. Ruotsinsalmesta oli jo silloin tullut tyydyttävä ja hyvin varustettu saaristolaivaston tukikohta.

Syksy ja talvi kuluivat monenlaisissa huoltotehtävissä kalkin ja tiilien hankinnoista sotilaiden talvipuvuston tilauksiin saakka. Omien töittensä ohella Suvorov seurasi myös valppaasti rajan-takaista sotilaallista toimintaa. Pietariin 8.12. lähettämässään kirjelmässä hän teki varsin seikkaperäisesti selkoa Loviisan ja Svart-holman varustuksista, niiden sekä Porvoon, Helsingin ja Viaporin varuskunnista ja varastoista. Lopuksi hän ilmoitti ruotsalaisten suorittavan varustelutöitä Varkaudessa, Hangossa, Porkkalassa ja Pellingissä. ¹⁴⁾)

Maaliskuun puolivälissä Suvorov pyysi sotakollegion presidentille sotamarsalkka H. I. Saltykoville lähettämässään kirjeessä Suomen divisioonan rykmenttejä lähetettäväksi linnoitus- ja varustelutöitä jatkamaan. Saman kuun lopussa hän pyysi valtiossihteeri kenraaliluutnantti Turtšaninovilta lisää työläisiä Ruotsinsalmelle. ¹⁵⁾)

Kevään ja kesän kuluessa työt jatkuivat sellaisella vauhdilla, että Suvorov 6.9.1792 kirjoitti Turtšaninoville ja ilmoitti sen vuoden työt Ruotsinsalmen satamassa saatavan päätökseen vielä saman kuun aikana sekä pyysi lähettämään lipun uutta satamaa varten.

Samana päivänä lähettämässään reskriptissä Katariina II puolestaan ilmoitti jo antaneensa amiraliteettikollegiolle määräyksen lähettää Ruotsinsalmen satamaan keisarilipun ja standaarin. Ensimmäistä oli käytettävä arkisin ja toista tavan mukaan juhlapäivisin.

¹²⁾ Metšerjakov, III, s. 16—17.

¹³⁾ " III, s. 45.

¹⁴⁾ " III, s. 68—69.

¹⁵⁾ " III, s. 81—82.

Suvorov ilmoitti 19.9. Katariinalle Ruotsinsalmen rakennustyöt ”suoritettun loppuun liian kanssa vuotta 1793 varten”. Standaari oli jo nostettu tankoon ”Katariinan” pääpatterilla.

Turtšaninoville samana päivänä lähettämässään kirjelmässä Suvorov ilmoitti vuoden 1792 linnoitus- ja varustelutyöt Suomessa saatetun jo yleisestikin päätökseen.¹⁶⁾

Suvorovin toimintakausi Suomessa päättyi vuoden 1792 lopussa. Hänen jälkeensä Ruotsinsalmen linnoitustöitä johti kenraaliluutnantti von Schreiterfelt. Valmistuttuaan 1795 Ruotsinsalmen linnoitus käsitti kasarmeja 2050 miehelle, 18900 puudan ruutivarastot sekä muonamakasiineja noin 10000 tsetvertin (tsetvert — 209,908 l.) varastoimiseksi.¹⁷⁾

Ruotsinsalmen linnoituksen tärkein merkitys liittyi sen asemaan Venäjän saaristolaivaston tukikohtana. Tämän tukikohdan satama rakennettiin Kotkan saaren itärannikon keskivaiheilla olevaan Sapokanlahteen. Sataman suojaksi rakennettiin saaren länsirannalle joukko linnavarustuksia ja pattereita. Eteläisimpinä niistä olivat 20-tykkinen linnake ”Katariina” sekä siihen liittyneet kaksi 24 tykin erillistä patteria. Niistä pohjoiseen oli kaksi 13 tykin patteria sekä ”Kotkan” redutti. Tien Hovisaarelta Kotkaan sulki siltavarustus kavaljeereineen. Saaren itärannalla satamasta pohjoiseen oli 4 tykin patteri.

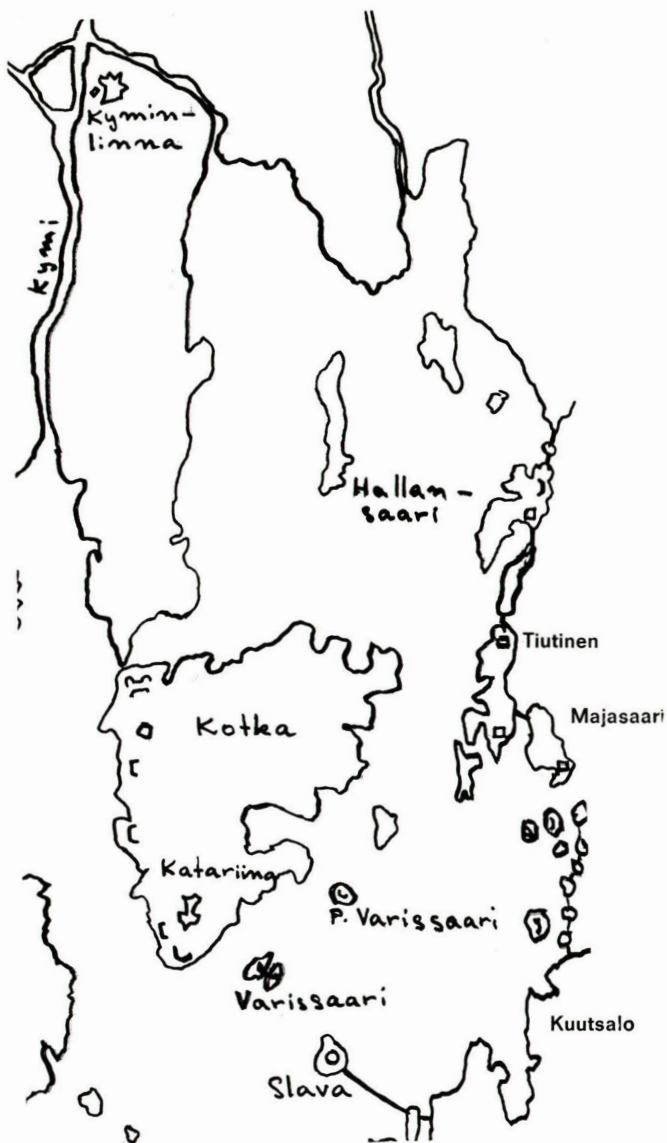
Kotkan saaren ulkopuolella Ruotsinsalmen linnoitukseen tuli kuulumaan joukko muita saarivarustuksia.

Kotkan sataman edustalle Pieneen Varissaareen rakennettiin 3 tykin patteri. Läntistä laivaväylää sulkemaan rakennettiin Varissaareen ”Fort Elisabet” 32 tykkeineen. Kukourin eli Santakarin saarelle tuli ”Fort Slava”. Slava yhdistettiin padolla Kuut-saloon. Myöskin itäiset väylät Majasaaren eteläpuolista pääväylää lukuun ottamatta suljettiin padoin. Patoihin jätettiin monin paikoin portit, jotka oli tarkoituksena sodan tullen ja tarpeen vaatiessa sulkea upotetuin laivoin.

Itäisellä suunnalla oli Hallansaaressa redutti ja 6-tykkinen patteri, Tiutisessa kaksi ja Majasaareessa yksi redutti kavaljee-

¹⁶⁾ Metšerjakov, III, s. 107, 112, 114. — Petruševski, I, s. 410.

¹⁷⁾ Tim.šenko-Ruban, s. 117.

Kuva 4 Ruotsinsalmi—Kymilinna.

reineen. Vapaata laivaväylää suojelemaan rakennettiin Majasaaren eteläsaaren eteläpuoleisiin pikku saariin kaksi patteria, jotka yhdessä Majasaaren redutin kanssa tulivat käsittämään 26 tykkiä. Kuutsalon luoteispuolella olevalle saarelle rakennettiin padon varmistukseksi 6-tykkinen patteri.

Ruotsinsalmen varustukset olivat rakenteeltaan erilaisia. Fort Slava oli kokonaan kivinen ja kaksikerroksinen. Alakerroksessa oli joukko kasematteja, miehistöä varten tarkoitettuja holvattuja tiloja. Yläkerroksen tykkisillassa oli 4,5 jalan korkuinen rintavarustus. Sen alakerran holvien päällä kulkeva vallikäytävä oli maapeitteinen.

Kotkan saaren "Katariina" sekä nähtävästi kaikki muutkin linnoituksen suljetut varustukset rakennettiin maasta ja peitettiin kiveyksin.

Ruotsinsalmen ja Kymminlinnan rakennustöihin tarvittu kalkkikivi tuotettiin laivoin Tytär- ja Lavansaaresta.¹⁸⁾

Kymminlinnan maalinnoitusta oli alettu rakentaa keväällä 1791 samanaikaisesti Ruotsinsalmen merilinnoituksen kanssa. Se rakennettiin silloisen Kyminkartanon alueelle Kymijoen Langinhaaran yli johtaneen sillan itäpäähän.

Alkuperäinen, venäläisten lähteiden Suvorovin suunnitelmien mukaiseksi mainitsema Kymminlinna oli osittain bastionijärjestelmää noudattava, osaksi epäsäännöllisin vallein varustettu umpilinnoitus. Sillan kohdalle rakennetun sarvilinnan eteen rakennettiin lisäksi raveliini "Ahvenkoski". Linnoitukseen kuuluivat edelleen puolibastionit "Ruotsinsalmi" ja "Schumilowi" sekä itäisivulla bastioni "Hamina". Kymminlinnasta johtivat tiet Ruotsinsalmelle ja Korkeakoskelle.¹⁹⁾

Suvorov oli yleensä innokas kirkkojenkin rakennuttaja. Ruotsinsalmen kirkko vihittiin 13.7.1792. Kymminlinnaan rakennuttua kirkkoa varten Suvorov kutsui Pietarista laulunjohtajan opettamaan Kymminlinnan kirkkokuoroa. Sinne hän osti myös omilla

¹⁸⁾ Metšerjakov, III, s. 37, 69.

¹⁹⁾ O. Airola, Kymminlinna, Sotamuseo, V, 79—82. — Timtšenko-Ruban, s. 117.

varoillaan muutaman sadan ruplan edestä kirkollisia tarvikkeita.²⁰⁾

Suvorov oli työnsä tuloksiin tyytyväinen. Kun hän syyskuun lopulla 1792 kirjoitti Turtšaninoville esittäen toivomuksen päästä jo pois Suomesta, hän samalla ylisti Ruotsinsalmea: ”Massiivisempia, lujempia ja kauniimpia rakennuksia on vaikea löytää. Samoin on kaikissa rajalinnoituksissa.”²¹⁾

Olavinlinnassa ei enää syksyllä 1791 ollut mitään ”vague, incertitude”. Myöhemmin hän arvosteli: ”Tunnettu linnoitus! Jumala paratkoon, hyvä: haudat syvät, vallit korkeat, sammakot eivät niiden yli hyppää, yhden plutoonan rynnäköllä sitä ei oteta.”

Ylpeänä Suvorov saattoi ilmoittaa rajan takaa kuulemiensa uutisten perusteella, että Tukholmassakin tunnettiin huolestumista Vanhan Suomen varustelutöiden johdosta.²²⁾

4. ETUVARUSTUKSET

Jo ennen Suvorovin kautta — mahdollisesti Bibikovin 1769 tai Tšernysevin 1772 tekemien tarkastusmatkojen jälkeen — oli eteläiselle Kymijoelle rakennettu pieniä, varsinaisia rajavarustuksia ylimenokohtien turvaamiseksi. Sellaisia oli Pyhtään Germundössä eli Kirmusaassa sekä Korkeakosken, Hirvikosken, Viialan ja Ruotsulan eli Raukolan kylissä. Lisäksi oli kunnostettu jo ruotsalaisten aikoinaan rakennuttama siltavarustus Sippolan Mämmälässä.²³⁾

Suvorov ei näytäkään enää Kymijoella ryhtyneen uusiin varustustöihin, tuskinpa edes edellä mainittujen rajavarustusten kunnostamiseenkaan. Sitä vastoin hän ryhtyi rakennuttamaan etuvarustuksia rajan yli johtavien tieyhteyksien turvaamiseksi niin Kymijoen linjalla kuin Savossakin.

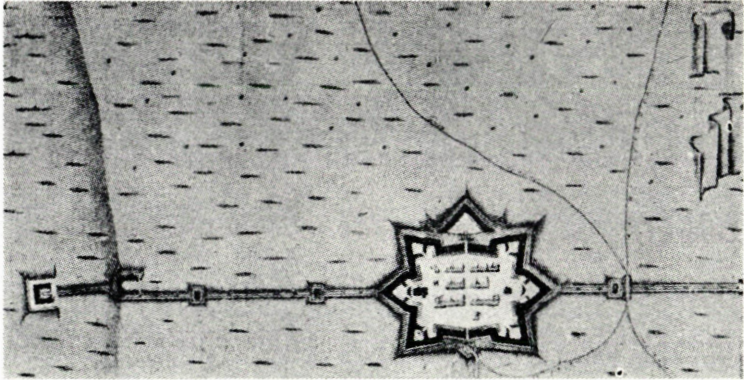
Liikkalan kylässä Sippolassa yhtyivät Mämmälästä ja Viialasta tulevat tiet johtaakseen sitten Haminaan. Turvatak-

²⁰⁾ Petruševski, I, s. 443. — Metšerjakov, III, s. 98.

²¹⁾ Metšerjakov, III, s. 115.

²²⁾ Metšerjakov, III, s. 49. — Petruševski, I, s. 410—411.

²³⁾ Laskovskij, Materiaali, III, s. 21—25.

Kuva 5 Utti v. 1792

seen tämän linnoituskaupungin hyökkäyksiltä, joiden kohteeksi se edellisen sodan aikana oli joutunut, Suvorov päätti jo touku-kuussa 1791 laatimassaan Suomen puolustus suunnitelmassa rakennuttaa Liikkalaan sulkuväestönsä.

Hänen toimestaan syntyi nyt Liikkalaan kivistä rakennettu neliömäinen umpivarustus, jonka sivusta oli puolet tavanomaista bastionirintamaa. Väestönsä pohjoisrintamaan liittyi raveliini.

Liikkalan väestönsä kuului tämän jälkeen aluksi 8, myöhemmin 14 tykkiä. Väestönsä käsitti kaksi komppaniaa.²⁴⁾

Ruotsulasta johti Hämeenlinnan-tie Mäki-Kouvolan ja Utin kautta kohti Taavettia. Utissa 28.6.1789 käyty taistelu oli päätynyt venäläisten peräytymiseen, jolla olisi saattanut olla hyvin-kin tuhoisat seuraukset, jos ruotsalaiset olisivat pystyneet operatiivisia suunnitelmiaan kunnolla toteuttamaan tai edes jatkamaan. Ehkäpä tuon taistelun kokemusten perusteella Suvorov päätti rakennuttaa Uttiin lujan väestönsä.

Utti oli Suvorovin rakennuttamista kaikista väestönsä suurin ja huomattavin. Sen väestönsä osallistui elokuusta 1791 alkaen kaikkiaan 1123 miestä. Väestönsä oli saatettu päätökseen syyskuun puoliväliin 1792 mennessä.

²⁴⁾ Metšerjakov, III, s. 11—12, 19, 59, 133. — Timtšenko-Ruban, s. 115.

Pohjoisessa ja etelässä Utin etuvarustuksen muodostivat bastionirintamat kurttiineineen ja pohjoispuolella olevine raveliineineen. Lännessä ja idässä vallit muodostivat tenaljirintaman. Vallihaudat varustettiin kivisin eskarpein ja palisaadein, paaluvastuksin.

Varustuksesta länteen oli redutteja ja pattereita. Itäpuolella oli patteri ja redutti. Viimeksi mainitussa lienee ollut kaivo varusväkeä varten. Sekä idässä että lännessä redutteja päävarustukseen yhdistänyt suojahauta oli varustettu traversein, poikki-vallein.

Utin etuvarustukseen rakennettiin kasarmeita, upseeritaloja, päävartio sekä ulkokuoneet.

Utin aseistukseen kuului aluksi 14 tykkiä ja 2 haupitsia, myöhemmin aseistukseen lisättiin 10 tykkiä. Varusväkenä oli 1 pataljoona eli 4 komppaniaa.²⁵⁾

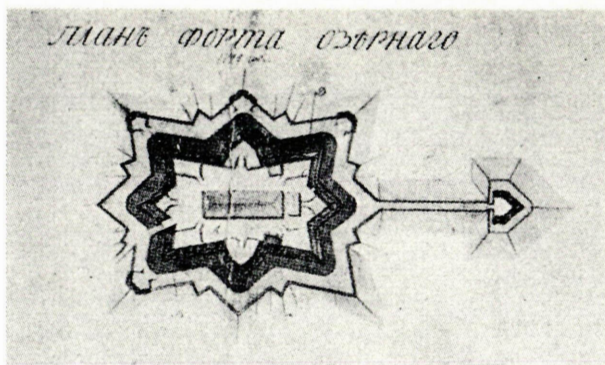
Pohjoisin Kymijoen yli kulkevista tieyhteyksistä johti Jaalasta lähtien Tuohikotin ja Savitaipaleen kautta Lappeenrantaan. Tuohikottiin oli Bibikovin 1769 matkan jälkeen rakennettu etuvarustus, mutta vv. 1788—90 sodassa se ei ilmeisestikään ollut osoittautunut riittäväksi turvaamaan Savitaipaletta ja Lappeenrantaa lännestä tulevilta hyökkäyksiltä.

Suvorov päätti nyt joka tapauksessa rakennuttaa 10 virstaa itään Tuohikotista, lukuisien järvien ja soiden rikkomaan Järvi-taipaleen kumpumaastoon, kahden järven välille ”Ylisen Lappeenrannan tien” etuvarustuksen.

Järvi-taipaleen eli venäläisittäin Ozernoen etuvarustuksen rakennustyöt alkoivat heinäkuun loppupuoliskolla 1791. Niihin osallistui kaikkiaan 698 miestä. Niin kuin Liikolassa ja Utissa työt oli saatettu sielläkin loppuun syyskuun puoliväliin 1792 mennessä.

Suvorovin suunnitelmien mukaisesti Järvi-taipaleen varustuksesta tuli tähtiskanssi kahdeksine ulkonevine kulmauksineen. Varustuksen sisäpuolella oleva suojatie vahvistettiin puolustusta

²⁵⁾ Metšerjakov, III, s. 7, 11, 16, 19, 32, 113, 133. — Timtšenko-Ruban, s. 118.

Kuva 6 Järvi Taipale v. 1792

varten palisaadein. Utin tavoin varustukseen liittyi ulkopuolinen patteri sinne johtavine suojateineen.

Järvi Taipaleen aseistuksena oli aluksi 6, myöhemmin 10 tykkiä. Varusväkenä oli kaksi komppaniaa.²⁶⁾

Savitaipale ja erityisestikin sinne Ristiinasta johtava tie olivat sodan 1788—90 aikana olleet useiden taisteluiden näyttämönä.

Partakoskelle olivat venäläiset jo tuolloin rakennuttaneet Ristiinan tien turvaksi vahvan redutin; Suvorov näyttää tyytyneen vain sen kunnostamiseen.

Tärkeystään huolimatta Partakosken redutti oli vielä syksyllä 1791 "naurettavassa" kunnossa, "kivi kiven päällä, palisaadi tuskin kaikin paikoin käyttökelpoinen". Koska ei ole aikaa, redutti joutuu "alastomana" odottamaan seuraavaa vuotta. Syksyn kuluessa tullaan kuitenkin kaivamaan kiviä käytettäväiksi.

Partakosken rakennustöissä oli elokuusta 1791 lähtien kaikkiaan 1401 miestä. Sen aseistukseksi lähetettiin Lappeenrannasta jo kesällä 14 tykkiä ja 2 haupitsia.²⁷⁾

Kärnäkoskelle oli Suvorovin suunnitelmien mukaisesti rakennettava Saimaan laivaston tukikohta. Tämä "sopi rauhan

²⁶⁾ Metšerjakov, III, s. 7, 11, 15, 19, 20, 59, 114, 133. — Timtšenko-Ruban, s. 118.

²⁷⁾ Metšerjakov, III, s. 6, 7, 11, 12, 16 18 47.

Kuva 7 Kärnä v. 1792

aikana Lappeenrantaan, mutta sodassa paremmin Kärnäkoskelle. Kärnäjoessa oli hyvä satama-allas tarpeen vaatiessa valmiina, siitä puolen virstan kanava Kuolimojärveen johtaa tämän Saimaaseen; kulut siitä 8000 ruplaa”. Satama-allasta ja kanavaa varten tarvitaan pienehköä varustusta. Rakennustöiden päättämiseksi syksyyn mennessä tarvittiin kuukausittain 1500 miestä.

Heinäkuun lopulla Suvorov ilmoitti Turtšaninoville töiden valmistuvan kesän kuluessa. Syyskuussa hän ilmoitti Saltykoville, että työt on saatettu päätökseen Kärnässä niin kuin Utissa, Liikolassa, Järvitaipaleessa ja Kymminlinnassakin.

Kärnästä etuvarustus Suvorovin piirustuksen mukaisena muodostui maastosta johtuen sangen epäsäännölliseksi. Se oli osaksi bastionirakenteinen, osaksi tenaljirintamaa. Vallirakenteet olivat kokonaan kivistä rintavarustuksen seinää ja holvattuja ruutivaraustoja myöten. Kärnästä etuvarustukseen liittyi sen osana, mutta siitä hiukan erillisenä Vuori-varustus, Nagornoe.

Kärnän aseistuksena oli aluksi 14 tykkiä ja 2 haupitsia, myöhemmin lisättiin siihen 10 tykkiä. Varusväki käsitti 4 komppaniaa.²⁸⁾

LÄHDEKIRJALLISUUTTA

- Airola, O. Kymnlinna, Sotamuseo V, Pori, 1954.
Hjelt, Aug. J. General J. Keiths dagbok, Helsingfors, 1886.
Laskovskij, F. Materiaali dlja istorii inženernavo iskusstva v Rossii, Peterburg, 1865.
Metšerjakov, P. A. V. Suvorov, Dokumenti, I—IV, Moskova, 1943—1953.
Nordenstreng, Sigurd, Fredrikshamn, Vasa, 1909.
Pelkonen, Antero, Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta (Luetteloja Suomen muinaisjäänöksistä, Suomen Muinaismuistoyhd. XXIII, Helsinki 1902).
Petruševski, Generalissimus, knjag Suvorov, I. S. Peterburg, 1884.
Timtšenko-Ruban, Suvorov i inženernoe djelo, S. Peterburg, 1913.
Vajennaja entsiklopedija, I—XVI, Moskova, 1911—1914.

SUVOROV AND THE FINNISH BORDER FORTIFICATIONS

By the Peace of Turku in 1743 Finland's border was altered to Kyminjoki and Saimaa. No important measures for building border-fortifications were taken on the Russian side before Gustavus III's war 1788—1790. After that war General Suvorov, a general experienced in many wars, was ordered to direct the construction work of the fortifications. He renovated the old fortification towns Käkisalme, Viipuri, Hamina and Savonlinna. In addition he had new fortifications built in order to shut the roads leading from Sweden over the border. By autumn 1792 the construction of the fortifications in Old Finland had advanced so far that Suvorov was ordered to Southern Russia to direct the fortification work there.

²⁸⁾ Metšerjakov, III, s. 20, 23, 59, 100, 114, 133. — Timtšenko-Ruban, s. 118.

FINSKA KADETTKARENS UNIFORMER

Ole Gripenberg

Den första utbildningen av finska kadetter skedde på Brahe-
linna gård, där dåvarande chefen för Savolaksbrigaden Göran
Magnus Sprengtporten började undervisningen, närmast med
tanke på att utbilda officerare för sitt eget förband. Sedan före-
taget 1779 erhållit Gustaf III:s sanktion flyttades skolan till
Haapaniemi kronoboställe där den verkade intill februari 1808.

Efter freden och Finlands anslutning till Ryssland begynte
skolan 1812 ånyo sitt arbete, då under namn av Topografiska
Kåren.

År 1819 flyttades institutet till Fredrikshamn, varvid det erhö-
ll namnet Finska Kadettkåren. Den verkade där intill 1901 då den
upplöstes i samband med indragningen av den finska militären.

Sedan landet blivit självständigt flyttades skolan först till
nuvarande Zoologiska Museet i Helsingfors för att senare för-
läggas till Munksnäs. Från och med 1940 har verksamheten
fortgått i nybyggda lokaliteter på Sandhamn. Samtliga ovan-
nämnda fyra skeden har sin egen beklädnadshistoria, för vilka
närmare skall redogöras i följande avsnitt.

BEKLÄDNADEN 1779—1808

I ett kungligt dekret av 23.7.1779 (1:17) förordnas att "till
Beklädnad för hvarje volontair hvar 3:die år, lika beskaffad med
Soldatens, upptages i årligt underhåll 1 Rdr. 42 sk — — —."
Emedan det till en början var meningen att skolan skulle utbilda
officerare enbart för Savolaks regemente blev det uniformen för
detta förband som kadetterna kom att bära (2:1). Då dekretet
utgavs samma år som Gustaf III:s uniformsförordning (3:94) är
det uppenbart att den första uniformen var av denna modell

Fig. 1

Från 1779 till 1792 bar kadetterna vid Haapaniemi krigsskola samma uniform som den som var föreskriven för Savolaks infanteri regemente. Akvarell från Roos samling. SKA

Uniform M/1779.

(fig. 1) med följande färger: rock och "eskavader" (långstrumpor) mökblå; byxor ljusblå; väst, uppslag och bälte vita; mössa svart med gula och blå plymer; kängor svarta.

I praktiken visade sig uniformen mindre lämplig (3:96), varför den strax efter Gustaf III:s död byttes till m/1792 (4:8,9). Huruvida kadetterna på Haapaniemi kom att begagna denna uniform har inte med säkerhet kunnat verifieras, men det förefaller mindre troligt att kadetter, speciellt under Gustaf IV Adolfs tid, skulle burit en föråldrad mundering. Färgerna för m/1792 var vid Savolaks regemente följande: rock och byxor mörkgrå; krage och uppveck gula, hatten svart med gul plym; skärp för manskapet i blått och gult; vitt läderbälte och vit passpoal på bröstuppslagen; röd halsduk och ett litet vitt halskrås; svarta damasker. Då läroanstalten enligt dekret av 26.3.1789 utvidgades utgavs nya direk-

tiv där det bl.a. förordnas, att till munderingen hör en kort "caracau" av grått kläde med byxor och väst av samma tyg. Denna uniform skulle "nyttjas alla helgedagar och eljest då Uppsyningsmannen det befaller". (1:68)

År 1802 tog man i bruk den uniformsmodell som ofta publicerats i den av kadetterna använda varianten och som är bekant från Edelfelts teckningar (5:61). Färgerna var de samma som vid dåvarande Savolaks regemente, nämligen: byxor, rock och rock-uppslag grå; krage, uppveck, passpoal och hattplym jämte snöre gula. Till munderingen hörde en huggare buren i vitt axelband av läder; vita knästrumpor och svarta skor. Knäbyxorna, de vita strumporna och det pudrade håret med stångpiska tyder på paraduniform.

En något avvikande bild av de "betalande kadetternas" mundering ger bestämmelsen av 20.7.1803 (1:105, 106). I den förordnas "vid ankomsten till Krigsskolan bör en kadett medföra — — — 6 st. hvita spännhalsdukar; 1 st. rosenröd kamlotthalsduk; 1 st. svart silkeshalsduk; 6 par hvita ullstrumpor; 6 par hvita tråd-eller bomullsstrumpor — — — 1 st. sommarsurtut; 1 st. vintersurtut; 1 st. hvardags Jacka med Väst och 2 par byxor, helst af grått kläde; 1 st. Tröja och ett par långbyxor af ofärgat Linne eller bomullstyg till sommarkläder; 2 st hvita släta tygs västar; 1 st. Uniforms Karakå med väst och byxor, enligt med Underofficers Uniformen vid Kong. Savolaks lätta Infanterie regemente; ett stycke Infanterie under-officers skärp; ett stycke Infanterie underoffirers Hatt med kadett kordong, Träns, knapp och plym af hvita Gås fjädrar; ett par gula Pordu kängband; ett stycke kaskett till hvardagsbruk; ett stycke halsduks spänne; ett par knäspännen, ett par skor; två par kängor; ett par stöflar utan kragar — — —."

Förteckningen ger upplysande besked om parad- och släpuniform, sommar och vinterutrustning, om två slag av huvudbonader, tre olika halsdukar m.m. Om uniformens snitt får man däremot inga närmare upplysningar, men sannolikt är det fråga om m/1802. Något överraskande är uppgiften om "infanterie underofficers skärp." Sådana återges inte på de talrika samtida bilder som

framställer infanteriuniformer. Det förefaller dock troligt att Haapaniemikadetterna bar ett sådant skärp, emedan liknande användes vid Karlbergs Kadettskola 1797. Då förordnades uttryckligen att kadetterna vid parad skulle bära blågult tygskärp (6:196). I ovannämnda order av Klingspor framhålles ytterligare "att under uniformskragen användes halskappa af lärft och krås af nettelduk". Om uniformerna för skolans lärare och övrig personal ges inga uppgifter, men sannolikheten talar för att de använde respektive förbands klädsel.

BEKLÄDNADEN 1812—1818

Uppgifterna om uniformerna åren 1812—1818 är såväl bristfälliga som i någon mån motsägande. Allt tyder på att kadetterna under denna tid inte hade någon egentlig egen uniform, utan använde sig av modeller som var brukliga vid andra förband, dock med vissa speciella kännetecken. Så föreligger 1812 en förordning om att "för officerare vid kadettkåren skulle användas den uniform som var gällande för HKM:s svit, nämligen: mörkgrön frack med svart sammetskrage och uppveck samt passpoal; bicorne med plym samt vita semskbyxor; dock avvikande från ovannämnda däri att knappar och broderi skulle vara i silver och inte i guld såsom vid HKM:s svit". Manteln var grå med svart sammetskrage. Intill 1831 hade skolans lärare inga särskilda uniformer (7:165).

Uppgiften om gul passpoal avviker emellertid från vad som framgår av några akvareller utförda före 1819. Så avbildas exempelvis O. C. von Fieandt, chef för skolan åren 1812—1819 i en uniform med röd passpoal. (Akvareller FNM.). Emedan akvarellerna i alla övriga detaljer motsvarar ovananförda beskrivning föreligger inte någon orsak att betvivla att även denna detalj är rätt återgiven vid tiden för bildens publicering. Det förefaller troligt att den gula färgen endast var i bruk 1812—1816.

Beträffande kadetternas uniformer föreskrevs 1812 att "dessa skulle vara samma som kolonnförare vid armen d.v.s.: mörkgrön frack av kläde med röda ärmuppslag och gul passpoal. Rocken

förseddes med nio knappar i silver, rött foder och svart sammetskrage. Byxorna var av samma tyg som rocken, dock för vardagsbruk blå och om sommaren vita. Till parad hörde kiver, vilken som dekoration hade en silverfärgad granat med tre lågor, silverfjällingar och brokiga vitischetter (gehäng); sabel av kavallerimodell med portepè av tråd samt stövletter med sporrar och silverknappar." Ända till 1816 bars inga överrockar (7:165).

Ovananförda bestämmelse om röda ärmuppslag tyder på att såväl v. Knorrings avbildning av 1832 (2) som Gripenbergs (8) vore missvisande i denna detalj.

Bestämmelsen om kavallerisabel för finska kadetter är särskilt anmärkningsvärd i det att den avvek från bruket i Ryssland där kadetterna bar en kort huggare. Även huvudbonaden är värd att observera, den var nämligen av fransk modell med en konkav överyta. En liknande kiver bars även vid det samtida Viborgs jägarregemente (3:139), men där avskaffades den redan följande år och utbyttes mot en med rak överyta.

Om betjäningsspersonalen stadgas att "den skulle bära en dylik uniform, som vaktmästare vid HKM:s Huvudstab, men med gula klaffar på kragen och gul kant på bröstklaffen, kring ärmuppslag och på mössan; röda axellappar och lampaser (passpoal) samt vita knappar. Om sommaren skulle skrivare bära stövletter men det övriga manskapet sommarbenkläder med höga stövlar." (7:165).

1816 förändrades kadetternas uniform så att den skulle knäppas med 9 släta silverknappar; därjämte tillkom silverportepè på sabeln; **röda revärer** och silverbroderi på den svarta sammetskragen och ärmuppslagen, de senare med gula klaffar, gula kanter och 3 silverknappar. Epåletternas kanter var av svart sammet. För officerarna föreskrevs aigiletter. De röda "revärerna" (passpoalerna) som avbildas på v. Fiendts uniform synes sålunda ha tillkommit just detta år. Bestämmelserna ovan tyder på att modellen, som vanligen hänförs till 1812, borde dateras m/1816.

1819 infördes en betydelsefull nyhet: de höga damaskerna avskaffades och långbyxor togs i bruk. Dessa var försedda med breda gula revärer. Vidare förordnades att endast de kadetter som uppnått underofficers rang berättigades bära portopè. Förordningen beskriver den modell som vanligen felaktigt angivits som m/1820.

1823 fastställdes, att vitischetterna inte mera skulle vara brokiga som förr utan helt vita. För elever i elementarklasserna föreskrevs korta livrockar, s.k. kurtkor, av mörkgrått kläde och vida byxor.

1830 24. 11. emanerade förordning avviker i princip från tidigare praxis däri, att för de finska kadetterna föreskrevs en uniform som skilde sig från bruket vid kejsardömets kadettskolor. Visserligen var rocken av samma snitt som tidigare men uppslagen, kragen och axellapparna gjordes blå i samma nyans som på den samtida uniformen för finska gardet (fig. 2). Byxorna förseddes med en blå passpoal. Läderbältet var vitt och uppbar en med portepè försedd huggare. Bältet och de damasker som till en början användes avskaffades 1833. Samtida bilder tyder på att bältet ersatts med en axelrem. Knapparna var gula såsom vid Finska gardet. Dekorationen på dem, förändrades så att hjärtvapnet med Finlands lejon nu blev så stort att det i det närmaste täckte dubbelörnen, av vilken endast vingspetsarna var synliga. Som huvudbonad användes en svart skärmförsedd kiver, i vars övre kant var fäst en blå granat med tre lågor. Alla metall-delar var förgyllda. Att döma av samtida bilder tog man i bruk den i biedermeierstil komponerade solsymbolen med riksvapnet. Dekorationen kom från och med nu att bli bestående under hela autonomitiden. (En reminiscens härav förekommer fortfarande som symbol på nu gällande finska kadettuniformer.) Till munderingen hörde vidare en patronväska prydd med en med tre eldsflammar försedd granat, en kalvskinnsränsel, vattenflaska samt ett litet gevär. Sommaruniformen var av samma helvita modell som vid ryska kårer. Om vintern fick kadetterna när

Fig. 2

År 1830 fastställdes för kadetterna en uniform bestående av svartgrön frack med blå krage, ärm- och bröstst uppslag. Uniformen har burits av A. K. L. Schulman under hans kadettår 1832—39. FNM.

Uniform M/1830.

det var kallt bara svarta vantar över sina vita handskar. Det för denna uniform angivna årtalet 1831 torde korrigeras till m/1830 (7:166).

1831, omedelbart efter föregående förordning, bestämdes det att officerarna vid Finska Kadettkåren skulle bära uniform "i likhet med de ryska kadettkårerna, med samma guld-broderier men med ljusblå krage i stället för röd och ljusblå revärer samt gula knappar med Finlands vapen, åtsittande sämskbenkläder med stibletter och infanterihalvsablar." (7:166). Kragbroderiet erhöll nu den utformning som blev signifikativ för lärarna vid kåren ända intill upplösningen 1901 (13:58).

Kadetter som särskilt utmärkt sig ägde rätt att bära silverportepè. För skolans civila lärare påbjöds samma uniform som vid motsvarande ryska kårer, dock avvikande från dessa genom blå krage och blå ärmuppslag samt knappar med Finlands vapen. Kanslichefen skulle bära samma uniform som man hade vid

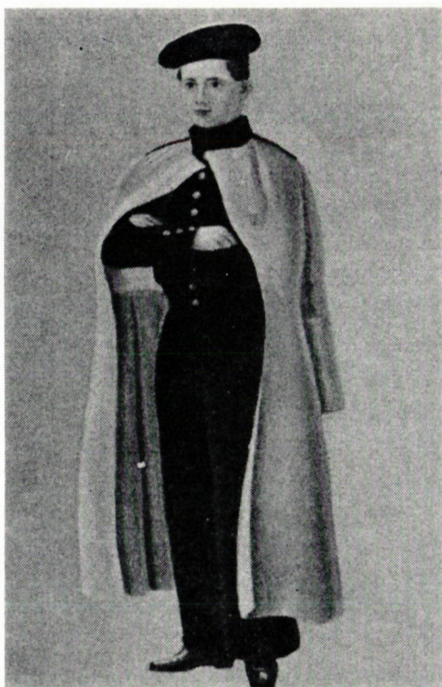

Fig. 2a

Kadett Lars Tallgren i uniform för elev i de lägre klasserna (palt.) m/1833. Oljemål. av Ferdinand v. Wright. Ägare Galerie Hörhammer.

Uniform of junior cadet ("palt") M/1833.

huvudstaben och läkarna den som var föreskriven för ryska militärläkare, dock med de avvikelser som ovan berörts beträffande krage, uppslag och knappar. (12:3—4).

1833 infördes långa byxor. (fig. 2a)

1838 27. 3. förordnades att man vid Finska Kadettkåren skulle bära samma uniform som vid "Kadettkårerna i Kejsardömets huvudstäder". Detta innebar en enkelradig rock utan revärer men med röda passpoaler. I samma förordning fastställdes de för de finska kadetterna så betecknande blå axellapparna med F. K. i gult i ryska bokstäver. För officerare och betjänte tillämpades liknande principer (7:166).

1839 27. 11. fastställdes för skolans tjänstemän "samma uniform som för civilstaten i Finland". Till denna hörde en mörkblå frack av kläde med mörkblå krage och ärmuppslag. Bestämmelserna

om den blå färgen ger belägg för att lärarna vid kåren inte betraktades som militärer utan som hörande till "undervisningsstaten". (9: § 27). Vidare påbjöds att då civila lärare hade företräde hos skolans chef skulle de bära reglementsenlig uniform.

1842 förordnades att nyintagna elever inte fick använda axel-lappar förrän de lärt sig ett militäriskt uppträdande. Detsamma gällde för äldre elever som brutit mot disciplinen.

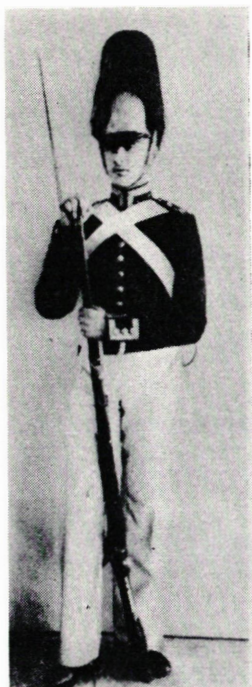

Fig. 3

År 1844 infördes pickelhuva med svart tofs. Bild från I ryska kadett-skolans 125-års jubileumsskrift.

Uniform M/1844

Fig. 3a

Pickelhuva m/1844 buren av skolans chef Frithjof Neovius (1830—95)
Helmet M/1844

FNM.

Fig. 4

Kadettfrack m/1844. Röda uppslag och röd krage; tillhört dåvarande kadeten Carl Enczell. Kadettkårens museum.

Uniform M/1844.

1844 infördes en iögonfallande nyhet, kivern ersattes med den just då så populära pickelhuvan. Den var prydd med en svart tageltofs och en halvcirkelformad gul metallplatta, där riksvapnet omgavs av "strålflammar", ett emblem som redan ingick i uniformen m/1830 (fig. 3, 3a). Vidare stadgades att till munderingen hörde en ränsel av sälskinn. Stamanställda signalister skulle bära röda axellappar (7:167).

1850 8. 5. utgick en förordning där det bestämdes att "Directorn, Stabs- och Öfver-Officerarne, Cadetterne och alla militär personerne tillkommer uniform, beklädnad och bewäring i enligt den för Cadettcorpserne i Kejsardömets hufvudstäder fastställde modell. Fodret å Officerarnes epauletter, äfwensom Cadetternes och gemenskapens axellappar är ljusblå. På epauletterne och axellapparne anbringas F. K. (i ryska bokstäver), på knapparne och kaskerne Storfurstedönet Finlands vapen, hwilket å de sistnämnde omgifves af en halfrund strålflamma, enligt den för Cadetter i allmänhet fastställda modellen." (FNM. inv. 6736:1).

Fig. 5

*Sommaruniform m/1855
för kadett i specialklass.
Fotografiet återger kadett
Robert Gripenberg.*

Summeruniform M/1855.

"De Civila och till Undervisnings-Statens hörande tjänstemännen bära sådan uniform och viceuniform som deras wederlikar vid Militär-undervisnings-anstalterne i Kejsardömet, men knappar med Finska wapnet." (10:4)

Beträffande kadettuniformen kan nämnas, att krage och ärm-uppslag skulle vara av rött kläde (fig. 4).

Den politiska oro som kännetecknade Europa under 1840—1850-talet lämnade synliga spår i dräkthistorian. Fracken utbyttes mot syrtut. Det nya modet kom även att tillämpas såväl i militära som civila uniformer.

1855 infördes en ny uniformsmodell i hela kejsardömet och i enlighet härmed förändrades även kadetternas beklädnad. Till den nya uniformen hörde en tvåradig halvlång rock med sex knappar i varje rad (10), foder och passpoaler var röda. På ryggsidan var rocken nedtill öppen med två knappar på vart

ficklock. De högre kursernas kadetter kännetecknades genom gula galoner på krage och rockuppslag (fig. 5). Paradbyxorna var av samma mörkgröna färg som rocken, på sommaren användes vita byxor, till kurtkorna hörde såsom förut blågrå byxor. Bältet var av svart blankläder med gult vapenförsett spänne. Till uniformen bars en kort infanterisabel.

Officersuniformen var i stort sett av samma modell som kadetternas, dock så att kragens dekor var av den redan ovanbeskrivna modellen. I vardagslag använde officerarna i stället för syrtut en s.k. halvkaftan av samma snitt som uniformen men utan broderier. I stället för kask bars en skärmförsedd mössa. "Epåletterna var av guld i enlighet med bruket vid pagekåren."

1856 tilläts kadetterna vid "sysselsättning i kåren" bära vita matrosskjortor med blå snodder i stället för axellappar. Galonen i vinkelform på övre delen av ärmen, som förut betecknade underofficersgrad, skulle nu bäras blott av kadettfältväbeln, var-
emot övriga galoner bibehölls oförändrade. Sämskvantarna ersattes med vantar av grönt kläde, vartill 1858 kom rättigheten att "utanför fronten" bära vita officershandskar.

1862 avskaffades kaskarna och ersattes intill 1873 med en mössa (kepi) av franskt snitt som vid parad förseddes med en svart tofs.

1863 ersattes halvsabeln med en portepéförsedd dragonsabeln i en guldfärgad rem över axeln.

1873 infördes nya kaskar av chakot-typ.

1881 borttogs kaskens tofs och samtidigt infördes en uniformsrock med bara en knappad och två knappar på ärmuppslagen. Den för officerarna 1863 införda dragonsabeln med balja av järnbleck utbyttes nu till en läderöverdragen träbalja. (7:167).

1883 infördes i hela armén en uniformsrock av den s.k. panslavistiska modellen utan synliga knappar (3:152). Även kadetterna och kadettkårens övriga personal erhöll samma modell (fig. 6) som bars ända till kårens upplösning 1901 (7:168). Kadetternas sommaruniform följde samma regler som den övriga arméns, med vitt överdrag på mössorna.

Gradbeteckningarna för kadetterna var följande: i förklasserna var såväl kragar som ärmuppslag utan galoner; i specialklasserna

dekorerades kragarna med en guldfärgad galon; kadettgefreiterna bar ett smalt tvärband på axellapparna, de yngre underofficerarna hade två band, de äldre underofficerarna tre och kadettfältväbeln ett brett band på axellappen samt en rätvinklig galon på krage och ärmuppslag.

BEKLÄDNADEN FRÅN 1919 FRAMÅT

Den första detaljerade förordningen för uniformer vid Finlands "Krigsmakt" är daterad 30/6 1919 och bär Riksföreståndaren och Överbefälhavaren Mannerheims underskrift med kontrasignering av krigsminister Wallden. Beträffande kadetternas uniform föreskrives:

Fig. 6

Stamansäll signalist i uniform m/1883. Fredrikshamnns museum.

Uniform M/1883.

Vapenrocken

"Snitt och tyg: som infanteri officerare med den skillnaden, att krage och ärmuppslag kantas med ett 1 cm brett mörkblått band. Axelstycken mörkblå, kantade med en 7 mm bred silvergalon. Byxor som för övriga trupper, men försedda i yttre sömmen med ett 1 cm brett mörkblått band. Blusen, bältet, gradbeteckning, fotbeklädnad, ytterrock, sidovapen och handskar som för övriga trupper." Beträffande huvudbonaden heter det även "som för övriga trupper". Detta innebär i första rummet hjälm, fältmössa eller släpmössa. Men enligt ett tillägg får vid "särskilda behov" pälsmössa användas, vilket förklarar att även kadetterna ofta avbildats iklädda en sådan (fig. 7).

Fig. 7

Kadetter i paraduniform m/1919. Sittande fr. vänster Mauritz Lindström, Ilmari Hilden, Leo Franck, Kauno Valkonen, Stående fr. vänster Henrik Wrede, Georg Ramsay, Erik Ulfsson, Woldemar Paischeff, Georg Lucander, Henrik Avellan, Toivo Mikael Elomaa, Reino Laine, Magnus Creutz. Foto ur överste E. Ulfssons samling.

Uniform M/1919

Festdräkt

"Färgen mörkblå; snittet åtsittande med sömm i midjan, treuddiga ficklock i bakfickorna, försedda med tre knappar vardera; utan bröst- och sidofickor, uppstående krage, åtta knappar i en rad framtill. Rockens längd nående till gren. Ärmuppslagen rakt skurna, 9 cm höga, försedda med två knappar i silver. Vita passpoaller längs rockens framsida och på ficklocken. Galoner i silver 2 cm breda på krage och ärmuppslag. Axelstycken som till den grå uniformen. Bältet av vitt läder, 5 cm brett, försett med metallspänne. Långa mörka byxor i vars yttre sömm en 2 cm bred silveralon. Svarta skodon. Som sidovapen en lätt värja, av samma modell som för officerare men utan portepè, vita handskar. Släpmsössa av samma modell som för officerare; brämet mörkblått, kullen vit, försedd med mörkblå passpoal. Kokarden som för manskapet". Modellen uppges vara komponerad av dåvarande löjtnanten K. G. Wahren.

Redan innan ovannämnda förordning trätt i kraft uppträdde kadetterna i enhetliga uniformer. På ett fotografi taget vid paraden 16.5.1919 bär de en grå uniform, synbarligen av något grovt ylletyg. Rocken var av officersmodell med en knapprad och utan fickor; ridbyxor med blå rand i sömmen, svarta läderdamasker (leggings) och svarta kängor. Som huvudbonad bars en vit lammskinsmössa (11:37). Beträffande portepèn stadgas i en senare orden att "kadetter på första kursen, samt underbefäl få bära en sådan av läder, kadetter på andra kursen en mindre portepè av officersmodell".

I förordningen 30.6.1919 fastställdes även "sjökadetternas" uniform vilken var densamma "som för manskapet, men med en, två eller tre guld band på vänstra ärmen med udden uppåt beroende på klass". Uniformen bestod av en blå sjömansblus öppen vid halsen, om sommaren av vitt eller grått tvättbart tyg. Kragen var av samma material som blusen med en svart halsduk knuten såsom sjömansknop. Benkläderna var av samma färg som blusen; svarta snörkängor; mörkblå överrock med två rader knappar, sex stycken i vardera, vanlig internationell mörkblå

mössa med ett svart band och guldbokstäver; vintermössa av svart skinn; mörkgrå överrock av armémoddell.

1922 förändrades paradbältet till ett silverfärgat tygbälte med blå fyrkanter. Spännets som tidigare varit av metall bekläddes nu med samma tyg som bältet.

1930 3.9. utgavs en detaljerad förordning rörande uniformerna för hela försvarsmakten. Kadetternas klädsel bibehölls i stort sett oförändrad. Nämnas bör dock att man nu för första gången talade om paraduniform, festuniform, visituniform, tjänsteuniform och fältuniform. Senare utgavs ytterligare tillägg som nämner om en s.k. "liten festuniform".

För sjökadetterna föreskrevs tre olika slag av rockar, nämligen en mörkblå dubbelradig med fem knappar i var rad, en kort öppen dubbelradig mässrock och en enkelradig arbetsrock (med fem knappar) av mörkblått eller grått tvättbart tyg.

I förordningen m/36 rörande fältuniform (rör inte flottan) avskaffas ärmuppslagen. Som en nyhet för kadetterna kan nämnas stadgandet om kragsspeglar, vilka får samma form som för beväringar, dock med den skillnaden att spegeln kantas av ett guldfärgat galonband. Såsom en annan nyhet infördes avsmalnande axellappar med en 7 mm guldgalon längs kanten. I den yttre bredare delen anbringades kadettkårens specialembel i metall. Beträffande vapenslagssymboler föreskrevs att officerarna bör bära symboler enligt sitt vapenslag, men övrig personal och elever mörkblå speglar med ljusgrå kanter. Även vid sjökrigsskolan använde officerarna sitt vapenslags symbol, övrig personal och elever en svart kragsspegel med röd kant.

1936 förordnades att kadetterna skulle bära guldfärgade galoner.

1951 förändrades kadetternas paradbälte så att det blev det samma som officerarnas s.k. lilla paradbälte. I huvudsak var bältet av samma form som tidigare, men spännets gjordes nu i form av en rund metallplatta dekorerad med Finlands lejon.

Efter 1951 har inga förändringar av betydelse skett. Ett av Försvarsministeriet 9.9.1966 fattat beslut om symboler och gradbeteckningar bör ytterligare refereras. Om axellappar stadgas:

”ovanom kadettskolans emblem anbringas en gradbeteckning i 105° vinkel med spetsen uppåt enligt följande system:

- kadettfältväbeln har en 20 mm bred galon
- kadettsergeanten har tre och kadettundersergeanten två 5 mm breda galonar.” — — —

En detaljerad beskrivning av dagens uniformsbruk är här obehövlig då ju huvuddragen framgår av det som ovan anförs.

KÄLLOR:

1. Tigerstedt, E. S.: Haapaniemi krigsskola. H:fors 1910.
2. Knorring v. F. R. P.: Krigsmannaskolor i Finland. H:fors 1932.
3. Gripenberg, O.: Finsk Krigsmannabeklädnad. H:fors 1966.
4. Danielsson, Arne: Gustavianska uniformsritningar på Windsor Castle. Armémusei vänner 1965.
5. Gripenberg, O.: Militäruniformen av år 1792. Finskt museum 1966.
6. Ekstrand, Sigurd: Kungliga krigsskolans historia 1792—1936. Stockholm 1937.
7. Finska Kadettkåren 1812—1887. H:fors 1888.
8. Gripenberg, G. A.: Finska Kadettkåren. H:fors 1912.
9. Förordning angående Civila Uniformer. H:fors 1839.
10. Reglemente för Finska Cadet-Corpsen. H:fors 1850.
11. Franck, Leo: Första Kadettkursen. H:fors 1945.
12. Reglemente för Finska Cadet-Corpsen. H:fors 1831.
13. Gripenberg, O.: Suomen sotilaspuvun arvontunnuksista -- -- --, Suomen museo 1965.

THE FINNISH CADET UNIFORMS

The history of the Finnish cadet uniform can be divided into three distinct phases.

The first phase, that stretches from 1779—1808, follows in large the regulations issued for the Savolax Infantry Regiment. (Fig. 1.)

When Finland after the peace 1809 was annexed to Russia as an autonomous Grand Duchy, it had for a few years no army, but when in 1812 the army was re-erected the Cadet School/Military Academy started its work again, though modestly. The uniform followed in general the Russian style. Along with the deve-

lopment of the Cadet training up to the year 1819, there was a phase of many uniform styles following mainly All-European examples. (Fig. 2—5.)

In 1883 an important change of uniform style took place in the Russian army when the Panslavistic uniform was brought into use. (Fig. 6.)

When Finland in 1919 became an independent republic a new phase began in the history of the cadet uniform. The first full uniform of 1919 is in use even in our day. (Fig. 7.)

NALLILUKKOKIVÄÄRI VENÄJÄN ARMEIJASSA

Matti Virtanen

Tekniikan ja kemian kehityksen myötä 1700-luvun lopulta lähtien syntyi eräänä sivutuotteena kaksi terävästä iskusta syttyvää tai räjähtävää kemikaalia — elohopeanitraatti eli räjähdyselohopea ja kaliumkloraaatti. Näiden aineiden soveltuvuus ampumaseiden ja muunkinlaisten räjähdyspanosten aloitemassana oivallettiin Englannissa 1800-luvun alkuvuosina. Ampumaseiden sytytyksessä alkoi tämän jälkeen kolmisenkymmentä vuotta kestävä siirtyminen kipinöitä raapaisevasta piilukosta nallilukkoon. Uutta keksintöä ryhdyttiin aluksi käyttämään metsästysaseissa. Eri maiden suhteellisen vanhoilliset armeijat seurasivat vain verkalleen mukana, mihin tosin huomattavana syynä oli nallilukon heikohko kenttäkelpoisuus alkuaikoina. Lukkomekanismi ja siinä käytettävä aloitemassaa sisältävä kuparinen tai messinkinen kuppi kehittyivät teknillisesti valmiiksi 1820-luvulla.

Nallilukko tarjosi piilukkoon verrattuna useita etuja; aika liipaisimen vedosta luodin lähtöhetkeen lyheni puolesta sekunnista muutamaan sadasosekuntiin. Aseen lukon rakenne yksinkertaistui, sillä piilukon jonkin verran monimutkainen, kulumiselle ja flegmatisoitumiselle altis jousien voimatasapainoon perustuva raapaisumekanismi korvattiin nyt suoralla iskulla, joka huoletta sai olla liian luja tai heikohkokin. Uusi yksinkertainen sytytysmekanismi ei ollut erityisen herkkä kastumiselle. Tulinopeuden kannalta nallilukko ei merkinnyt sanottavia, sillä tulinopeus kasvoi vain mitättömän vähän. Voidaan sanoa, että mies ampui nallilukolla kymmenen laukausta siinä, missä piilukolla yhdeksän. Aseen laukeamisvarmuus sitä vastoin parani ratkaisevasti. Hyvältä ja moitteettomassa kunnossa olevalta piilukolta voi odottaa sytytyshäiriötä ehkä kahdenkymmenen laukauksen välein, vaikka piitä välillä vaihdettiinkin; nallilukolla syttymättömien luku oli tuskin yksi sadasta.

Käytettävissämme ei ole tietoa, milloin nallilukko ensimmäisen kerran tuli Venäjälle, mutta voimme pitää jokseenkin varmana, että tämä tapahtui pian Napoleonin sotien jälkeen ja että alkuperämaana oli Englanti. Venäjälle tuotiin suhteellisen runsaasti korkealaatuisia metsästysaseita ulkomailta, ja voimmekin pitää varmana, että nallilukko tuli tätä tietä. Arvatenkin kyseessä oli jonkun maineikkaan asesepän, ehkä Joseph Mantonin, Durs Eggin tai nallilukon keksijän, kirkkoherra Alexander Forsythin manufaktuurin hienostunut taidekäsitöiden tuote.

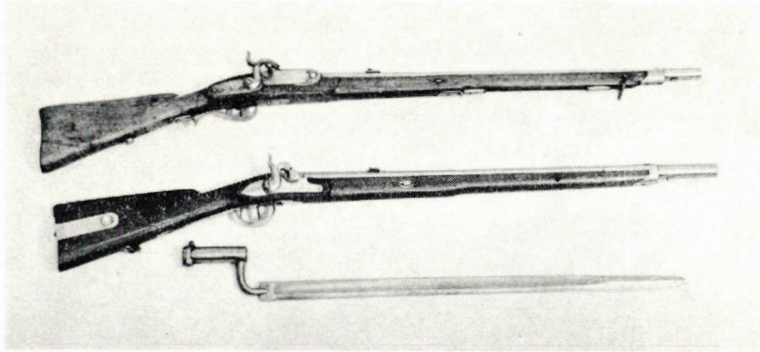
Sotilaallista mielenkiintoa nallilukko ei aluksi herättänyt länsimaissa eikä varsinkaan Venäjällä, koska 200 vuotta ainoana sytytysmekanismina ollut ja melkoiseen täydellisyysyteen kehittynyt piilukko yleisesti katsottiin täysin riittäväksi. Venäläisen sotilaskiväärin piilukko oli kehitetty ranskalaisen jalkaväenkiväärin m 1777 lukosta, jota syystä pidettiin mitä kenttäkelpoisimpana. Tyypillistä kyllä vain harvat näkivät uudistuksen aiheellisuuden, eikä keisari Nikolai I:n aika ollut juuri uudistusystävällinen. Napoleonin sotien taktiset kokemukset jäivät pian sivuun, ja paraatikentän jäykkyys siirtyi jälleen taistelumaastoon. Muoto oli tärkein sotilasalalla: komentojen oli oltava täsmälleen ohjesäännön mukaisia, rivien viivasuoria, nappien kiiltäviä, ja kiväärissä tuli olla riittävä määrä puoliksi irrallisia osia, jotta kivääriotteita tehtäessä kuului "harjoitusta elävöittävä", rämähtävä äksiiisiäni. Kiväärin lukkomekanismin parantaminen ja tehokkaan kantaman lisääminen olivat verraten epäolennaisia seikkoja, ja katsottiinpa, että uudistuksilla saattoi olla sotilaiden taistelumoraalia alentavia sivuvaikutuksiakin. Silloisia oloja ajatellen oli varsin ymmärrettävää, että tekniset ja taktiset uudistukset pääsivät leviämään varsin hitaasti ja etupäässä kovien kokemusten kautta. Omalaatuinen kansallissävyinen itseriittoisuus, jota nykyisen ihmisen on vaikea ymmärtää, asetti kauan vankkoja esteitä myös kotimaiselle tekniselle keksimiskyvylle.

Ranskassa ja myös eräissä Saksan pikkuvaltioissa heräsi 1820-luvulla kiinnostus tutkia nallilukon mahdollisuuksia sotilasaseissa. Niinpä mm Ranskan jalkaväen ampumakoulussa Vincennes'issä ja Hannoverin armeijassa suoritettiin 1820-luvun alusta alkaen

suhteellisen laajoja koesarjoja, joiden tarkoituksena oli selvittää erilaisten nallilukkomekanismien ja itse nallien ominaisuuksia ja soveltuvuutta sotilaskäyttöön. Laajoihin käytännön toimenpiteisiin nämä kokeet eivät vielä johtaneet. Koetuloksia julkaistiin varsin avoimesti mm sotilasalan lehdissä, ja näin tulokset tulivat tunnetuiksi myös Venäjällä, missä niitä käännettiin ja julkaistiinkin. Sotilasaikakauskirja Voennyj žurnal sisälsi vuodesta 1827 alkaen monilukuisen sarjan artikkeleita, joissa ulkomaiset kirjoittajat varsin pätevästi selostivat eri nallilukkotyyppisiä ja niiden ominaisuuksia (Esim. 6.1830.1). Uusin asetekniikan kehitys tuli Venäjän sotilasviranomaisten ulottuville varsin vaivattomasti myös ulkomaisten keksijäin kautta, jotka tarjosivat keksintöjään kaupaksi. Ilmeistä kuitenkin on, ettei Venäjällä suoritettu juuri minikäänlaisia tutkimuksia tai kokeiluja nallilukkoaseilla ennen vuotta 1834.

Ulkomaisten keksijäin ja asetehtailijoiden aktiivisuus ja Venäjän tykistöesikunnan käsiasetoimikunnan heräävä harrastus teknisiin uudistuksiin johtivat mainitusta vuodesta alkaen vähitellen yhä laajeneviin asetutkimuksiin, jotka tosin eivät vielä vuosikausiin johtaneet parannuksiin joukkojen aseistuksessa, mutta kehittivät kuitenkin kotimaista asiantuntemusta. Kokeilu-toiminta on myös sikäli meitä kiinnostavaa, että useita suomalaisia osallistui kehitystyöhön.

Todennäköisesti ensimmäisenä suuressa mitassa kokeilluista aseista mainittakoon belgialaisen Falissen tarjoama nallilukkoase, joka oli takaaladattava. Sama mekanismi oli otettu palveluskäyttöön ranskalaisissa raskaissa linnoituskivääreissä m 1831. Falissen mekanismilla varustettuja rihlattuja jääkäri- tai tarkka-ampujakivääreitä valmistettiin Siestarjoen asetehtaalla vuonna 1834 pari sataa kappaletta, joista suurin osa tuli hyvänä joukko-osastona tunnetun Suomen Kaartin pataljoonan kokeiltavaksi (kuva 1). Kokeet tapahtuivat vv 1834—37 (1.34/3.53). Falissen mekanismissa havaittiin kuitenkin paitsi suhteellisen alkeellisen valmistustavan aiheuttamia heikkouksia, myös osittain tähän liittyviä itse konstruktiosta johtuvia puutteita. Kuten kaikissa varhaisissa takaaladattavissa aseissa oli Falissen mekanismissa pää-

Kuva 1

Falissen kammiosulkulaitteella varustettu tarkka-ampujakivääri, valmistettu Siestarjoella vuonna 1834. Pystyasentoon avautuvan kammion etuosaan ladataan ruutipanos ja luoti.

Experimental sharpshooter rifle of Falisse type, made in Sestrorsjtsk, 1834.

Belgialaissyntyisen, Varsovassa työskennelleen mestari Colletten valmistama suustaladattava, rihlattu tarkka-ampujakivääri vuodelta 1834. Aseeseen kuuluu pitkä itävaltalaistyylinen pistin.

Percussion rifle made by Collette in Warsaw, 1834, with its long Austrian type sword bayonet.

Sotamuseon kok.

asiallisena puutteena sulkulaitteen huono tiiviys, joka aiheutti epämiellettäviä ja vaarallisiakin kaasuvuotoja ampujan kasvoille. Toisena huomattavana heikkoutena oli laukaisumekanismin epäonnistunut mitoitus ja sovitus sulkulaitteeseen. Käsityönä valmistettuihin yksilöllisiin metsästysaseisiin mekanismi ehkä soveltuu, mutta silloiseen melko alkeelliseen sotilasaseiden massatuotantoon se oli epäilemättä huono. Vuonna 1839 Falissen mekanismi kuitenkin hyväksyttiin suppeaan erikoiskäyttöön raskaassa linnoituskiväärissä. Mainitut heikkoudet johtivat siihen, että nämä aseet muutettiin vuodesta 1851 alkaen suustaladattaviksi.

1830-luvulla kokeiltiin kaikkiaan kymmeniä asemalleja. Asekesijäin nimiluettelo sisältää lukuisia nimiä, joiden joukossa on laajalti tunnettuja ja vielä useampia, jotka ovat jääneet myöhemmin unohduksiin. Korkeatasoisimmista mainittakoon varsovalaisen mestari Colletten rihlakiväärin (kuva 1), joita kokeiltiin

useitakin erilaisia malleja mm Suomen kaartissa (1.33/1.44), ja ranskalaisen kirurgin, paroni Heurteloup'n nallinauhakiväärit (1.34/3.53), joissa aloitemassa oli suljettuna litteään lyijyputkeen. Nauhan syöttö- ja katkaisulaite oli itsetoimiva.

Paitsi nallilukkomekanismeja ja niihin kuuluvia nalleja kokeiltiin näinä vuosina laajamittaisesti myös rihlattuja kivääreitä. Suustaladattavan rihlakiväärin osumatarkkuus ja tehokas kantama olivat huomattavasti paremmat kuin väljää palloluotia käyttävän sileäpiippuisen kiväärin. Rihlatun asean lataus kenttäoloissa tuotti kuitenkin vaikeuksia, koska tiukka luoti oli latasimen iskuilla pakotettava pureutumaan rihloihin. Koska mustan ruudin palaessa syntyi runsaasti karkeaa ja kovaa palamisjätettä, joka tarttui piipun seinämiin, se karstoittui muutaman laukauksen jälkeen, ja tämä vaikeutti lataamista laukauslaukaukselta yhä enemmän. Osumatarkkuus kävi samalla epätasaiseksi. Rihlatun suustaladattavan kiväärin tulinopeudeksi laskettiin vain yksi laukaus 2—5 minuutissa, kun se sileäpiippuisella oli keskimäärin yksi laukaus minuutissa. Hitautensa takia rihlakivääri ei sellaisenaan voinut tulla kyseeseen yleisaseena. Toisena negatiivisena seikkana pidettiin vanhastaan asetettavan matkatähtäimen tarvetta, joka aiheutui raskaan luodin kaarevasta lentoradasta. Syystä vaikeaksi katsottu ampumaetäisyyden oikea arviointi ja tähtäimen asettaminen sitä vastaavaksi oli siten tärkeää osumiselle.

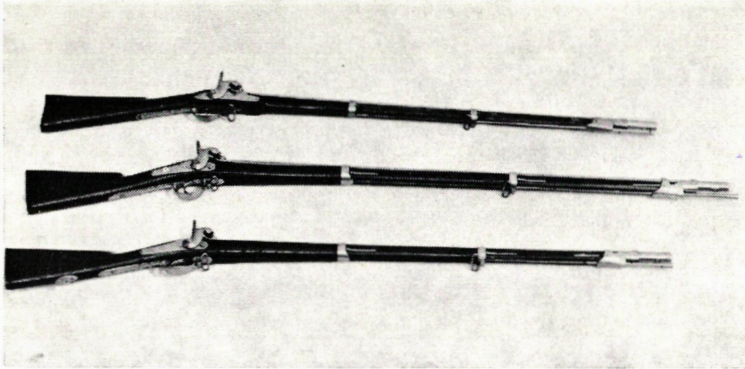
Tehokasta menetelmää rihlakiväärin lataamisen helpottamiseksi ei ollut vielä keksitty 1830-luvulla. Eräs ensimmäisiä kenttäkelpoisia menetelmiä oli braunschweigilaisen kenraalimajuri Bernerin kaksirihlakivääri, joka otettiin Englannissa käyttöön Brunswick Rifle-nimisenä tarkka-ampujakiväärinä. Kiväärin piipussa oli kaksi leveää ja syvää rihlauraa, joihin sopi väljäkkösti ohjausvyöllä varustettu palloluoti. Englantilaistyyppisen tarkka-ampujakiväärin käyttöönotossa Venäjällä tulivat tarkka-ampujapataljoonien tarkastaja, kenraaliluutnantti A. E. Ramsay ja hänen entinen joukko-osastonsa Suomen kaarti esittämään ratkaisevaa osaa.

Jo vuonna 1837 oli keisari Nikolai I kiinnittänyt huomiota siihen, että Kaartin pataljoonan aseistus, jonka muodosti sen oma

piilukkoinen rihlakiväärimalli vuodelta 1827, oli vanhuuttaan huonossa kunnossa (9.66). Kaartissa kokeiltiin pian tämän jälkeen useita kaksirihlakiväärityyppejä, jotka tarkkuutensa ja siedettävän helpon ladattavuutensa ansiosta osoittautuivat siihen mennessä tutkituista sopivimmiksi (1.33/5.53). Kenr. Ramsayn aloitteesta saatiin aikaan v 1840 keisarillinen päätös tilata näitä aseita 5 000 kpl:een erä, joista ensimmäiset 1 000 kpl Suomen kaartia varten. Aseet tilattiin Belgiasta Malherben tehtaasta, joka sijaitsi Liegen (Lüttichin) kaupungissa. Tästä syntyi aikoinaan kuuluisa Lüttichin tussarin nimi. Aseiden valmistusta valvomaan komennettiin alan kokemusta omaavia upseereita Suomesta, aluksi luutnantti Furuhjelm, sittemmin alikapteeni Robert Ehrnrooth (1.34/2.15, 47). Lüttichin tussarit otettiin vastaan ja jaettiin kaartin komppanioille maaliskuussa 1842 (kuva 3). Kivääri sai pian erinomaisen hyvän maineen kaartilaisten käsissä, ja Kaartin pataljoonan koti- ja ulkomainen arvostus kohosi korkealle Krasnoje Selon leirikesinä taistelu- ja näytösammunnoissa saavutettujen ajan oloihin erinomaisten tulosten ansiosta. — Lüttichin tussari määrättiin pian Venäjän kaikkien tarkka-ampujarykmenttien ja -pataljoonien aseeksi. Ratsuväelle vahvistettiin lisäksi 1849 lyhyt kaksirihlakivääri (9.73,110).

Ajatus aseistaa nallilukkokivääreillä koko armeija ei vielä 1830-luvun lopussa ollut kypsynyt lähellekään toteutumistaan. Niinpä vielä vuonna 1839 vahvistettiin Venäjällä uudet sileäpiipuiset piilukkokiväärimallit jalkaväelle, rakuunoille ym ratsuväkijoukoille, kolme pistoolimallia ja lisäksi piilukkoinen rihlattu ratsuväen karabiini (9.32—53, 94—95). Vuoden 1839 aseet olivat edelleen vuoden 1777 ranskalaisen esikuvan mukaisia. Vain vähäisiä detaljiparannuksia oli niihin tehty. Samana vuonna Ranska oli jo suuressa määrin siirtynyt nallilukkoaseisiin ja Preussi edellä kaikista muista valmistelemassa yhtenäispatruunaa käyttävää takaaladattavaa sytytysneulakivääriä, jonka oli keksinyt Nikolaus Dreyse.

Vuonna 1842 Pariisissa toimiva sotilasasiamies eversti G l i n k a lähetti tykistöesikunnalle selostuksen hiljattain vahvistetusta ranskalaisesta menetelmästä, jolla piilukkokiväärit muunnettiin

Kuva 2

*Rakuunakivääri m 1839—43. Valmistettu Ishevskissä v 1841.
Dragoon musket M/1838—43 made by Ishevsk Factory in 1841.*

*Jalkaväenkivääri m 1845. Valmistettu Tulassa v 1847.
Infantry musket M/1845, made by Tula Arms Factory in 1847.*

*Rakuunakivääri m 1847.
Dragoon musket M/1847.*

Sotamuseon kok.

nallilukkoisiksi (9.55). Hän selosti myös samana vuonna Ranskassa käyttöönotetun jalkaväen sileäpiippuisen nallilukkokiväärin rakenteen. Seuraavana vuonna hyväksyttiin keisarin päätöksellä kaikkien piilukkokiväärien muuttaminen nallilukkoisiksi ja vuonna 1845 ensimmäinen jalkaväen yleiskivääriksi tarkoitettu uusi sileäpiippuinen nallilukkokivääri. Tätä seurasivat itämaistyypinen kasakkakivääri vuonna 1846 ja rakuunakivääri vuonna 1847 (kuva 2). Huomattavimpana syynä ranskalaisen menetelmän hyväksymiseen oli luonnollisesti se, että venäläiset piilukkokiväärit olivat vanhastaan ranskalaisen esikuvan mukaisia, joten muuntaminen nallilukoksi kävi päinsä suhteellisen helposti. Epäröintiä esiintyi silti edelleen, ja koska taloudellisetkin syyt olivat vaikuttamassa, edistyi sekä muuntamistyö että uusien nallilukkokiväärien m 1845 ja sen johdannaisten valmistaminen hitaanlaaisesti.

Yhteenvetona 1830- ja 1840-lukujen kokeilutoiminnasta voidaan sanoa, että tykistöesikunnan johdolla suoritettiin varsin laaja työ, joka tosin näkyy pohjautuneen vanhentumassa olleeseen ajatukseen aseistaa jalkaväki sileäpiippuisilla nallilukkokivääreillä ja tarkka-ampujat rihlatuilla. Laajan työn tulokset eivät kuitenkaan täysimääräisinä hyödyttäneet armeijaa, koska keisarin ja ylimmän johdon päätökset siirtyivät vuodesta toiseen. Ratkaisu tapahtui vasta myöhäisessä vaiheessa, kun kyseinen asemalli oli vanhentunut ja kun oli jo saatavissa rihlattuja aseita, jotka täyttivät helpon ladattavuuden ja kenttäkelpoisuuden vaatimukset varsin hyvin. Kokeilutoiminnalle ominaista oli tavaton varovaisuus, jonka takia pienet ja helposti korjattavissa olevat puutteet nähtiin liioiteltuina. Kokeita luonnehti myös järjestelmällisyyden puute, jonka takia eri malleilla saavutetut tulokset eivät olleet keskenään täysin vertailukelpoisia. Positiivisena seikkana on mainittava erityisesti siitä, että tykistöesikuntaan kehittyi suurehko joukko päteviä asiantuntijoita, joiden työ alkoi tuottaa hyviä tuloksia myöhemmin. Asetehtaiden tuotannon taso alkoi myös näihin aikoihin selvästi kohota. Niinpä jalkaväenkivääri m 1845 on varhaisempiin Venäjällä valmistettuihin aseisiin verrattuna huomattavan korkealaatuinen valmistustavan puolesta.

Lüttichin tussari ei ajan mittaan tyydyttänyt kunnolla kenttäkelpoisuuden vaatimuksia, sillä sen lataamisen havaittiin tuottavan vaikeuksia taisteluammunnoissa ja sotakäytössä piipun karstoittumisen ja osittain siihen liittyvän osumatarkkuuden alenemisen takia, vaikkakin kivääri ampumaradalla, jossa sitä voitiin jatkuvasti puhdistaa, oli erinomainen. — Syksyllä 1967 'huvin vuoksi' suoritettussa ammunnessa ampujat muutaman laukauksen jälkeen turhautuivat kivääriin kokonaan, koska lataaminen kävi mahdottomaksi ilman raakaa voimaa ja tarkkuus hävisi niin, että hajontakuvio 150 m ampumaetäisyydeltä muodostui lähes metrin suuruiseksi. Tähän tosin jonkin verran vaikutti myös ampujien negatiiviseksi muuttunut asenne. — Kiväärin luotia ei voitu tehdä niin väljäksi, ettei piipun karstoittuminen olisi haitannut, sillä siinä tapauksessa luoti olisi 'kahlannut' rihloissa ja jäänyt vaille riittävää ja säännöllistä kiertoliikettä.

Eversti Kulikovski suunnitteli lieriömäisen, teräväkärkisen luodin m 1848, jonka pinnassa oli rihloihin väljästi sopivat ohjauskorokkeet. (9.73—74). Kärkiluodin lentorata oli edullisempi kuin vanhan palloluodin, mutta karstoittumisen aiheuttamaa haittaa ei voitu poistaa tätä tietä. Aseen peräruuviin asennettiin n 5 cm mittainen kartiomainen kara, jota vasten väljähkö luoti tyssättiin latasimen iskuilla. Tätä menetelmää, jonka keksijä oli ranskalainen eversti Thouvenin, kokeiltiin Suomen kaartissa vv 1847—48 (1.34/7.47). Kokeissa osoittautui mahdottomaksi tyssätä jokaista luotia samalla tavoin. Tarkkuus jäi tästä syystä perin epätasaiseksi. Lataaminen tosin helpottui, mutta menetelmää ei sitenkään katsottu voitavan ottaa käytäntöön. Lüttichin tussari parani ampumaominaisuuksiltaan kuitenkin jonkin verran kärkiluodin ansiosta. Takatähtäimen säädettävyyttä parannettiin samanaikaisesti asentamalla kivääreihin ns hesseniläinen takatähtäin, jonka esikuvan oli suunnitellut saksalainen kapteeni von Ploennies. Uuden tähtäimen etuna oli kätevä portaaton säätö.

Kuten useissa muissakin maissa, Venäjälläkin tehtiin 1840-luvun lopulla yrityksiä muuttaa sileäpiippuisia aseita rihlatuiksi, jotta voitaisiin vähin kustannuksin lisätä rihlakiväärien lukumäärää. Kaartin armeijakunnan ammunnan opettaja Hartungin suunnitelman pohjalta hyväksyttiin tarkka-ampujakivääri m 1848, ns Hartungin tussari, joka valmistettiin rakuunakivääristä m 1839—1843 rihlaamalla se kaksirihlaiseksi kuten Lüttichin tussari ja varustamalla se hesseniläistyypisellä takatähtäimellä (5.149, 9.72—73). Luotina käytettiin Kulikovskin kärkiluotia m 1848. Ase osoittautui pian epätydyttäväksi, koska rakuunakivääri m 1839 oli alunperinkin huonohkosti valmistettu ja myös rihlaus suoritettiin epätarkasti. Piipun sisämittojen väljät toleranssit johtivat kiväärien yksilöllisyyteen ja epätarkkuuteen.

Toinen vastaavanlainen yritys oli kapteeni Robert Ehrnroothin kehittämä menetelmä rihlata jalkaväenkivääri m 1845 viisirihlaiseksi Thouvenin-tyyppiseksi ns tappikivääriksi, jonka panoskammion pohjassa olevaa karaa vasten luoti tyssättiin latasimen iskuilla (9.75). — Sekä Hartungin että Ehrnroothin kivääreitä valmistettiin vain hyvin vähäisiä määriä.

Vuosien 1845—47 kivääreissä todettiin eräitä rakenteellisia heikkouksia. Aseiden tukit osoittautuivat helposti särkyviksi ja messinkiosat huonosti kulutusta kestäviksi. Vuodesta 1852 alkaen valmistettuihin kivääreihin tehtiin muutoksia; tukin kaulaa vahvistettiin ja messinkiset jyvät, sivulevyt ja liipaisinkaaren aluslevyt vaihdettiin rautaisiin (9.112).

Ranskalainen kapteeni *Minié* keksi 1840-luvulla luodin, joka ruutikaasun paineesta tyssäytyi ja täytti rihlat. Luoti oli muodoltaan lieriömäinen ja sen takaosassa syvennys, johon oli sovitettu rautakiila. Tämä työntyi kaasunpaineen vaikutuksesta syvemmälle luodin sisään ja laajensi sen rihlaurat täyttäväksi. Luoti voitiin nyt valmistaa niin väljäksi, ettei piipun karstoittuminen haitannut enää lataamista. Jopa luoti, jonka halkaisija oli 1 mm piipun kaliiperia pienempi, pystyi laajenemaan riittävästi. Sopivasti valmistettuna luodin tarkkuus oli melkoisen hyvä, joskaan ei parhaiden kilpailukivääreiden tasoa. Pian havaittiin myös, ettei peräkiila ollut välttämätön, kunhan luodin peräontelon seinämät jätettiin riittävän vahvoiksi. Näin vältettiin luodin katkeamisvaara. Erään parhaimmista tämäntyyppisistä paisuntaluodeista suunnitteli belgialainen eversti *Timmerhans*. Peräontelolla varustetun luodin eräs sovellutus oli ranskalaisen *Nesslerin* kehittämä. Kaikki mainitut luotityypit tulivat kokeilu- ja ainakin jossain määrin joukko-osastokäyttöön Venäjällä.

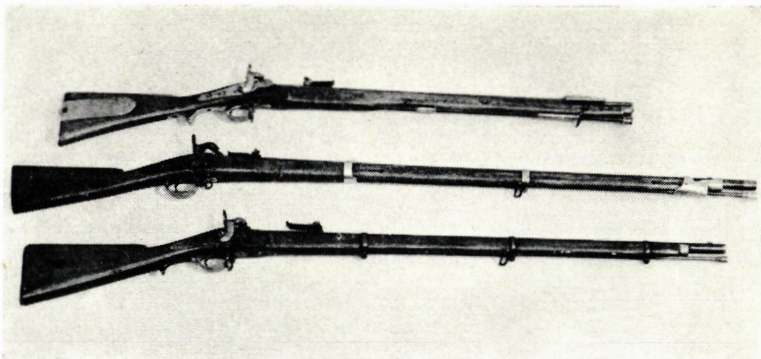
Krimin sodan aikana vv 1853—56 Venäjän armeijan jalkaväkijoukot oli aseistettu sileäpiippuisin nallilukko- tai piilukkokiväärein. Rihlatuilla aseilla varustetut tarkka-ampujajoukot olivat vähälukuisia eikä niidenkään aseistus ollut samalla tasolla kuin ranskalaisen ja englantilaisen jalkaväen. Erityisesti käsiaseiden mutta myös muun sotavarustuksen ja taktiikan kehittymättömyys tuotti venäläisille surkeita miehistötappioita Krimin niemimaan taisteluissa. Armeija havahtui nyt kovien tosiasioiden pakottamana ja ryhtyi vimmatulla kiireellä toimiin kivääriaseistuksen parantamiseksi. Ulkomailta, lähinnä Belgiasta ja Amerikasta, tilattiin useita kymmeniä tuhansia kivääreitä, sekä rihlattuja että paremman puutteessa sileäpiippuisiakin. Kaikki mahdolliset asemallit kelpasivat nyt, niiden joukossa monia sellaisiakin, joita

oli edellisellä vuosikymmenellä pitkään tutkittu ja sitten hylätty. Ulkomailta ei ollut mahdollista saada nopeaa apua tappiolliseen sodankäyntiin, koska useimpien ase tehtaiden tuotantokapasiteetti oli jo sidottu muilta tahoilta tullein tilauksin.

Kotimaisia teknisiä parannuksia yritettiin kiireesti saada aikaan. Niinpä vuonna 1855 ryhdyttiin valmistamaan massatuotantona Nesslerin luotia sileäpiippuisia kivääreitä varten (9.60—61). Tämä luoti lisäsi niiden keskimääräisen tehokkaan kantaman 300 askeleesta 600:een, toisin sanoen puoleen englantilaisen Enfield-kiväärin kantamasta. Sileäpiippuisia jalkaväen- ja rakuunakivääreitä m 1852 ryhdyttiin rihlaamaan ja valmistamaan niihin Timmerhansin onteloluotia. Valtion kolmen ase tehtaan tuotantoa yritettiin mahdollisuuksien mukaan laajentaa mm turvautumalla yksityisten alihankkijoitten apuun. Pyrkimykset tehokkaan aseistuksen lisäämiseksi alkoivat johtaa tuloksiin, mutta niin hitaasti, ettei maavoimien taistelukykyä voitu enää ratkaisevasti sodan aikana kohottaa. Huomionarvoisena seikkana on todettava, ettei vieläkkään edes periaatteessa ollut tarkoituksena aseistaa koko jalkaväkeä rihlakivääreillä, vaan ainoastaan lisätä tarkka-ampuja joukkojen lukumäärää.

Kova todellisuus yllätti Venäjän sodanjohdon, joka joutui toteamaan lähimenneisyyden lukuisat kokeilut ja tutkimukset pääasiassa näpertelyksi. Keisari Nikolai I:n kuoleman jälkeen alkoi Aleksanteri II:n johdolla suhteellisen tehokkaiden sotilaallisten uudistusten kausi, jota tosin valtion sodanjälkeinen heikko taloudellinen asema rajoitti.

Vuonna 1853 oli kenraali Ramsay tehnyt aloitteen Lüttichin tussarien korvaamiseksi pienikaliiperisilla sveitsiläistyyppisillä rihlakivääreillä, joiden luodin paino olisi n 25 g (9.129). Tämä merkitsi 11—12 mm kaliiperia, jolla oli mahdollista saavuttaa aikaisempiin verrattuna edullinen, laaka luodin lentorata osuimatehon kärsimättä. Ramsayn ehdotus sai osakseen suhteellisen myönteisen vastaanoton, ja kokeita varten valmistettiin useita asetyyppejä, joista yhden kaliiperi oli sama kuin sveitsiläisen esikuvan eli 10.4 mm. Muiden koekiväärien kaliiperit vaihtelivat 12—15 mm:n välillä. Käsiase-toimikunnan valinta kohdistui kui-

Kuva 3

Tarkka-ampujakivääri m 1843 eli Lüttichin tussari. Ase on aikoinaan kuulunut Suomen Kaartin 4. komppanialle.

T. Helteen kok.

Brunswick type sharpshooter rifle M/1843. This rifle belonged to 4. company of the Finnish Guards Battalion.

Tarkka-ampujakivääri m 1854. Valmistettu Ishevskissä vuonna 1855. O. Pohjolaisen kok.

Sharpshooter rifle M/1854, made by Ishevsk Arms Factory in 1855.

Tarkka-ampujakivääri m 1856, ns kuuden linjan kivääri vuodelta 1862. Sotamuseon kok.

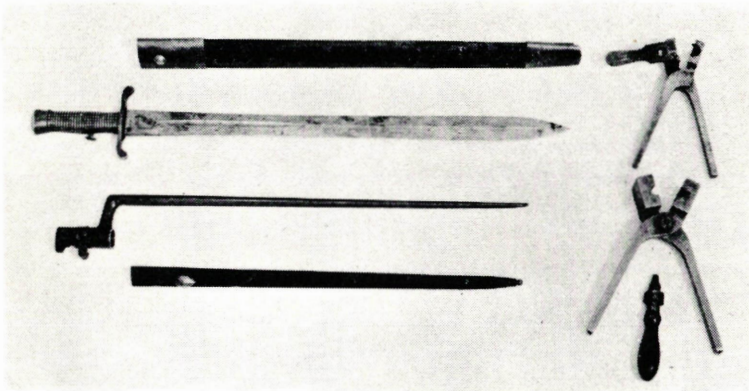
Sharpshooter rifle M/1856, cal .60, made by Tula Arms Factory in 1862.

tenkin suurimpaan kaliiperiin. Uuden tarkka-ampujakiväärin kaliiperiksi tuli näin 6 linjaa eli 15.24 mm.

'Kuusilinjaisella' Minié-luodilla saavutettiin n 350 msek lähtönopeus, joka Krimin sodan aikana oli edullinen, mutta ulkomaisen kehityksen johdosta pian vanhenemassa. Tykistöesikunnan ja ennen kaikkea ylijohdon varovaisuus pääsi jälleen jossain määrin vesittämään hyvällä alulla olleen uudistuksen. Ratkaisevimpana syynä lienee ollut se, että Minié-luoti, jota pidettiin parhaana mahdollisena, soveltui sellaisenaan verraten huonosti pienikaliperiseen kivääriin. Asesuunnittelijat tunsivat arvatenkin myös ne vaikeudet, joita Sveitsissä ilmeni sopivan luotityypin valinnassa, mikä ei ollut vielä tällöin tullut täydelliseen ratkaisuun.

Tykistöesikunnan käsiasetoimikunta suunnitteli uuden tarkka-ampujakiväärin yksityiskohtat englantilaisen Enfield-kiväärin ja

Lüttichin tussarin pohjalta ja onnistuikin työssään erinomaisen hyvin. Uudesta kivääristä, joka vahvistettiin keisarillisella päätöksellä lokakuussa 1856 (9.131), tuli rakenteellisesti kaikin puolin kiitettävä ase. Koska asetehtaitten teknistä tasoa oli pystytty uudenaikaisten koneiden ja myös henkilökunnan koulutuksen avulla jatkuvasti kohottamaan, tuli aseesta joka suhteessa standardisoitu, varma käsitellä ja sotilaassa luottamusta herättävä. Kiväärien valmistusta kehitettiin mm ottamalla 1860-luvun alussa laajaan käyttöön kopiosorvi, jolla tukin valmistus lähes puuvalmiiksi sujui neljännestunnissa. Kiväärien piiput ryhdyttiin pian

Kuva 4

Lüttichin tussarin tesaktyyppinen pistin tuppineen.
Sotamuseon kok.

Tesak type bayonet of Russian Brunswick rifle M/1843 with scabbard.

Kuuden linjan kiväärin pistin tuppineen.
Sotamuseon kok.

Bayonet for rifle M/1856 or 1858 with scabbard.

Kulikovskin luotien valumuotti Lüttichin tussaria varten.
O. Pohjolaisen kok.

Kulikovsky type bullet mould for Russian Brunswick rifle.

Kuuden linjan kiväärin luotien valumuotti. Luodin peräontelo muotoutuu keskellä olevan karan avulla, joka sopii muotin sisään.
Kansallismuseon kok.

Minié type bullet mould for rifles M/1856 or 1858.

valmistamaan valuteräksestä, jota aluksi ostettiin Kruppin tehtailta, mutta varsin pian kotimaasta Obuhovin teräsvalimolta, jonka tuotanto oli pääsemässä hyvään vauhtiin ja laadullisesti korkealle tasolle (4.1857/II. 61—72).

Kuuden linjan kivääri katsottiin vihdoin aseeksi, jolla voitaisiin aseistaa koko jalkaväki. Käsiase-toimikunnan promemoriassa vuodelta 1857 esitetään tätä ratkaisua puoltavina seikkoina ennen kaikkea jalkaväen kauaskantavan ja tarkan tulen tarve, uuden kiväärin helppo ladattavuus ja sen luodin lentoradan edullisuuden mahdollistama melko helppo etäisyyden arviointi. Maaliskuussa 1858 hyväksyi keisari kuuden linjan kiväärin tähtäinlaitteeltaan hieman yksinkertaistettuna koko jalkaväen aseeksi (9.157). Ase-tehtaiden tuotantokapasiteettia kohottamalla voitiin koko rauhan ajan armeija jo 1860-luvun alussa varustaa uusilla kivääreillä. Kivääräkannan standardisoimiseksi torjuttiin eri aselajien pyrki-mykset niiden omien kiväärimallien aikaansaamiseksi. Ainoana poikkeuksena olivat kasakkajoukot, joille vuonna 1860 vahvistettiin kuusilinjainen lyhyt kivääri, joka yksityiskohtia lukuun ottamatta oli osien rakenteen ja ampumaominaisuuksien puolesta samanlainen kuin jalkaväen kivääri (9.139).

Kuuden linjan kivääri oli sellaisenaan käytössä 1860-luvun lopulle saakka ja se osoittautui kestävyydeltään ja kenttäkelpoisuudeltaan ensiluokkaiseksi, joskin ase- n ballististen ominaisuuksien vanhanaikaisuus tuli samaan aikaan yhä ilmeisemmäksi. Käsiase-toimikunnan kohtalokas päätös valita suurin kokeiluista kaliipereista tuli 1860-luvun lopulla vaikeuttamaan siirtymistä tehokkaaseen takaaladattavaan kivääriin ja samalla vaatimaan Venäjän valtiolta huomattavia taloudellisia uhrauksia.

VENÄLAISTEN NALLILUKKOKIVÄÄRIEN PÄÄTUNTOIMERKIT

Luetteloon on sisällytetty kaikki virallisesti vahvistetut maa-voimien kiväärimallit lukuun ottamatta kadettikivääreitä, joita ei ole ollut tilaisuutta tutkia. Niitä koskevia lähteitä ei myöskään ole ollut käytettävissä. Kokeilukivääreitä, joita Suomessa on säily-

nyt suhteellisen runsaasti, ei ole otettu mukaan vaikkakin niitä eräissä tapauksissa valmistettiin lähes saman verran kuin joitakin vähemmän onnistuneita tai vain suppeaan erikoiskäyttöön tarkoitettuja virallisia kiväärimalleja.

Venäläiset tehtaan merkit lukkolevyssä: Tula, III. 0.3.; Siestarjoki, C.0.3. ja Ishevsk, II. 0.3. tai vanhemmissa ИЖЪ. Kirjainten alapuolella vuosiluku, joka osoittaa valmistusvuoden. Kaikissa aseiden osissa on seuraavat tehtaan merkit: Tula, vasara; Siestarjoki, nuoli; Ishevsk, jousi ja nuoli. Useimmissa osissa lisäksi valmistajan ja/tai tarkastajan nimikirjaimia. Piipun alapinnassa painekoeammunnan merkinä kirjain II soikiossa. Piipun yläpinnassa vastaanottolautakunnan merkinä kaksoiskotka ja ПК (= Prijomnaja kommissija). Tukin lavassa pyöreä leima, jossa kaksoiskotka, tehtaan merkki, vastaanottovuosi ja kirjaimet ПК.

1. Linnoituskivääri m 1839

Kaliiperi 8.33" eli 21.16 mm. Piipussa 8 rihlaa. Piipun pituus 127.4 cm. Aseen paino 10.9 kg. Takaaladattava kammiozivääri, jonka luoti pyöreä, painoltaan 66.1 g. Ruutipanos 14.9 g.

Piippu pyöreä, mutta takapäästään nelikulmainen, kirkas. Sen takapäässä on kulmikas kammio-osa, jossa sulkulaitteena väljästi saranoitu, edestä ylöspäin avautuva panoskammio. Tämän takana sulkukiila, jonka jatkeena pyöreään nuppiin päättyvä kädensija. Sulkulaitteessa Liègen kaupungin tarkastusleima LGE soikiossa ja teksti Fres: Truffaut. Takatähtäin koostuu kolmesta akseloidusta hahlolevystä. L u k k o takajousityyppiä, kirkas. T u k k i puolipitkä, mustaksi maalattu. H e l o i t u k s e t messinkiä, siderengas rautaa. Liipaisinkaareen ja siderenkaaseen meistetty leima, kruunu ja B. Siderenkaan alla n 20 cm pituinen, yläpäästään siihen akseloitu tukitanko.

2. Tarkka-ampujakivääri m 1843, ns Lüttichin tussari (kuva 3)

Kaliiperi 7" eli 17.78 mm. Rihlojen luku 2. Piipun pituus 76.55 cm. Luoti aluksi pyöreä vyöluoti, myöhemmin kahdella oh-

jauskorokkeella varustettu kärkiluoti, jonka paino on 49.55 g. Ruutipanoksen paino 5.67 g.

Piippu ruskeaksi värjätty damastipiippu, jonka pinnassa yksinkertainen, kiertävä kuviointi. Piipun etuosassa oikealla sivulla n 10 cm pituinen koholla oleva, litteä pistimen kiinnityslista. Takatähtäin m 1848 ns hesseniläistä tyyppiä, matka-asteikko 200—1200 askelta. L u k k o takajousityyppiä. Lukkolevyssä teksti P. J. Malherbe á Liège. Piipun suuhun ulottuva t u k k i punaruskeaa pähkinäpuuta. Piippu kiinnitetty tukkiin kahdella tukin läpi kulkevalla litteällä kiilalla. H e l o i t u k s e t messinkiä. Niihin on meistetty leima, jossa kruunu ja B. Tukin kaulan yläpinnassa soikea levy, jossa kruunu ja H.I. Perälevyn yläpintaan kaiverrettu kaksoiskotka ja aseennumero. Tukin lavan oikealla sivulla leveä kotelo, jonka kansi saranoitu. Vastaavaa koteloa ei ole muissa venäläisissä kivääreissä. Liipaisinkaaren jatke tukin kaulan alapinnassa muotoiltu pistooliperäksi. Etutukin alapinnassa kaksi latasimen ohjausputkea. L a t a s i n terästä, messinkipäinen. Latasimen päässä luodin kärjen muotoa vastaava syvennys. Pistin kaksiteräinen ns tesak, pituus 66.7 cm. Pistimen kahva messinkiä ja varustettu poikittaisurilla. Kahvassa pituussuuntainen kiilaura piippuun kiinnittämistä varten ja lukitusjousi, jonka painonasta kulkee poikittain kahvan läpi. Pistimen kahvaan meistetty leima, kruunu ja B. Väistötanko sivulta litteä, sen päät pisaramaiset, hieman eteenpäin kaartuvat. Huotra mustaksi maalattua nahkaa, messinkihelainen (kuva 4).

3. Nallilukkokiväärit m 1826 —28 —43

Yhteistä näille aseille on piilukosta muunnettu nallilukko. Muutostyö tapahtui siten, että piilukon iskuvasara ja tulirauta jousineen poistettiin ja messinkinen sankkipannu katkaistiin. Sen kohdalle piipun seinämään asennettiin ruuvi, jonka lieriömäinen kanta on n 5 mm koholla piipun pinnasta ja tukeutuu sankkipannun pohjaan. Nallialasimen pallomainen alusta hitsattiin tämän ruuvin yläpuolelle porattuun reikään. Uusi iskuvasara on ranskalaistyypinen (kuva 2).

Koska näitä aseita on monia malleja, luotellaan seuraavassa ainoastaan yleisimpien päämitat. Luettelo on siis epätäydellinen eikä tarkkaa yksilöintiä voikaan suorittaa, koska varsinkin Krimin sodan aikana aseita koottiin kaikista käytettävissä olleista varaosista kiinnittämättä huomiota niiden vuosimalliin, joka siinä vaiheessa oli toisarvoinen seikka. — Yleistuntemerkkeinä ovat etujousityyppinen lukko, messinkinen sankkipannun kantaosa iskuvasaran edessä ja meistetty valmistusvuosi lukkolevyssä.

Malli	Kaliiperi linjaa/mm	Piipun pituus cm	Aseen paino kg	Huom
Jalkaväen- kivääri m 1826 —28 ja 1839—43	7/17.78	105.15	4.43	Musta koivu- tukki, heloituk- set messinkiä
Rakuunakivääri ja kyrassieri- kivääri m 1828 —43	7/17.78	93.97	3.48	
Husaarikivääri m 1828—43	7/17.78	57.4	2.69	Itämaistyyppi- nen matala- ja litteälapainen tukki, jossa pi- kulaiset aukot hihnaa varten
Ratsujääkäri- kivääri m 1828 —43 ja 1839—43	7/17.78	61.7	2.76, 2.7	
Kasakkakivääri m 1832—43	7/17.78	84.83	2.77	
Ratsuväen- kivääri m 1833—43	7/17.78	54.86	2.63	
Rakuunakivääri ja kyrassieri- kivääri m 1839—43	7/17.78	93.98	3.52	
Ratsuväen- kivääri m 1839—43	7/17.78	55.11	2.78	Piipussa kah- deksan rihlaa
Ratsuväen rihlakivääri m 1839—43	6.5/16.51	32.51	3.03	

4. Jalkaväen kivääri m 1845 (kuva 2)

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Piippu rihlaamaton, pituus 108.36 cm. Aseen paino 4.33 kg. Luoti pyöreä, paino 27.98 g. Ruutipanos 8.53 g.

Piippu pyöreä, kirkas. Jyvä messinkiä, sivulta katsottuna puolipyöreä. Piipun suun alapinnassa n 7 mm pituinen, suorakulmainen pistimen kiinnityskoroke. Piippu takapäästään n 5 cm pituudelta kahdeksankulmainen. Nallialasimen kiinnityskoroke pallomainen ja erillään tukista. Peräruuvin 'hännässä' suorakulmainen kiinteä takatähtäin, jossa tähtäysura. Piipun takapäähän meistetty kaksoiskotka, valmistusvuosi ja kiväärin numero. Lukko takajousityyppiä, kirkas. Tukki koivua, mustaksi maalattu. Tukin lavassa kaareva poskituki. Heloitukset messinkiä. Piippu kiinnittyy tukkiin kolmella siderenkaalla, joista etumaisessa laaja kaarevareunainen aukko jyvää varten. Siderenkaat kiinnittyvät tukkiin pitkittäisillä, tukkiin upotetuilla jousisalvoilla. Hihnalenkit rautaa. Ylempi hihnalenkki keskimmaisessä siderenkaassa, alempi liipaisinkaaren etuosassa. Liipaisinkaaren aluslevyn takaosassa kaksi matalaa poikittaiskoroketta sormitukina. Sivulevy kolmiomainen, kulmistaan pyöristetty. Perälevyn yläpintaan meistetty kaksoiskotka. Latasin terästä, yläpäästään laajennettu. Latasin kiinnittyy tukkiin piipun alla olevan kitkajousen avulla. Pistin kolmitahokas tankopistin, jonka putkimaisessa varressa ura piipussa olevaa kiinnityskoroketta varten ja kiristysruuvilla varustettu salparengas. Pistimen kaula poikkileikkaukseltaan pyöreä. Tuppi nahkaa, mustaksi maalattu. Sen kärjessä on pieni messinkinuppi ja yläosassa messinkinen kannikenasta.

5. Kasakkakivääri m 1846

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Piippu rihlaamaton, pituus 93.75 cm. Aseen paino 3.04 kg. Luoti pyöreä, paino 27.98 g. Ruutipanos 6.4 g.

Ulkonäöltään jokseenkin kuin jalkaväen kivääri m 1845, mutta lyhyempi ja kevytrakenteisempi. Tukki ns aasialaista tyyppiä ja siitä puuttuu tavanomainen koholla oleva tukin harja. Koko perä on siksi matala ja litteä. Aseeseen ei kuulu pistintä.

6. Rakuunakivääri m 1847 (kuva 2)

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Piippu rihlaamaton, pituus 93.75 cm. Aseen paino 3.37 kg. Luoti pyöreä, paino 27.98 g. Ruutipanos 6.4 g.

Ulkonäöltään kuin jalkaväenkivääri m 1845, mutta lyhyempi ja hieman kevytrakentisempi. Taempi hihnalenkki kiinnittyy tukin kaulan alapintaan. Piipun alla etutukissa ei ole kitkajousta latasimen kiinnittämistä varten. Kivääristä on olemassa ns s a p ö ö r i m u u n n o s, jonka taempi hihnalenkki kiinnittyy liipaisinkaareen samoin kuin jalkaväenkiväärissä. Pistin tuppineen samanlainen kuin jalkaväenkiväärissä.

7. Tarkka-ampujakivääri m 1848, ns Hartungin tussari

Kaliiperi 7" eli 17.78 mm. Rihlojen luku 2. Piipun pituus 93.98 cm. Aseen paino 3.5 kg. Luoti kahdella ohjaukorokkeella varustettu kärkiluoti, paino 49.56 g. Ruutipanos 6.4 g. Ase valmistettiin rakuunakivääristä m 1839 kohdan 3 mukaisesti. Lisäksi piippu rihlattiin samalla menetelmällä kuin Lüttichin tussari m 1843 ja varustettiin asetettavalla matkatähtäimellä. Takatähtäimessä kiinteä hahlolevy 200 askeleen ampumaetäisyyttä varten ja kolme saranoitua levyä 300, 400 ja 500 askeleen etäisyyksille. Tämä tähtäin vaihdettiin pian hesseniläistyypiseen. Latasin terästä, messinkipäinen. Pistin kolmitahokas tankopistin.

8. Ratsuväenkivääri m 1849

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Piippu rihlaamaton, pituus 41.75 cm. Aseen paino 2.6 kg. Luoti pyöreä, paino 27,98 g. Ruutipanos 6.4 g.

Piippu pyöreä, kirkas, takapäästään n 5 cm matkalta kahdeksankulmainen. Lu k k o kuin jalkaväenkiväärissä m 1845. T u k k i koivua, mustaksi maalattu. Etutukki puolipitkä. Heloitukset messinkiä. Kaksi siderengasta. Tukin vasemmalla sivulla lukon kohdalla n 20 cm pituinen teräksinen kaniketanko, joka on poikkileikkaukseltaan pyöreä ja jossa on vapaasti liikkuva rengas, halkaisijaltaan n 3 cm. Aseeseen ei kuulu pistintä.

9. Rihlattu ratsuväenkivääri m 1849

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Rihlojen luku 2. Piipun pituus 41.75 cm. Aseen paino 2.6 cm. Luoti kahdella ohjauskorokkeella varustettu kärkiluoti, paino 49.56 g. Ruutipanos 6.4 g.

Valmistettu edellisestä rihlaamalla piippu ja asentamalla uusi, piipun suuhun ulottuva tukki. Heloitukset kuin edellisessä, mutta etummainen lyhyt ja putkimainen siderengas on piipun suussa. Takatähtäin yksinkertainen levytähtäin, joka on asennettu piipun yläpintaan n 3 cm nallialasimen etupuolelle. Aseeseen ei kuulu pistintä.

10. Tarkka-ampujakivääri m 1851, ns Ehrnroothin tussari

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Rihlojen luku 5. Piipun pituus 108.36 cm. Aseen paino 4.4 kg. Luoti ilmeisesti pyöreä m 1845, jonka paino on 27.98 g.

Ase valmistettiin jalkaväenkivääristä m 1845, joka rihlattiin ja varustettiin ns hesseniläisellä takatähtäimellä. Lisäksi peräruuvin iskupohjaan asennettiin n 5 cm mittainen, kärjestään kartiomainen kara, jota vasten takomalla luoti tyssäytyi. Latasin terästä ja sen pää messinkiä.

11. Linnoituskivääri m 1851

Kaliiperi 8.1" eli 21.59 mm. Piipussa kahdeksan rihlaa. Piipun pituus 80.0 cm. Aseen paino n 8 kg. Luoti tasaperäinen kärkiluoti, paino 76.7 g. Ruutipanos 6.1 g.

Piippu valmistettu linnoituskiväärin m 1839 piipusta lyhentämällä, kalvamalla ja rihlaamalla se uudelleen ja varustamalla peräruuvilla, jossa on kärjestään kartiomainen kara luodin tyssäämiseksi. Takatähtäin hesseniläismallinen. Lukko takajousityyppiä. Se muistuttaa lukkoa m 1845, mutta iskuvasara on korkeampi ja vankkarakenteisempi. Tukki pähkinäpuinen, puolipitkä. Perälevy vankkatekoinen, tarkkuuskiväärin perälevyn tapaan kovera. Liipaisinkaaren edessä n 10 cm koruinen kannatinkäden tuki, jonka alaosa on pallomainen. Latasin terästä, messinkipäinen. Aseeseen ei kuulu pistintä.

12. Jalkaväen kivääri m 1852

Kuin jalkaväen kivääri m 1845, mutta jyvä, liipaisinkaaren aluslevy ja sivulevy rautaa. Tukki hieman vankkarakenteisempi kuin mallissa 1845. Pistin eroaa mallista 1845 vain sikäli, että sen kaulaosa on soikea ja terän takareunat pyöristetyt.

13. Jalkaväen kivääri m 1854/I

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Rihlojen luku 4. Piipun pituus 108.36 cm. Aseen paino 4.47 kg. Luoti ns belgialainen kärkiluoti, paino 49.05 g. Ruutipanos 4.69 g.

Ase valmistettiin jalkaväen kivääristä m 1852 rihlaamalla piippu ja asentamalla uusi rautainen jyvä, joka on hieman alkuperäistä korkeampi. Takatähtäin hesseniläistyypinen. Latasimen pää messinkiä, varustettu poikittaisreiällä kädensijaa varten. Pistimen varren ura on muutettu uutta jyvää vastaavaksi.

14. Jalkaväen kivääri m 1854/II (kuva 3)

Kaliiperi 7" eli 17.78 mm. Rihlojen luku 4. Piipun pituus 108.36 cm. Aseen paino 4.47 kg. Luoti ns belgialainen kärkiluoti, paino 49.05 g. Ruutipanos 4.69 g.

Eroaa edellisestä kaliiperiltaan ja myös sikäli, että pistimen varressa on ylimääräinen jyvä kaukoammuntoja varten. Iskuvasaraa on hieman kavennettu, jotta se ei haittaisi tähtäämistä. Tukki värjätty ruskeaksi.

15. Rakuunakivääri m 1854/I

Kaliiperi 7.1" eli 18.03 mm. Rihlojen luku 4. Piipun pituus 93.75 cm. Aseen paino 3.53 kg. Luoti ns belgialainen kärkiluoti, paino 49.05 g. Ruutipanos 4.56 g.

Ase valmistettiin rakuunakivääristä m 1847 rihlaamalla piippu ja asentamalla samantyyppiset tähtäimet kuin jalkaväen kivääriin m 1854/I.

16. Rakuunakivääri m 1854/II

Kaliiperi 7" eli 17.78 mm. Rihlojen luku 4. Piipun pituus 93.75 cm. Aseen paino 3.54 kg. Luoti ns belgialainen kärkiluoti, paino 49.05 g. Ruutipanos 4.56 g.

Eroaa rakuunakivääristä m 1854/I vain kaliiperiltaan. Pistimessä ylimääräinen jyvä kaukoammuntoja varten. Iskuvasaraa hieman kavennettu. Tukki värjätty ruskeaksi.

17. Keisarillisen perheen tarkka-ampujarykmentin kivääri m 1854

Muistuttaa rakuunakivääreitä m 1854, mutta siderenkaat rautaa ja niiden alapinnassa kiristysruuvit tukkiin kiinnittämistä varten.

18. Tarkka-ampujakivääri m 1856, ns kuuden linjan kivääri (kuva 3)

Kaliiperi 6" eli 15.24 mm. Piipussa 5 leveää ja matalaa rihlaa. Piipun pituus 93.92 cm. Aseen paino 4.4 kg. Luoti peräkiilalla varustettu Minié-luoti, paino 35.19 g. Ruutipanos 4.78 g.

Piippu pyöreä, takapäästään n 5 cm pituudelta kahdeksankulmainen, pinnaltaan kiiltävän puna- tai mustanruskeaksi värjätty. Nallialasimen kiinnityskoroke piipun kyljessä sivultaan tasopintainen. Korokkeen takaosa on muotoiltu kaareksi, jonka tarkoitus on suojella ampujaa nallinsiruilta. Jyvä ja sen alusta yhtä kappaletta, valmistettu raudasta. Takatähtäin hesseniläistä tyyppiä. Tähtäinlevyn molemmissa päissä on hahlolevy. Tähtäinlevyn pituus n 6 cm. Tähtäimen matka-asteikko 200—1200 askelta. Piipun takaosaan meistetty kaksoiskotka, valmistusvuosi ja kiväärin numero. L u k k o on takajousityyppiä. Iskujousi on yhdistetty virekynnyskappaleeseen nivelellä. Lukko, sivulevy, peräruuvi ja liipaisin on pintahiiletetty ja karkaistu harmaan- ja ruskeankirjavaksi. T u k k i koivua, värjätty punaruskeaksi ja pintakäsitelty shellakkapulituurilla. H e l o i t u k s e t : siderenkaat, sivulevy ja liipaisimen aluslevy takorautaa, suuhela, liipaisinkaari ja perälevy messinkiä. Hihnalenkit, siderenkaat ja liipaisimen aluslevy sinistetty. Siderenkaita on kolme ja niiden alapin-

nassa on kiristysruuvit, joiden avulla renkaat kiinnittyvät tukkiin. Liipaisinkaaren aluslevyn jatkeessa on n 1.5 cm korkuinen koroke, joka toimii laukaisukäden tukena. Perälevyn yläpinnassa kaksoiskotka. Latasin terästä, värjätty punaruskeaksi. Latasimen päässä luodin kärkeä vastaava syvennys ja poikittaisreikä puhdistuksessa käytettävää kädensijaa varten. Pistin on ruskeaksi värjätty kolmitahokas tankopistin. Sen varressa on ura pistimen kiinnityskorokkeena toimivaa jyvää varten ja ruuvilla varustettu salparengas. Pistimen tuppi on mustaa nahkaa ja varustettu mesinkisellä kannikenastalla (kuva 4).

19. Jalkaväenkivääri m 1858

Eroaa edellisestä sikäli, että takatähtäimen hahlolevy on vain n 3 cm pitkä ja matka-asteikko 200—600 askelta.

20. Kasakkakivääri m 1860

Kaliiperi 6" eli 15.24 mm. Piipussa 5 leveää ja matalaa rihlaa. piipun pituus 84.52 cm. Aseen paino 3.5 kg. Luoti peräkiilalla varustettu Minié-luoti, paino 35.19 g. Ruutipanos 4.52 g.

Muistuttaa edellisiä, mutta lyhyempi ja kevytrakenteisempi. Takatähtäin koostuu kolmesta hahlolevystä, joissa hahlot lähi-etäisyyksiä sekä 200—300, 400, 600, 800 ja 1000 askeleen ampumätäisyyksiä varten. Iskuvasaran yläosa muotoiltu n 2.5 cm suuruiseksi viritysrenkaaksi. Liipaisinkaarta ei ole. Liipaisin itämaista tyyppiä, n 1.5 cm suuruinen karhennettu pallo. Metallisia hihnalenkkejä ei ole, vaan hihna pujotetaan kahteen tukkiin porattuun suorakulmaiseen aukkoon, joita ympäröivät sarvesta valmistetut, ruuvein kiinnitetyt helat. Tukki punaruskea, pähkinäpuinen. Pääosa kasakkakivääreistä on ulkomaista valmistetta.

LÄHTEET

1. Finska Gardet, akter 1827—58. Sota-arkisto
2. Elgger, K. von, Die Kriegshandfeuerwaffen der Gegenwart. Leipzig 1868

3. Александровъ, В., Записки о ручном огнестрѣльномъ и бѣломъ оружїи. Санктпетербургъ 1846.
4. Артиллерійскій журналъ. Санктпетербургъ 1830—60.
5. Болдтъ, К., Руководство для изученія военнаго ручнаго огнестрѣльнаго оружїя. Санктпетербургъ 1859.
6. Военный журналъ. Санктпетербургъ 1827—60.
7. Военный сборникъ. Санктпетербургъ 1858—60.
8. Оружейный сборникъ. Санктпетербургъ 1863—68.
9. Федоровъ, В. Г., Вооруженіе русской арміи за XIX столѣтіе. Санктпетербургъ 1911.

PERCUSSION FIREARMS IN THE IMPERIAL RUSSIAN ARMY

Tests with percussion fire-arms began in the first half of the eighteen thirties. The tests were performed in 1833—1843 with dozens of smoothbore muskets and rifles constructed abroad by names such as Heurteloup, Collette, Whitelock and Malherbe, but mainly manufactured in Russia. They were tested mainly in sharpshooter troops, among others the Finnish Guards Battalion. In 1839 the first percussion rifle was approved for military use, a breechloading rampart gun of French type constructed by Falisse. Within 1843 a resolution was made at last to adopt the percussion lock entirely: muskets converted to percussion of French type were now approved, in 1845 a new smoothbore infantry musket and in 1847 the corresponding dragoon model. Rifles were still weapons only for a small number of special troops.

In 1842 the sharpshooting troops of the Finnish Guards were the first to receive Brunswick rifles M/1843 made at the Belgian Malherbe factories. Later on two other Brunswick rifles were constructed: the Hartung short rifle M/1848 (converted from flintlock dragoon musket) and the cavalry carbine M/1849. For these fire-arms colonel Kulikovski constructed a pointed bullet M/1848 with two studs and a new backsight, due to which

effective range was somewhat improved. The Englishman Jakob's bullet of a later date resembles Kulikovski's bullet.

The armament during the Crimean war consisted mainly of only smoothbore muskets while the English and the French troops already had effective Minié and Enfield rifles. The Russian army suffered enormous losses of troops above all on account of their antiquated armament. Some improvements were already made during the war with small arms: for example Minié-bullets were manufactured for percussion rifles and Nessler expanding bullets of French type for smoothbore muskets. Sufficient improvement was however not achieved by these provisional means.

Already before the Crimean war tests with Swiss type small calibre rifles were performed on initiative of the inspector of the sharpshooter-troops, the Finnish lieutenant-general Ramsay. With these tests as a basis the sharpshooter rifle M/1856 was constructed, but its calibre was however .60. The Minié-bullet was used for this weapon. Its exterior resembled the Enfield rifle M/1853 but it had a back action lock. When in 1858 the decision was made to arm all the infantry with rifles, this rifle with a simplified sight, was approved as the infantry's general weapon. In the beginning of the eighteen sixties the whole Russian army was armed with muzzleloading percussion rifles, that were of high manufacturing quality but above all becoming ballistically out of date. The Minié-rifles M/1856 and M/1858 were about 10 years later converted into breech loading rifles.

SOTAHISTORIALLINEN SEURA r.y.—

KRIGSHISTORISKA SAMFUNDET r.f.

Seuraan kuuluu henkilöitä ja oikeuskelpoisia yhteisöjä, joita kiinnostaa Suomen sotahistoriallisten muistojen tallettaminen ja vaaliminen. Edelleen seura toimii kaikkien ase- ja varushistorian harrastajain ja tutkijain yhdyselimenä. Seuran lähimpänä päämääränä on aatteellisesti ja taloudellisesti tukea sotahistorian tutkimusta ja asianharrastusta. Seura tukee myös sotamuistoja tallettavia julkisia laitoksia hankkimalla lahjoituksia ja kartuttamalla kokoelmia.

Seuran puheenjohtajana toimii eversti evp K. J. Mikola, varapuheenjohtajana professori Ole Gripenberg, sihteerinä majuri Heikki Pohjanpää (puh. Helsinki 12 131/261) ja rahastonhoitajana hum.kand. Matti Virtanen (puh. Helsinki 827 607).

Seuran lahjoittajajäsenmaksu on 140 mk, ainaisjäsenmaksu 70 mk ja vuosijäsenmaksu 7 mk.